

Таміла Яценко, Василь Пахаренко,
Олеся Слижук

Українська література

STEM

5 клас

Таміла Яценко, Василь Пахаренко,
Олеся Слижук

Українська література

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2022

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 р. № 140)*

Модельна навчальна програма
«Українська література. 5-6 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори: Яценко Т.О., Качак Т.Б., Кизилова В.В., Пахаренко В.І.,
Дячок С.О., Овдійчук Л.М., Слижук О.А.,
Макаренко В.М., Тригуб І.А.)

Від авторів

Юний читачу! Юна читачко!

Ти починаєш вивчення нового шкільного предмета «*Українська література*». Корисним і пізнавальним читацьким путівником у світі української літератури стане для тебе підручник, який ти щойно розгорнув/розгорнула. Ти матимеш чудову можливість ознайомитися з творчістю видатних українських письменників і письменниць, художні твори яких — то цілий світ, багатий і неповторний. Ти довідаєшся про таємниці їх написання, дізнаєшся цікаві факти про митців/мисткинь художнього слова, навчишся вести читацький діалог із авторами/авторками літературних творів та їхніми героями і героїнями, осмислювати проблеми, що знайшли художнє відображення в текстах. А головне, читаючи художні твори, ти водночас пізнаватимеш і себе, розвиватимеш свої творчі здібності, удосконалюватимеш уміння виразного читання та мовленнєві навички, підвищуватимеш читацьку грамотність.

Орієнтиром для пізнання художньої майстерності творів української літератури на шляху вдумливого читача/читачки стануть рубрики підручника, які мають відповідні позначки. Уважно розглянь їх.

 Читацький путівник — перелік знань та умінь, опанувати які ти матимеш можливість під час вивчення теми.

 Ти вже знаєш — нагадування про те, що тобі вже відомо з початкової школи чи уроків зарубіжної літератури.

 Ти вже вмієш — можливість переконатися в тому, якими читацькими вміннями ти вже оволодів/оволоділа.

 Літературознавчий клуб — матеріал, який допоможе створити уявлення про письменника чи письменницю, розкрити таємниці тексту художнього твору.

 Літературознавчий словник — визначення літературознавчих понять, розуміння яких потрібне для глибокого осмислення художнього твору.

 Мовна скарбничка — матеріал для удосконалення твого мовлення.

 У колі мистецтв — зіставлення художніх образів творів української літератури з іншими видами мистецтва — образотворчим, музичним, кіно, театром, анімацією тощо.

 Поміркуй! — запитання та завдання для розуміння прочитаного, закріплення вивченого матеріалу.

 Читай і досліджуй! — творчі дослідницькі завдання та читачькі проекти для самостійного або ж групового виконання.

 Підсумуй! — запитання і завдання для систематизації та закріплення вивченого.

 Читацьке дозвілля — перегляд мультфільмів екранізацій літературних творів, прослуховування музики, віртуальне відвідування музеїв, картинних галерей тощо.

 Усі інтернет-джерела (на які є посилання в підручнику) можна завантажити за посиланням <http://inform1.yakistosviti.com.ua/ukrainska-literatura> для зручного перегляду. У підручнику подано *QR-коди*, у яких «схована» частина навчального матеріалу. На них указуватиме позначка. Щоб прочитати прихований текст, послухати музику, переглянути фрагменти кінофільму чи мультфільму тощо, потрібно встановити на смартфон програму для читання *QR-коду* й навести його на позначку.

Оцінити, наскільки добре ти працював/працювала під час вивчення певної теми підручника, тобі допоможуть такі смайлики:

 Розумію і можу пояснити

 Ще не зовсім розумію

 Не впевнений/не впевнена

Бажаємо успіхів на твоєму читацькому шляху!

Художня література – духовна скарбниця людства

 Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

«Спочатку було слово» — сказано в Біблії. І справді, воно — основа нашого буття. Як без повітря людина не могла б жити, так без слова не могла б ставати собою. За допомогою слова ми не лише спілкуємося, але й думаємо, відчуваємо, пізнаємо, творимо себе і світ. Особливо багата, красива, мелодійна наша українська мова. Скарбницею, що зберігає багатства мови, є книжка.

Світ найкращих літературних творів українських письменників і письменниць відкриє новий для тебе навчальний предмет «Українська література».

Із цього розділу ти довідаєшся про роль книжки в житті людини, про секрети вмілого читання та таємниці літературного мистецтва. А ще зможеш поділитися з однокласниками/однокласницями власним читацьким досвідом, враженнями про свої улюблені книжки.

 Ти вже знаєш, що книжки приходять до нас ще в ранньому дитинстві, а потім залишаються вірними друзями на все життя. Спочатку це розмальовки, казки, віршики, загадки з веселими барвистими ілюстраціями. Полюбивши їх, ми звертаємося потім і до інших, серйозніших книжок.

Пригадай першу книжку, прочитану тобою самостійно. Чим вона тебе зацікавила, вразила?

Захопливий світ книжок

Роль книжок у житті людини дуже велика. Адже це наші надійні порадики, вони відкривають нам цілий океан знань, розповідають про невідоме, вчать нас мислити, майстерно володіти мовою, спілкуватися. Нарешті, з ними цікаво й весело проводити час.

Люди, які багато читають, ніби проживають різні життя разом з улюбленими героями і героїнями, сумують і радіють із ними. Книжки пробуджують наші мрії і вчать їх досягати.

*****

Знання — то сонце, а книжка — то вікно (народна мудрість).
Книги для мене, як хліб насущний, необхідні (Тарас Шевченко).
Книжка для розуму — що теплий дощик для посівів (народна мудрість).

Книжка — не пряник, а дітей до себе манить (народна мудрість).

Вибирай книжку так, як вибираєш друга (Василь Сухомлинський).

Поміркуй!

- Уважно прочитай мудрі вислови про книжку. Як ти розумієш значення кожного з них?
- Проведи з однокласниками/однокласницями діалог про значущість книжки в житті людини.

Любіть книгу

Не дуже любив книгу Василько. І не дуже чемно з нею поведився.

...От одного вечора ліг спати та й узяв книжечку перед сном почитати. А Василько знав, що, якщо лежачи читаєш книжку, псується зір і псується книжка. Лежить Василько, читає і задрімав.

А книжка — бух на підлогу. Аркуші в книжці й пожмакалися. Добре заснув Василько, так міцно, що од «бух!» не прокинувся.

І сниться Василькові, що він сам — книжка.

От бере його, книжку-Василька, Оленка, що теж не дуже поважає книжку, бере, читає і водночас обідає. Борщ із ложки — кап! — та на Василька-книжку. Йому пече, йому неприємно, та нічого не вдіє Василько, бо він — книжка.

А потім ухопили Василька-книжку Мишко і Вова та давай на ньому різні дурниці писати: «Читав Вова», «Колька — дурень», — отаке понаписували. Так ніби хтось у грязюку перо вмочив та й бруднить Василька-книжку!

В. Боковня.
Ілюстрація до збірки «Дітям»

Далі ще гірше! Оленка почала Василька-книжку ножицями різати — малюнки вирізати. Болить Василькові, аж «рятуйте!» хоче крикнути...

Тільки-но Оленка ножиці прийняла, як хтось гарячого праса поставив на Василька-книжку. Горить Василько-книжка, дим із нього йде! Пече йому!

Уже Василько-книжка — не книжка, а саме шмаття, в яке загорнула Оленка свій сніданок!

Так гірко та так боляче зробилося Василькові, що він аж прокинувся.

— Ой, що зі мною зробили?

А потім, здогадавшись, що то був тільки сон, зітхнув легше. А зітхнувши, подумав та й гасло про книжку склав: «Бережи книжку — це твій друг!»

І ніколи вже не псує Василько книг та й товаришів соромить, коли хтось із них не береже книжку.

(Остан Вишня)

Поміркуй!

- Довося з другом/подругою у класі, яке оповідання прочитає кожен/кожна із вас — «Любть книгу» Остапа Вишні чи «Спляча книга» В. Сухомлинського. Поділися своїми враженнями про прочитаний твір.

Спляча книга

На полиці, серед книг про далекі країни й небачених звірів, стояла велика цікава Книга. У ній розповідалося про могутнього богатиря. Букви в цій Книзі ярили, як розпечене залізо. Вона мала дивну властивість: як тільки доторкнеться палахкуче вогненне слово до людського серця, в ньому займеться вогник. І людина, в якій у грудях б'ється серце з цим вогником, стає могутньою і непереможною.

Але минув уже не один рік, як Книгу читали. Щотижня господиня знімала її з полиці, обережно витирала з обкладинки пилюку й знову ставила на полицю. Книга чекала — ось-ось її прочитають, та ніхто її навіть не розгортав.

Часто до господаря приходили гості. Господар любив показувати книги: дивіться, які в моїх книг красиві палітурки.

Поміркуй!

- Що потрібно робити, щоб книжка не стала «сплячою», а залишалася твоїм другом і порадиником?

Стали вогненні букви меркнути. Потемніли палкі слова. Могутній богатир, про якого розповідалося в книзі, заснув. Тепер уже на полиці стояла не «вогненна», а «спляча» книга.

(Василь Сухомлинський)

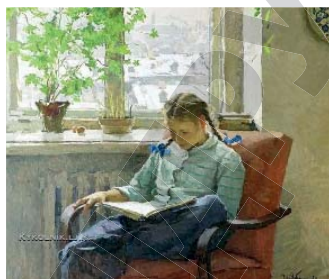

У колі мистецтв

Справжнє мистецтво відкриває людям красу і дивовижність світу, щастя життя. Окрім художньої літератури, існує ще багато інших видів мистецтва. Серед них – музика, живопис, скульптура, архітектура, театр, кіно та інші. Та головне, що об'єднує справжні твори мистецтва різних видів, – це їхня художня цінність, пізнавальне, виховне, естетичне значення, яке вони мають для людей.

Є. Гапчинська.
Ліза та її сні

Т. Яблонська.
Вдома за книгою

Дівчинка, що читає книгу.
Скульпторка А. Джонсон
(м. Севілья, Іспанія)

Поміркуй!

- Розглянь картини, де зображено дітей, які читають книжки. Що, на твою думку, спільного між полотнами української художниці минулого століття Т. Яблонської та сучасної мисткині Є. Гапчинської? Який висновок про значення книжки в житті дітей різних епох ти можеш зробити?
- Розглянь фото скульптури, встановленої в іспанському місті Севілья. Подумай, яку думку хотіла передати скульпторка А. Джонсон своїм твором мистецтва?

Літературознавчий клуб

Книжки не завжди були такими, як ми їх звикли бачити зараз. Стародавні люди писали на скелях чи стінах печер за допомо-

Поміркуй!

- Ознайомся з інформацією про історію створення книжок. Якими були книжки, перш ніж вони стали паперовими?

гою малюнків, а згодом — і літер. На кам'яних стінах храму в давньогрецькому місті Фіві вирізьблено цілий літопис. Ці стіни стали своєрідними сторінками книги, найбільшими за розмірами — кожна сягає до 40 м у ширину.

Також у давнину існували *глиняні книги*. Загостреними паличками наносили написи на глиняні таблички, які потім сушили й випалювали у вогні. В Індії виготовляли книги з міцного *пальмового листя*, а в Єгипті — з *папірусу*. Стебла цієї високої болотяної рослини складали до купи, пресували й просушували. Написану на папірусі книжку для зручного зберігання згортали в сувій. Найдовший із них має понад 40 м довжини.

Прадавні українці створювали *дерев'яні книги*. Це були скріплені між собою дерев'яні дощечки з вишкрябаним чи випаленим на них текстом. Використовували також берест — оброблену кору берези. З тих часів (XI–XV ст.) до нас дійшли так звані *берестяні грамоти*. Багато століть книги виготовляли з *пергаменту* — спеціально обробленої шкіри тварин. Текст наносили фарбою або чорнилом, що робили із сажі чи відвару дубової кори.

Понад 2000 років тому китайські майстри винайшли *папір*, що спочатку виготовляли з конопель, соломи, бамбука. Поступово цей зручний і недорогий матеріал для книг витіснив усі інші.

Книги значно швидше почали поширювати, відколи з'явився друкарський верстат (понад 600 років тому). Кожну сторінку вже не треба було переписувати окремо, її набирали з металевих літер і копіювали. Засновником друкарської справи на українських землях став Іван Федоров.

Остромирове Євангеліє — найдавніша з відомих давньоукраїнська книга, створена на пергаменті у 1056–1057 рр.

Поміркуй!

- Які електронні інтерактивні книжки тобі вже відомі?
- Подумай, чи зможуть у майбутньому електронні книжки повністю замінити паперові? Чому?

Пам'ятник книгодрука-
рю І. Федорову
(м. Львів). Скульптор
А. Консулов

Технології книгодрукування (виготовлення книг) постійно вдосконалюють. Наприклад, зараз популярними серед дітей є *3D-книжки-конструктори*, у яких ілюстрації можна перетворювати на об'ємні. Захоплюють читачів/читачок також *електронні книжки*, які можна читати на електронних носіях або просто слухати (*аудіокнижки*). У таких книжках можна «оживляти» ілюстрації, вони дивують несподіваними спецефектами.

Докладніше дізнатися про електронні інтерактивні книжки ти зможеш, якщо скористаєшся *QR-кодом*.

Ти вже знаєш із уроків початкової школи про елементи будови книжки. Пригадати, із яких частин складається книжка, тобі допоможе схема.

Структура книжки

Читай і досліджуй!

Однією з *найменших книжок* у світі є томик віршів Тараса Шевченка «Кобзар», який створив мікромайстер Микола Сядристий. Книжка складається із 12 сторінок, кожна площею 0,6 мм², вони зшиті павутинкою. Перегортати сторінки можна тільки загостреним кінцем волосини.

Найтовща у світі книга — англійський словник, що містить 8600 сторінок.

Найбільшою книгою в Україні є «Абетка» (видавництво А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Ґа») розміром три на чотири метри та масою 250 кг.

А яка незвичайна книжка є в твоїй домашній бібліотеці? Можливо, вона належала ще твоїм бабусі та дідусеві? А можливо, по ній вчилися читати твої мама чи тато? А може, ця книжка цінна, тому що подарована дорогою для тебе людиною. Підготуй розповідь про таку книжку.

Літературознавчий клуб

Слово «література» (лат. *literae* — літера, буква) має декілька значень. **Літературою** загалом називають сукупність усіх книжок та інших писаних і друкованих текстів. У вузькому значенні йдеться саме про художню літературу, мистецтво слова. У творах художньої літератури розповідається про життя людини і природу, про почуття, думки, мрії, бажання і сподівання багатьох поколінь людей.

Художня література — це творче, тобто оригінальне, неповторне, досконале, бачення світу в словесних образах. За допомогою **образів** письменник/письменниця у **літературному творі** зображує життя людей, передає їхні почуття, думки, мрії, бажання; змальовує природу; розповідає про дійсне і фантастичне, минуле і навіть майбутнє! В образній формі все відтворене в художньому творі постає перед нами зримо, ніби живе.

Письменникові/письменниці, щоб написати літературний твір, а читачеві/читачці, щоб зрозуміти його, потрібні гострий розум, чутлива душа, багата уява, фантазія, кмітливість.

Сучасна читацька аудиторія залюбки використовує здобутки передових технологій — електронні книжки, аудіокнижки, «живі» книжки (з рухомими ілюстраціями) тощо. Та все ж найпопулярнішими є книжки традиційні, паперові.

Літературознавчий словничок

Художня література — творче відображення дійсності в словесних образах.

Літературний твір — образний текст, що має певну провідну думку.

Поміркуй!

- Поясни походження та значення слова **література**. Які значення має це слово?
- Що таке **художня література**?
- Для чого, на твою думку, треба читати, яку користь це нам дає?

Читай і досліджуй!

У початковій школі та й самостійно ти прочитав/прочитала вже багато цікавих книжок. Це були вірші, казки, загадки, байки, пригоди і фантастика, гумористичні твори. Вибери одну з книжок, яка тобі сподобалась, і підготуй її коротку презентацію. Покажи книжку, поясни значення ілюстрації на обкладинці. Перелічи елементи книжки. Стисло перекажи зміст. Розкажи про свої думки і враження після прочитання цієї книжки, чому твоїм однокласникам/однокласницям варто її прочитати.

Підсумуй!

- Чому роль книжки в житті людини така важлива?
- Якими були книжки в давнину? Як сучасні технології змінюють книжку?
- Які способи й умови успішного читання? Чому книжку слід читати творчо?
- Що з навчального матеріалу про книжку та її значення в житті людини залишилося для тебе нез'ясованим?
- Як ти оцінюєш свої знання про книжку та її значення в житті людини після опрацювання матеріалу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Малі жанри фольклору та літератури

Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Твій читацький досвід збагатить навчальний матеріал про малі жанри фольклору та літератури. Ти матимеш можливість поглибити знання про прислів'я, приказки та загадки, про українського поета Л. Глібова як автора загадок; навчитися розрізняти жанрові особливості прислів'їв і приказок, різновиди загадок; збагнути, що в прислів'ях, приказках і загадках утілено узагальнені суспільні погляди на норми моралі та етики.

Прислів'я та приказки – перлини народної мудрості

Ти вже знаєш багато приказок і прислів'їв. Ці дотепні короткі вислови збагачують нашу мову, роблять її образною й яскравою. Тож на часі навчитися влучно і переконливо добирати прислів'я і приказки, доречно вживати їх у власному мовленні в певних життєвих ситуаціях.

* * * * *

Немає в світі краще рідного краю.
Батьківщина — мати, умій за неї постояти.
Людина без Батьківщини — соловей без пісні.
Батьківщина починається з сім'ї.

* * * * *

Дружна сім'я гори зрушить.
Молитва матері з дна моря рятує.

* * * * *

Найбільше багатство у світі — здоров'я.
Без здоров'я немає щастя.
У здоровому тілі — здоровий дух.

* * * * *

Вік живи — вік учись.
Книга вчить, як на світі жить.
Мудрим ніхто не вродився, а навчився.

* * * * *

Як будемо в дружбі жити — нас нікому не зломити.
Без вірного друга велика туга.
Друзі пізнаються в біді.

* * * * *

Хліб — усьому голова.
Паляниця — хлібові сестриця.
Краще сухий хліб з водою, ніж паляниця з бідною.

* * * * *

Що посієш, те й пожнеш.
Більше роби, та менше говори.
Роботящі руки гори вернуть.
Зробив діло — гуляй сміло.

Поміркуй!

- Прочитай прислів'я і приказки — спочатку про себе, а потім — виразно вголос.
- Добери заголовок до кожного із блоків прислів'їв і приказок.
- Прокоментуй одне прислів'я або приказку. Поясни, як ти його/її розумієш.

 Ти вже вмієш розрізняти різні малі жанри (види) усної народної творчості — загадки, скоромовки, приказки.

Прочитай матеріали рубрики «Літературознавчий клуб» і поясни, які з цих висловів є прислів'ями, а які — приказками.

Літературознавчий клуб

Слово **фольклор** має походження з англійської мови: *folk* — народ; *lore* — мудрість, знання, народна мудрість. Це ті словесні твори, які складав народ і передавав із уст в уста, від одного покоління до іншого.

До неоціненних скарбів фольклору належать **прислів'я та приказки**. Це зразки малих жанрів народної творчості. У цих творах

наші предки влучно сформулювали узагальнені тривалі спостереження за різними явищами: працею, взаєминами між людьми, над природою, відтворили свої погляди на життя, історію, культуру, щастя, добро.

Видатний український письменник Іван Франко досконало знав і вивчав фольклор, був його збирачем. Він називав прислів'я та приказки «багатим і важливим скарбом у скарбівні нашої мови, її коштовними перлинами».

Прислів'я та приказки — це своєрідні правила, якими людина має керуватися в житті. Вони не просто вказують на якийсь факт, а влучно і дотепно рекомендують або застерігають, схвалюють або засуджують певні вчинки людей, життєві явища, — тобто, повчають, бо за ними стоїть багатовіковий досвід попередніх поколінь.

Важливою ознакою багатьох прислів'їв є їх ритмічність, поділ на частини, що римуються між собою, тому їх легко запам'ятовувати.

Чіткої відмінності між прислів'ями та приказками не існує. Прислів'я зазвичай є цілим реченням, виражає завершену думку. Наприклад, «Рідна мова — не полова: її за вітром не розвієш». А приказка є лише частиною речення, допомагає розкрити ще й іншу думку: «*правда очі коле*»; «*вовка ноги годують*», «*голка в сіні*» тощо.

Отже, **прислів'я і приказки мають такі особливості**: узагальнення народного досвіду, стислість та місткість висловленої думки, повчальність, влучність і поетичність, використання слів у прямому й переносному значеннях, малий обсяг.

Літературознавчий словник

Фольклор — усна народна творчість.

Прислів'я — короткий образний наспівний вислів, що виражає повчальну думку.

Приказка — дуже стислий образний вислів.

Мовна скарбничка

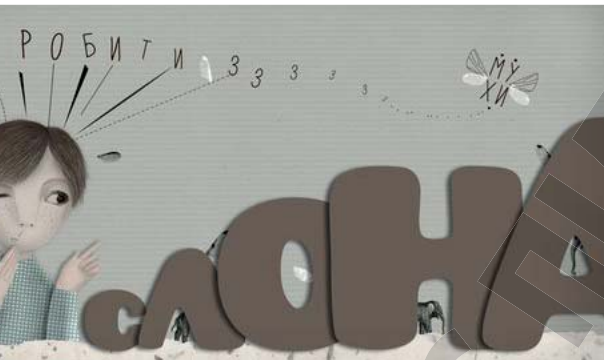
Пригадай, що таке *пряме* та *переносне значення слова*. Зверни увагу, що слова у прислів'ях і приказках вживаються як у прямому, так і в переносному значеннях. Наведи приклади використання слів у творах малих жанрів фольклору в різних значеннях.

У колі мистецтв

Завдяки глибокому змісту й художній довершеності народні прислів'я та приказки привертають увагу митців і мисткинь. Вони часто використовують їх у своїх творах.

Поміркуй!

- Розглянь ілюстрації до прислів'їв сучасної української художниці Анастасії Стефурак.
- Прочитай і прокоментуй прислів'я, які ти бачиш на ілюстраціях.
- Чи доводилося тобі чути їх раніше?
- Поділися своїми враженнями про ці ілюстрації з однокласниками/однокласницями.
- Намалюй власну ілюстрацію до одного із прислів'їв чи приказки, або ж добери декілька світлин із власного фотоархіву, підписом до яких можуть слугувати прислів'я і приказки.

А. Стефурак. Ілюстрації до збірки «Українські прислів'я»

Читай і досліджуй!

Самостійно або разом із однокласниками/однокласницями підготуй творчий проєкт «Фольклористичний записник». Уклади невелику збілочку прислів'їв і приказок, що побутують у твоїй місцевості або ж часто вживаються твоїми рідними, близькими та знайомими. Підготуй цікаву презентацію свого дослідження.

 Підсумуй!

- Поясни, як ти розумієш, що таке *фольклор*. Які його малі жанри ти знаєш?
- Подумай, чому деякі прислів'я та приказки, що з'явилися навіть сотні років тому, не втрачають свого значення і сьогодні.
- Чи будеш ти використовувати прислів'я та приказки у своєму мовленні? Чому? Саме в яких життєвих ситуаціях? Наведи приклади.
- Як ти оцінюєш свої знання про малі жанри фольклору?

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Народні загадки

 Ти вже знаєш різні загадки. А ще більше, мабуть, тобі подобається відгадувати ці короткі влучні головоломки, що ввібрали в себе творчу фантазію народу. Тож на часі дізнатися нові відомості про цей жанр фольклору та перевірити свою логіку, винахідливість, допечність.

* * * * *

Вівці день і ніч пасуться, а молока не дають.

Не видно її і не чути її, а коли заговориш про неї, то вона зразу зникає.

Хоч без ніг, а біжу прудко; не сплю ні вдень, ні вночі, хоч ніколи з ліжка не встаю.

Біле, як сніг, дметься, як міх, а у воді гине.

 Поміркуй!

- Прочитай загадки. Відгадай їх.
- Поясни, на чому ґрунтуються твої відповіді.
- Загадки якого блоку описують явища природи?
- На яких уроках найчастіше розглядаються загадки на логіку? Чому?
- Які загадки і відгадки тобі незрозумілі? Звернись із проханням до вчителя/вчительки або до однокласників/однокласниць пояснити тобі їх зміст.
- Загадай однокласникам/однокласницям свої улюблені загадки.
- Прочитай матеріали рубрики «Літературознавчий клуб» і розкажи про первісне та сучасне значення загадок.

* * * * *

Селянинові потрібно перевести через ріку вовка, козла й капусту. Човен такий малий, що в ньому, крім селянина, може поміститися ще тільки один пасажир. Але якщо залишити вовка з козлом, то вовк його з'їсть, якщо залишити козла з капустою, то буде з'їдена капуста. Як бути селянинові?

Ковалю принесли п'ять ланцюгів, по три кільця в кожному, і доручили з'єднати їх в один ланцюг. Коваль вирішив розкрити чотири кільця й знову їх закувати. Чи не можна виконати ту саму роботу, розкривши менше кілець?

У дванадцятиповерховому будинку є ліфт. На першому поверсі живе всього двоє людей, від поверху до поверху кількість мешканців збільшується вдвоє. На якому поверсі в цьому будинку найчастіше натискають кнопку виклику ліфта?

Ти вже вмієш самостійно складати власні загадки, тобто порівнювати предмет, явище з іншим, схожим за істотною ознакою. Ти знаєш, що вказати на цю ознаку потрібно так, щоб не відразу можна було здогадатися, про що йдеться. Сформулювати загадку слід стисло й чітко. Дотримуючись цих настанов, склади відеозагадки.

Літературознавчий клуб

Загадка — один із найдавніших видів народної творчості. Загадки мали магічне значення, були пов'язані з обрядами й звичаями, слугували засобом виявлення мудрості людини.

Багато народних загадок збережено завдячуючи науковцям — збирачам фольклору. Видавати українські народні загадки почали у першій половині ХІХ ст., зокрема етнограф¹ Матвій Номіс опублікував фольклорну збірку «Українські приказки, прислів'я і таке інше». Відомими фольклористами були також Іван Франко та Павло Чубінський.

Предмет зображення в загадці називається не прямо, а приховано. У загадці хитромудре запитання має здебільшого просту відгадку. Деякі загадки вражають поетичністю, красою художнього слова. Наприклад:

Літературознавчий словник

Загадка (від слова «гадати» — думати, вгадувати) — зашифроване художнє зображення якогось явища шляхом несподіваного зближення його з іншими явищами, часто у віршованій формі.

¹ Етнограф — учений, який вивчає народну творчість і побут.

Зоря-зірниця, красна дівиця, по небу гуляла, сльози роняла;
Місяць бачив — не підняв, сонце встало і забрало.

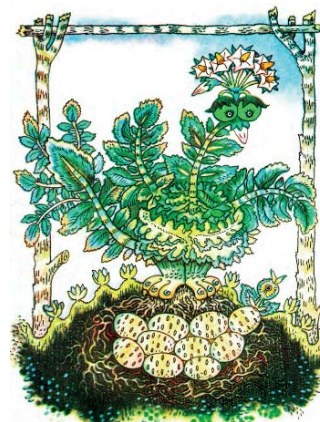
У наші дні загадки вже не мають магічного значення, однак вони не втратили своєї популярності. Нині ці короткі дотепні твори зазвичай використовуються для розвитку мислення, а також і для розваги.

 Мовна скарбничка

Подумай над походженням слова *загадка*. Для цього добери до нього однокореневі слова. Склади з ними словосполучення або речення.

 У колі мистецтв

Своєрідними підказками для розгадування загадок є ілюстрації до них.

В. Мельниченко. Ілюстрації до збірки «Рече віл на сто гір»

Поміркуй!

- Розглянь ілюстрації художниці Валентини Мельниченко до збірки українських народних загадок «Реве віл на сто гір».
- Художниця проілюструвала такі загадки:

Хто завжди правду каже?
Їхала пані в срібнім жупані, а на тім жупані латка на латці.
Сидить баба на грядках, вся закутана в хустках.
Під землею птиця кубло звила і яєць нанесла.

- Подумай, який із малюнків ілюструє кожну із загадок. Відгадай загадки.

Читай і досліджуй!

Самостійно або разом із однокласниками/однокласницями продовжуй підготовку творчого проєкту «Фольклористичний записник». Доповни його загадками, які ти чув/чула від своїх рідних та близьких. Підготуй цікаву презентацію свого дослідження.

Підсумуй!

- Пригадай визначення поняття «загадка».
- Що спільного між загадками, прислів'ями та приказками?
- Поясни, як виникли загадки.
- Назви ознаки загадок.
- Яку із загадок, прочитаних у підручнику або почутих на уроці, ти загадаєш своїм рідним і близьким?
- Яка інформація про загадки залишилася для тебе нез'ясованою?
- Як ти оцінюєш свої знання про загадки після вивчення навчального матеріалу?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Леонід Глібов

 Ти вже знаєш, що Леонід Глібов – український поет. Його байки та акровірші тобі вже відомі з курсу початкової школи. Наразі ти маєш можливість ознайомитися з його влучними і цікавими загадками.

* * * * *

Бачить — не бачить,
 Чути — не чує,
 Мовчки говорить,
 Добре мудрує.
 Кривду соромить,
 Правди навчає,
 Часом жартує,
 Смішки справляє, —
 Люба розмова;
 Дай, боже, діти,
 З нею довіку
 Знаться-дружити.
 Хто ж то така
 В світі щаслива,
 Мудра, правдива
 І жартовлива?
 Як не вгадали,
 Стану в пригоді,
 Річ коротенька:
 Книжка, та й годі.

 Поміркуй!

- Прочитай першу строфу загадки, автором якої є поет Л. Глібов. Які варіанти відгадки в тебе виникли? На чому вони ґрунтуються?
- Прочитай текст загадки повністю. Чи підтвердилася твоя відгадка?
- Як автор ставиться до книжки? Якими словами її характеризує?
- У яких рядках загадки йдеться про значення книжки в житті людини?
- Прочитай матеріали рубрики «Літературознавчий клуб» і розкажи про творчість Л. Глібова та його внесок у розвиток жанру загадки.

 Мовна скарбничка

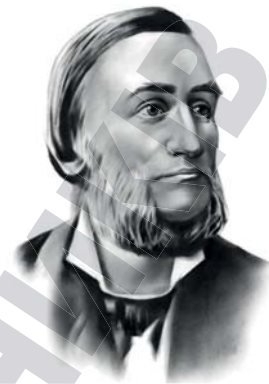
Л. Глібов влучно добирає слова для характеристики книжки. Знайди в тексті загадки ці слова та склади з кожним із них речення про книжку.

 Ти вже вмієш визначати ознаки народних загадок. Порівняй загадку Л. Глібова «Бачить — не бачить...» із народними загадками. Зроби висновок про спільні та відмінні риси народних і літературних загадок.

Літературознавчий клуб

Леонід Глібов (1827–1893) — український поет, автор байок, загадок, віршів для дорослих і дітей. Народився він на Полтавщині в родині управителя поміщицького маєтку. Змалечку Леонід любив квіти, дбайливо доглядав за ними, за що його прозвали «квітчастим королем». Хоча мав проблеми зі здоров'ям, наполегливо навчався. Свою першу поетичну збірку видав, коли ще був учнем гімназії.

Леонід Глібов

Працював учителем історії й географії на Поділлі, а згодом у Чернігові. Учні завжди з повагою відгукувалися про свого вчителя, знали напам'ять його байки. Адже Леонід Іванович дуже відрізнявся від тогочасних учителів. Він захопливо проводив уроки, рідко перевіряв домашні завдання. Замість того читав дітям цікаві книжки. А ще нікого не карав. На його уроках завжди був зразковий порядок.

Л. Глібов видав збірку байок українською мовою. А російська імперська влада забороняла україномовні книжки. Тому письменника звільнили з посади вчителя. Згодом поет продовжив активну творчу діяльність.

У його доробку є багато проникливих ліричних творів, понад 100 байок, близько 50 **віршованих загадок**, жартівливих пісеньок та акровіршів для дітей. Саме ці дотепні, щирі твори для дітей він друкував під псевдонімом «дідусь Кенир».

* * * * *

Котилася тарілочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі,
Нам тієї тарілочки
Чому не любить —
Хорошая, золотая
І як жар горить.
Прийшла баба — сама чорна
І чорний жупан, —
Заховала тарілочку
У синій туман.
Постихали співи й жарти

У дворі моїм;
Золотої тарілочки
Жаль стало усім.
Зачинився я у хаті,
У віконці став
І про тую тарілочку
Співати почав:
«Туманочку, туманочку!
Поклонись зорі,
Покоти нам тарілочку
По нашій горі...»
Де не взявся із-за лісу
Невідомий птах,

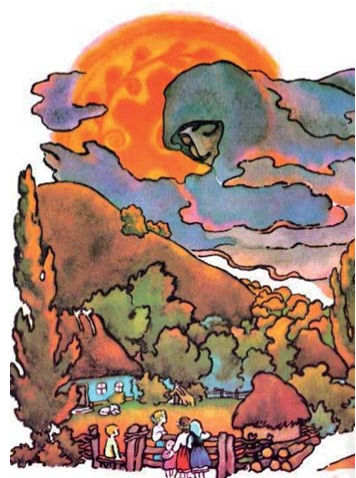
Довгохвостий, гостроносий,
 На восьми ногах,
 Тільки став я приглядатися —
 І що, і відкіль,
 А він зразу розігнався —
 І в вікно сусіль...
 Я — на піч та у куточку
 Зігнувсь, притаївсь
 І, щоб птах той не нагибав,
 Сяденцем укривсь.
 Навіжений птах літає,
 Не найде ніде
 І тонесенько виводить:
 «А де дідок, де?»
 Закричав горлатий півень
 І прогнав мій страх,
 Я зрадів — і не побачив,
 Де той дівся птах.
 От вам загадка новенька
 Ще на інший лад;
 Розгадайте, любі дітки,
 Дуже буду рад.
 Золотую тарілочку
 Всі знають давно:
 То на небі *сонце* ясне,
 На весь світ одно.
 Чорна баба — *нічка* темна:
 Із давніх-давен
 Покриває все на світі,
 Як погасне день.
 Заховався, шуткуючи,
 Дідусь-господар,
 Щоб не зразу догадались,
 Що той птах — *комар*.

 Поміркуй!

- Прочитай перші вісім рядків загадки Л. Глібова «Котилася тарілочка...». Який настрій викликали в тебе ці рядки?
- Про що йдеться в наступних восьми рядках?
- Які здогадки щодо «золотої тарілочки» і «чорної баби» у тебе виникли? На чому вони ґрунтуються?
- Чи вдалося Л. Глібову відтворити картину зміни дня і ночі? Які фольклорні образи використав поет для її увиразнення?
- Кого в цій загадці зображено жартівливо? Зачитай рядки, що підтверджують твою думку.
- Підготуй виразне читання загадки. Подумай, який настрій ти маєш передати, яку інтонацію використати для розкриття картин дня, ночі, відтворення жартівливих образів тощо.

У колі мистецтв

Г. Сокиринська. Ілюстрації до збірки віршів і загадок Л. Глібова «Котилася тарілочка»

Поміркуй!

- Розглянь ілюстрації української художниці Г. Сокиринської до збірки віршів і загадок Л. Глібова «Котилася тарілочка». Подумай, який із малюнків ілюструє загадку «Бачить — не бачить», а який — «Котилася тарілочка...»?
- Які образи, відтворені на малюнках, тобі найбільше сподобалися? Чому?
- Чи допомогли тобі візуальні образи, створені художницею за мотивами загадок Л. Глібова, виразніше уявити поетичні образи?
- Який висновок про зв'язок між різними видами мистецтва (літературою та образотворчим мистецтвом) ти можеш зробити?

Читай і досліджуй!

На мапі України є чимало місць, пов'язаних із життям і творчістю Л. Глібова. Довідайся, чи є у твоєму краю такі пам'ятні місця. Підготуй фоторепортаж про ці пам'ятні місця або ж за матеріалами інтернет-джерел розроби маршрут віртуальної екскурсії «Шляхами поета Леоніда Глібова».

Підсумуй!

- Поділися своїми враженнями про твори Л. Глібова. Що нового про його життя та творчість ти дізнався/дізналася?
- Які емоції викликали в тебе його загадки?
- Які теми розкрито в авторських загадках Л. Глібова?
- Що спільного та відмінного між загадками Л. Глібова й народними загадками?
- Що із навчального матеріалу про творчість цього поета залишилося для тебе нез'ясованим?
- Як ти оцінюєш свої знання про життя і творчість Л. Глібова після опрацювання матеріалу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Народні та літературні казки

 Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Твій читацький досвід збагатиться ознайомлення із народними та літературними казками. Ти матимеш можливість поглибити знання про види народних і літературних казок; навчитися розрізняти особливості їх побудови; виявляти елементи реального та фантастичного в цих творах; замислитися над проблемами, порушеними в казках. А головне — ти зможеш насолодитися чарівним світом художнього слова, збагнути, яким невичерпним джерелом мудрості є казка.

Народні казки

 Ти вже знаєш, що народна казка — фольклорний твір про вигадані чи фантастичні події. Їх можна лише уявити.

Казка «Яйце-райце» занурить тебе в дивовижний світ народної фантазії, мудрості та моральних чеснот українського народу.

Яйце-райце

(Скорочено)

Колись була птиця жайворонок царем, а царицею — миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця — давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було. Миша каже:

— Нехай мені буде!

А жайворонок каже:

— Нехай мені!

Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та немає старших за них: немає до кого йти позиватися. Потім миша каже:

— Ну, я краще перекушу.

Цар на це діло згодився. Миша тільки взяла зерно в зуби та в нору й побігла. Тут цар-жайворонок збирає всіх птахів, щоб звоювати царицю-мишу, а цариця скликає всіх звірів — і почали війну.

Коли цариця огляділась, — аж немає на війні комашні. Тоді вона звеліла, щоб конче була на вечір і комашня.

Цариця й загадала їй, щоб вона вночі полізла на дерева і за одну ніч повідкушувала птиці пір'я коло крил.

На другий день, тільки що розвиднілось, цариця кричить:

— Ану, вставайте воюватися!

Птиця що підійметься, то й упаде на землю.

А орел бачить, що лихо, сидить на дереві й не злітає. Коли тут іде стрілець, бачить, що орел сидить на дереві, як націлиться на нього, той орел так просить його:

— Не бий мене, голубчику, я тобі у великій пригоді стану.

Стрілець удруге націливсь, він ще його просить:

— Візьми краще мене та вигодуй.

Стрілець ще намірився стріляти, утрете; орел знов його почав просити:

— Не бий мене та візьми до себе, — я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець повірив йому: поліз та зняв з дерева та й несе його додому.

А він йому каже:

— Принеси мене до своєї хати та годуй мене м'ясом доти, поки в мене крила повідростають.

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він зараз і зарізав йому одну корову. Орел ту корову за рік і з'їв та й каже чоловікові:

— Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила.

Орел літав, літав та й прилетів опівдні назад до того чоловіка, каже йому:

— Ще в мене мала сила, — заріж іще одну ялівку!

Орел з'їв її за рік. Пролітав мало не цілий день, — увечері знову прилітає та й каже йому:

 Поміркуй!

- Що стало причиною війни між царем-жайворонком і царицею-мишею?
- Кого жайворонка і миша залучили до розв'язання своєї суперечки?
- Хто, на твою думку, є переможцем у цій війні?

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

— Заріж іще й бугая!

Він з'їв і того бугая, таки за рік, а потім як полетів, то літав так високо — аж під хмарою.

Коли це прилітає та й каже йому:

— Ну, спасибі тобі, чоловіче: вигодував мене, а тепер сідай на мене.

Цей і сів.

Орел його поніс аж у хмару, а потім і пустив його додолу.

Той чоловік летить додолу, — коли це орел не дав йому долетіти до землі, підхопив його та й каже:

— А що, як тобі здавалось?

А він каже:

— Так, наче я вже неживий був.

Тоді орел каже йому:

— Отак саме і мені було, як ти на мене націлявся.

Орел знов його як поніс, та аж у саму хмару, а звідтіть скинув його з себе — та підхопив його так, може, як на два сажні від землі, та й питається його:

— А що, чоловіче, як тобі здавалось?

Він йому каже:

— Так зовсім, наче вже кістки мої розсипались.

Тоді орел йому каже:

— Так само й мені було, як ти вдруге націливсь. Ну, ще сідай.

Орел як понесе його аж за хмару та звідтіть і пустив його додолу, та підхопив уже аж коло самої землі, та тоді питається його:

— Як тобі здавалось, як ти летів на землю?

Він йому каже:

— Так, наче мене зовсім не було вже на світі.

Тоді орел йому каже:

— Отак же само мені було, як ти втретє націлявсь.

А потім каже:

— А тепер сідай на мене, та будемо летіти до моєї господи.

Ото летять та й летять; прилітають до його дядька. Орел і каже:

Поміркуй!

- Чому стрілець пожалів орла?
- По скільки разів повторюються важливі події у казці? Коротко перекажи ці епізоди.
- Чи стане орел, на твою думку, у пригоді стрільцеві?

— Іди ж у хату, та як будуть питатися тебе, чи не бачив нашого небожа¹, то ти скажеш: як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Він приходить у хату, коли це йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

А він їм каже:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його питаються:

— Чи не чув ти там за нашого небожа? Бо вже третє літо, як пішов на війну, — та ні чутки, ні звістки.

А він їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу. Вони йому кажуть:

— Краще нам його ніколи не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Тоді він виходить із хати та й каже орлові:

— Кажали так: краще нам його ніколи не бачити, як тобі віддати яйце-райце.

Орел йому каже:

— Летімо далі!

Летять та й летять та й прилітають до орлового брата, та й тут чоловік те саме говорив, що в його дядька, — таки й тут не здобув яйця-райця.

Прилітають до його батька.

Вони його стали питатися:

— Чи не бачив нашого сина? Бо вже як немає — четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, убили його там.

А він їм каже:

— Я бачив, але як дасте яйце-райце, то я й на очі приведу.

— Піди ж приводь, — зараз тобі дамо!

Він уводить орла в хату, тоді його батьки так зраділи, що дали яйце-райце і сказали:

— Тільки не розбивай ніде на дорозі, а як прийдеш додому, то погороди загороди великі, а тоді його і розіб'єш.

Він іде та йде, та так схотілось пити йому... Коли це найшов криничку. Тільки що став пити воду, та якось об цебрину² й роз-

Поміркуй!

- Чому лише батько орла згодився віддати яйце-райце стрільцеві?
- Чи виконає орел обіцянку, дану стрільцеві? Поясни свою думку.
- Яке «магічне число» трапилося тобі в прочитаному уривку? Яке прислів'я є у ньому? Як ти розумієш його зміст?

¹ *Небіж* — племінник, син брата або сестри.

² *Цебрина* — верхня частина колодязя, зроблена з дерева.

бив те яйце-райце. Як узяв скот вернути з того яйця! Кричить бідолаха, нічого сам не зробить.

Коли це іде до нього змія і каже йому:

- Що ти мені даси, чоловіче, як я тобі скот цей вжену в те яйце?
- Даси те, що без тебе стало дома?

А він каже:

— Дам!

Ото вона йому гарненько загнала той скот у яйце і дала йому в руки.

Він приходить додому, аж там без нього син народився.

— Це ж я тебе, сину, віддав змії!

Живуть вони, аж поки син підріс.

От син і каже:

— Це ви мене, тату, віддали змії.

Ну, дарма, якось буде!

От він зараз і пішов до змії. Приходить до неї, а вона йому каже:

— Щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, і щоб там ізорав, і пшениці насіяв, ізжав її, в скирти поклав, і щоб в одну ніч з тієї пшениці мені паляницю спік.

Він іде до ставка та й зажурився. А там близько був мурований стовп, і в тім стовпі була зміїна дочка замурована. Він приходить сюди та й плаче. А та дочка його питається:

— Чого ти плачеш?

А він каже:

— Як же мені не плакати, коли змія загадала таке, що я ніколи його не зроблю.

Вона його спиталась:

— А що ж там?

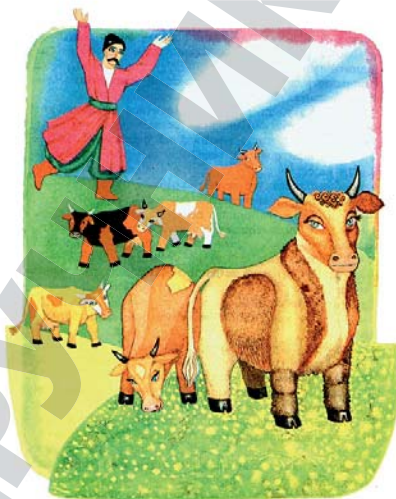
Він їй і розказав. Вона йому каже:

— Як візьмеш мене за жінку, то я тобі все зроблю.

Він каже:

— Добре.

Вона йому каже:

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

 Поміркуй!

- Чи став стрілець щасливим, коли забагатів? Поясни чому.
- Чи по силі синові стрільця були завдання змії? Обґрунтуй своє твердження.
- За якої умови зміїна дочка погодилася допомогти синові стрільця? Як ти думаєш, чи зможе вона посприяти у виконанні завдань змії?

— Лягай же тепер спати, а завтра рано щоб устав та понесеш змії паляницю.

От пішла дочка змії до того луку та як свисне: той лук тріщить, лущить — на тім місці ореться, пшениця сіється... — до світанку спекла паляницю, дала йому.

Змія прокинулася, вийшла в двір та й дивиться на той лук.

Тоді йому каже:

— Ну, справивсь! Гляди ж, щоб і друге діло зробив!

— Щоб ти оту гору розкопав і щоб туди Дніпро йшов, а коло того Дніпра побудуй комори: щоб байдаки туди приставали й щоб ти ту пшеницю продав. Як устану рано, то щоб це все було готове! І знову дочка змії допомогла парубкові.

Змія встає та й дивиться, що все так і зроблено.

Тоді загадує йому втретє:

— Щоб ти цю ніч уловив золотого зайця.

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче, та дівка питається його:

— Що вона загадала?

Він каже.

— Оце вже не жарти: хто його знає, як його і вловити золотого зайця. Одначе ходім до тієї скелі. Стань над корою; ти будеш ловити, а я буду гонити з нори, і гляди ж: що тільки буде виходити з нори, бери його: то золотий заєць!

Ото вона пішла та й жене. Коли це — вилазить з нори гадюка та й сичить. Він її і пустив. Дівчина виходить із нори та й питається його:

— А що, нічого не вилазило?

А він каже:

— Лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив.

А вона йому каже:

— Ото і є самий заєць! Ну, гляди ж, я ще раз піду.

Полізла та й жене. Коли виходить така стара баба та й питається того парубка:

— Чого ти, сину, тут шукаєш?

А він їй каже:

— Золотого зайця.

Вона йому каже:

— Де тут він узявся: тут його нема!

 Поміркуй!

- Які завдання поставила змія синові стрільця?
- Чи допомогла зміїна дочка йому в їх виконанні?
- Чи можуть події, зображені в казці, відбуватися в реальному житті? Поясни свою думку.

Сказала це та й пішла від нього.
Коли це виходить та дівчина й питається його:

— А що, немає зайця?

Він каже:

— Ба ні: виходила баба стара.

— Чом ти не держав? Ото самий заєць! Ну, тепер більше ніде його не піймаєш, хіба я перекинуся зайцем, — тільки не віддавай змії у руки, бо як віддаси, то вона пізнає і розірве і тебе, і мене.

От вона так і зробила, він узяв, приніс того зайця, положив його перед змією на стільці та й каже змії:

— Нате ж вам зайця, а я піду вже від вас.

Вона каже:

— Добре, йди!

Він пішов.

А змія тільки з хати, а заєць знову перекинувся дівчиною та за парубком. Почали вони вдвох утікати.

Коли це змія побачила, що то не заєць був, а її дочка — давай доганяти. Та сама не побігла змія, а послала свого чоловіка. Змій біжить за ними: коли вони чують — аж стугонить земля. Тоді дівка каже:

— Оце вже за нами біжить! Я перекинусь пшеницею, а ти дідом та будеш стерегти мене; та як буде питаться тебе: «Чи не бачив парубка й дівки, чи не йшли сюди?», то ти скажеш, що тоді йшли, як ця пшениця сіялась.

Коли це змії летить та й питається того діда:

— Чи не бачив тут — не йшли сюдою парубок з дівкою?

А він каже:

— Ба йшли.

Той питається:

— Давно ж вони йшли?

— Тоді, як оця пшениця сіялась.

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

Поміркуй!

- Завдяки чому головним героям та героїням казки вдалося подолати перешкоди на своєму шляху?
- Які чарівні перетворення відбувалися з ними?

Змій каже:

— Цю пшеницю пора косить, а їх учора не стало.

Та й вернувся назад.

Прилітає змія додому. Змія його питається:

— Чом ти того діда й ту пшеницю не розірвав? То ж вони були!

Тепер я сама побіжу!

Побігла — аж земля реве і гаряча. Дівчина тоді каже йому:

— Ей, тепер ми пропащі: уже сама біжить! Ну, я тебе зроблю річку, а сама зроблюсь рибою окунем.

Зробила.

Прибігає змія та й каже до тієї річки:

— А що, втекли?

Перекинулася враз щукою, давай ганятися за тією рибою: так-таки не вловила та надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила, пила, напилась багато та й луснула.

Ото тоді та дівка, що була рибою, каже тому парубкові, що був річкою:

— Тепер ми вже не біймось!

 Поміркуй!

- Які чарівні перетворення допомогли щастю молодих?
- Які звичаї та традиції українського народу знайшли відображення в народній казці «Яйце-райце»?
- Які моральні цінності утверджуються в цьому творі?

Ходімо до твоєї господи; та гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш ту дитину, то забудеш мене. А я наймусь у цім селі в кого-небудь.

Ото він пішов у хату з усіма поздоровкався та й думає собі:

«Як же мені не поздоровкатися з дядьковою дитиною? Поцілував і дитину дядькову. Як поцілував, так і забув за ту дівку.

Ото побув пів року та надумав женитися. Йому нарадили одну гарну дівку. От перед весіллям, увечері, кличуть на шишки¹ молодиць. Прикликали і ту дівку, що він з нею втік. Стали брати шишки; та дівка

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Яйце-райце»

¹ *Шишки* — весільні хлібці у вигляді плодів сосни.

зліпила з тіста голуба й голубку, — вони стали живі. Голубка й почала говорити до голуба:

— А ти забувсь, як я за тебе луг викорчувала й там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницю спекла, щоб ти до змії відніс?

— А ти забувсь, як я за тебе гору розкопувала і туди Дніпро пустила, щоб байдаки ходили до комор і щоб пшеницю ти продавав на байдаки?

А він каже:

— Забув, забув!

Потім знов голубка каже:

— А ти забув, як ми ходили вдвох за золотим зайцем? Ти й за мене забув?

А голуб каже:

— Забув, забув!

Тоді парубок згадав за ту дівку, — за цю-таки саму, що голуби поробила, — та ту покинув, а з цією оженився. І тепер живе добре.

Ти вже знаєш, що є різні види народних казок. Нагадаємо їх ознаки:

- **казки про тварин** — твори, у яких ідеться про цікаві події із життя тварин; на цих прикладах навчають людей правил поведінки;
- **героїко-фантастичні (чарівні)** — розповіді про подвиги головних героїв/героїнь, які мають незвичайні здібності, магічні властивості;
- **соціально-побутові** — розповіді про повчальні випадки із життя звичайних людей, про перемогу добра, справедливості, життєвої мудрості.

Деякі народні казки можуть мати ознаки їх різних видів. Подумай, ознаки яких видів має казка «Яйце-райце». Поясни свою думку.

Літературознавчий клуб

Народні казки виникли дуже давно. Спочатку їх розказували усно — передавали з уст в уста. Розповідачі/розповідачки могли пропустити якийсь епізод або додати свій. Тому одна й та сама казка існує в багатьох варіантах — видозмінах. Ім'я її творця найчастіше забувалося.

Казки містять захопливі розповіді про незвичайні фантастичні події, чарівні перетворення, дивовижні вчинки, надлюдські якості героїв/героїнь. У казках завжди відображаються уявлення народу, його багатотисячолітній життєвий досвід, звичаї, обряди, побут, вірування. Казкові герої/героїні уособлюють моральні цінності, утверджують ідеали добра і справедливості народу.

Схема. Ознаки народної казки

Одним із таких творів є *українська народна казка «Яйце-райце»*. Вона поєднує елементи різних видів казок і приховує багато таємниць, що поступово розкриються допитливому читачеві/читачці.

Прочитавши казку, ти переконався/переконалася, що в ній багато чарівних, магічних елементів.

Створюючи казки, народні автори/авторки оповідали не лише те, що бачили в дійсності, а й те, що уявляли завдяки своїй **творчій фантазії**. Щоб зацікавити читачів/читачок, вони зображали надзвичайних героїв/героїнь, які здатні на дивовижні вчинки. А також змальовували різні магічні, неймовірні події, чарівні перетворення. Таке зображення називається **фантастичним**. Фантастичне відрізняється від реального тим, що існує не в дійсності, а у *творчій уяві* автора/авторки. Наприклад, у народній казці «Яйце-райце» орел підносить стрільця спершу «аж під хмару», потім «аж у саму хмару», зрештою «аж за хмару» і кидає його вниз; змія «надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила, пила, напилась багато та й луснула». Таке перебільшене змалювання сили або ж можливостей героїв/героїнь називається **гіперболою**.

Поміркуй!

- Подумай над походженням слова «казка». Поясни, як воно утворилося.
- Які народні казки відомі тобі з початкової школи? Яка з них стала твоєю улюбленою? Чому? Коротко розкажи її своїм друзям і подругам. Постав декілька запитань до них, щоб з'ясувати, чи уважно вони слухали казку.
- Уважно розглянь схему «Ознаки народної казки» та прокоментуй кожен з ознак прикладами з казки «Яйце-райце» або з іншої прочитаної тобою народної казки.

Літературознавчий словник

Творча фантазія — уміння автора/авторки створювати нові незвичайні образи на основі спостережень за реальною дійсністю.

Фантастичне у творі — неймовірні, чарівні деталі, події, перетворення.

Гіпербола — показ ознак якогось явища у надмірно перебільшеному вигляді, аби привернути до нього увагу читача/читачки.

Поміркуй!

Зіскануй **QR-код** і прослухай ще раз казку «Яйце-райце», уважно стежачи за її текстом у підручнику, та виконай такі завдання:

- Поділи казку на частини. Дай кожній із них заголовок.
- Зверни увагу на початок казки, її кінцівку. Чи всі частини пов'язані між собою за змістом? Як ти думаєш, чому?
- Виділи в тексті казки ознаки казок про тварин, героїко-фантастичних (чарівних), соціально-побутових. Яких ознак більше?
- Зверни увагу, як герої/героїні народної казки звертаються один до одного/одна до одної. Випиши в зошит звертання, повтори слів, прислів'я та приказки.
- Подумай, що із зображеного в казці можливе в реальності, а що є чарівним, магічним. Зроби узагальнення за допомогою таблиці.
- Поясни, що таке **гіпербола**. Знайди приклади використання гіперболи в тексті казки.

У колі мистецтв

Катерина Штанко — українська художниця та письменниця. У її творчому доробку ілюстрації до казок і дитячих книжок.

К. Штанко. Ілюстрації до казки «Яйце-райце»

Поміркуй!

- Розглянь ілюстрації К. Штанко до народної казки «Яйце-райце». Чи так ти уявляв/уявляла головних героїв/героїнь твору? Хто з них тобі найбільше сподобався й запам'ятався? Чому?
- Чи вдалося мисткині відобразити характер головних героїв/героїнь казки? Поясни свою думку.

Читай і досліджуй!

Казка «Яйце-райце» сповнена символічними образами. Наприклад такими.

Головним образом цього твору є *яйце*, на що вказує заголовок казки. Прадавні українці, як і багато інших народів, вважали, що світ виник із яйця. До сьогодні існує звичай на Великдень розписувати або фарбувати яйця і вважати їх священними.

Пригадай, у яких українських народних казках події розгортаються довкола яйця. Підготуй розповідь про традиції розпису яєць у твоїй місцевості. Розкажи, чи готують твої рідні та близькі крашанки або ж писанки на Великдень. Дізнайся, що означає орнамент розпису, який символізує певний колір. Розповідь проілюструй фотографіями, оформленими в мультимедійну презентацію.

Підсумуй!

- Які події казки «Яйце-райце» тебе найбільше вразили?
- До якого виду казок належить цей твір?
- Схарактеризуй одного із героїв/героїнь казки.
- Як ти думаєш, завдяки чому герої/героїні казки «Яйце-райце» змогли стати щасливими?
- Поміркуй і розкажи, які звичаї і традиції, описані в казці, тобі хотілося б зберігати в колі своїх рідних і близьких.
- Оціни за допомогою смайлика свої знання про вивчений матеріал.

Ти вже знаєш, що територія України є Батьківщиною не тільки українців, але й інших народів – кримських татар (киримлян), караїмів, кримчаків. Різні народи мають свої мови, традиції й культуру, але всіх об'єднують спільні цінності – любов до Батьківщини, пошанування родинних зв'язків, звичаї гостинності й толерантності. Переконайся в цьому, ознайомившись із кримськотатарською народною казкою «Золоте яблуко». Скористайся **QR-кодом**.

Літературні казки

Іван Франко

Ти вже знаєш, що є казки народні та літературні, тобто написані письменниками/письменницями.

Пригадай літературні казки, з якими ти ознайомився/ознайомилась на уроках у початковій школі. А яка літературна казка є твоєю улюбленою? Хто її автор/авторка?

Чи доводилося тобі раніше читати казку Івана Франка «Фарбований Лис» або ж дивитися мультиплікаційну версію цього твору? Якщо так, поділися своїми враженнями про цей твір.

Фарбований Лис

(Скорочено)

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було смілішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— От же побачите, і в Блоху не перекинуся, і не роздеруть мене! — товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити Курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилю вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути

Поміркуй!

- Які враження справили на тебе перші рядки казки?
- Чи вдалося Лису Микиті потрапити на торговицю? Завдяки чому?
- Які перешкоди трапилися на шляху головного героя?
- Яким фразеологізмом автор передає скрутне становище, у якому опинився Лис Микита?
- Прослідкуй у тексті за іншими фразеологічними зворотами та за тим, як майстерно письменник використовує їх для опису подій, характеристики героїв тощо.
- Як Лису Микиті вдалося сховатися від псів?

Мовна скарбничка

Як ти розумієш значення слова «торговиця»? Обґрунтуй свою думку, використовуючи текст казки.

назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чував.

Але що діяти! Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях¹ на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а з сіней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

Вкінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Лис Микита в першій хвилі занурився в діжку з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки,

Поміркуй!

- Прочитай опис зовнішності Лиса Микити після того, як він потрапив у діжку з фарбою. Порівняй цей опис із його зображенням на ілюстрації художника Сергія Артюшенка. Чи відповідає зображення на ілюстрації твоєму уявленню, що склалося після прочитання цього епізоду казки?
- Чи вдасться Лису, на твою думку, знайти вихід зі скрутного становища?

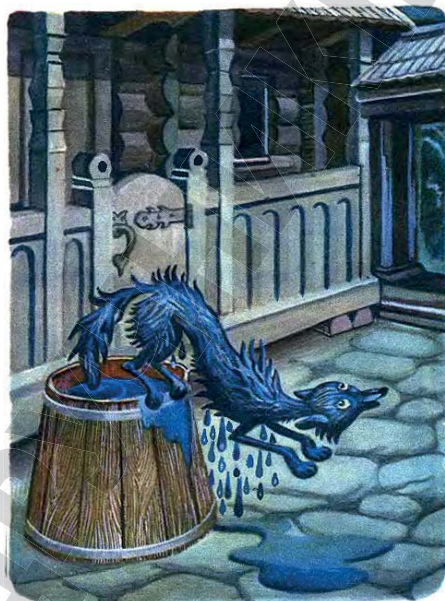
¹ Кобеля — торба, кошук.

став собі так, що все його тіло було затоплене у фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека.

Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такому строї¹, появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостережений ніким, ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висхла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, — досить, що, вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в тій хвили зирнув на себе — господи! Аж скрикнув неборачисько. А се що таке? З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже се я сам?

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Роби що хочеш, небоже Микито!

В тій хвили де не взявся Вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечува-

С. Артюшенко. Ілюстрація до казки «Фарбований Лис»

¹ Стрій — убрання.

ного синього звіра, всього в колючках та гудзах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов утікати — ледве хлипає! Подибавав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

— Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой! Та й люте ж!

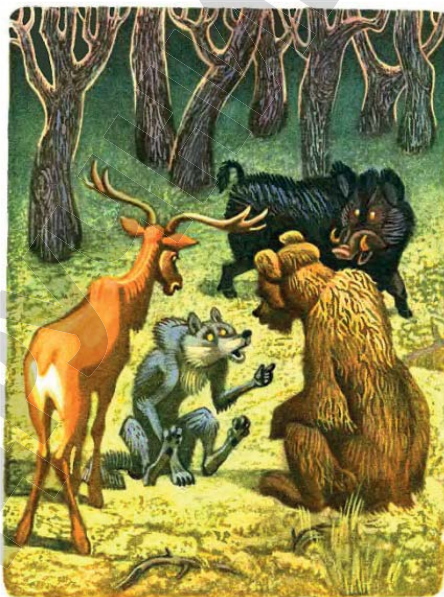
— Та що, що таке? — допитують його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жмїньки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але де тобі, все дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна¹ година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отее тепер і на інших звірів.

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у глибокий ліс, де знав, що є місце сходин для всієї лісової людності. Тим

С. Артюшенко. Ілюстрація до казки «Фарбований Лис»

Поміркуй!

- Які ознаки казки має «Фарбований Лис» І. Франка? До якого виду казок належить цей твір?
- Назви персонажів казки «Фарбований Лис». Якими рисами вдачі автор наділив своїх персонажів-звірів? Чи є вони характерними й для людей?

¹ Непорадна — лиха.

часом гомін про нового нечуваного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагородилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що се за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив:

«Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячім царстві.

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден.

Поміркуй!

- Чому Лисові Микиті вдалося легко переконати мешканців лісу в тому, що він має священне походження?
- Яким вчинком йому вдалося завоювати прихильність звірів?
- Чи зуміє, на твою думку, Лис зберегти таємницю походження свого синього кольору? Чому?

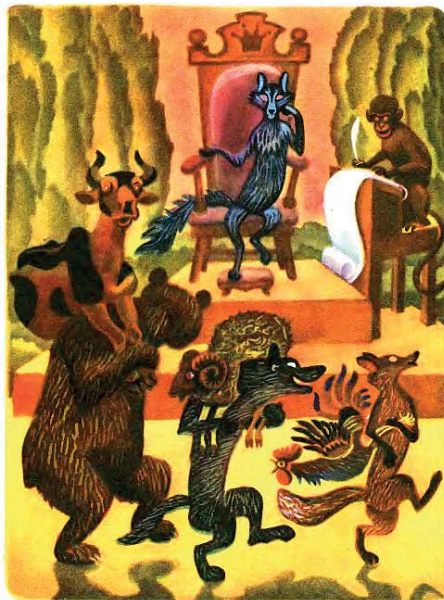
І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, як у бога за дверми. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жоден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложено чудову кантату, і вечором по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзвякотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзвякає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто

Поміркуй!

- Як звірі звертаються до Лиса Микити? Чому саме так?
- Чи відомо тобі, хто такий «премудрий Соломон»? Якщо так, то розкажи своїм однокласникам/однокласницям, якщо ні – довідайся у вчителя/вчительки. Подумай, чому І. Франко називає Лиса Микиту іменем древнього царя, постать якого стала уособленням мудрості.
- Автор говорить про Лиса Микиту як про доброго царя, справедливого і м'якосердного. Чи свідчать вчинки Лиса Микити про такі риси характеру? Чому ж письменник жартівливо характеризує свого героя?

С. Артюшенко. Ілюстрація до казки «Фарбований Лис»

такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі».

 Поміркуй!

- Чи співчуває автор Лисові Микиті? Які слова на це вказують?
- Як це характеризує Івана Франка як людину, особистість?
- Прокоментуй вислів, яким закінчується казка «Фарбований Лис».

 Ти вже знаєш, що Іван Франко – український письменник. Пригадай, які його твори тобі відомі з початкової школи.

Творчість Івана Франка багатогранна. Тож ти матимеш можливість дізнатися про нього як про талановиту, надзвичайно обдаровану особистість.

 Літературознавчий клуб

Іван Франко (1856–1916) – український письменник, перекладач, фольклорист, історик, філософ, громадсько-політичний діяч.

Дитинство майбутнього письменника пройшло на Галичині, яка на той час належала до Австро-Угорської імперії.

Ще зі шкільних років Іван Франко шанобливо ставився до книжки. У п'ятому класі гімназії він почав збирати власну бібліотеку. Незабаром довкола неї виник учнівський гурток. Гімназисти збиралися разом й обговорювали цікаві художні твори. Бібліотеку Франка-гімназиста склали близько 500 томів творів українських і зарубіжних письменників. Згодом вона стала однією з найбільших у Львові – 10 000 книжок!

У родині Франків виросло четверо дітей. Вони постійно просили тата розказати якусь цікаву новеньку казку. Так у творчості Івана Яковича, поруч із віршами, оповіданнями, рома-

Іван Франко

нами, з'явилися й казки. Свою збірку казок він назвав «Коли ще звірі говорили». Її основою стали казки про тварин різних народів, які письменник часто перекладав. Він наповнив їх деталями українського життя та побуту, зробив близькими для дітей. За словами письменника, він прагнув створювати такі казки, які спонукають дітей «сміятися і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи». Франко щиро вірив, що його мудрі казки навчатимуть людей «правдомовності і справедливості», любові до природи.

У казці «Фарбований Лис» захопливо розповідається про нечесний спосіб життя Лиса Микити та справедливу кару, яку він за це дістав. Письменник засуджує обман, хитрість, користолюбство, нечесність та властолюбство, пихатість та зарозумілість Лиса, а також висміює боягузтво та підлабузництво інших мешканців лісу.

У колі мистецтв

Казка Івана Франка «Фарбований Лис» своєю появою завдячує індійському народному мистецтву. Письменник зазначав, що за основу для своєї казки він узяв індійську народну казку «Фарбований шакал». Цей твір входить до збірки давньоіндійських казок про тварин, байок, притч, що називається «Панчатантра», або «П'ять кошків житейської мудрості», тому що складається з п'яти розділів. Цю збірку почали створювати майже дві з половиною тисячі років тому і працювали над її укладанням декілька століть.

Літературознавчий словник

Літературна казка — казка, написана письменником/письменницею.

Спільні ознаки народної та літературної казок: фантастичне поєднується з реальним; діють казкові герої/героїні; відбуваються неймовірні події.

Ці казки подібні за будовою (зачин, основна частина, кінцівка). Вони можуть бути різних видів — про тварин, чарівні, соціально-побутові.

На відміну від народних літературні казки мають автора. У них, як правило, зазначено місце і час подій, різні побутові подробиці, подано портрети героїв/героїнь, докладно схарактеризовано їхні вчинки.

 Поміркуй!

- Подумай, чому І. Франко в своїй казці головного героя – індійського Шакала замінив на Лиса та назвав його поширеним в Україні іменем – Микита.
- Чому повчальна індійська історія стала такою популярною серед українського читацького кола?
- Який висновок про зв'язки різних народів, їхні моральні цінності ти можеш зробити?

 Читай і досліджуй!

Іван Франко вільно володів 14 мовами. У його творчій спадщині є переклади художніх творів із 37 національних літератур, зокрема й переклади казок.

Підготуй невелике повідомлення про те, переклади яких саме казок здійснив письменник, і виразно прочитай їх уривки в його перекладі.

 Підсумуй!

- Які епізоди казки «Фарбований Лис» тебе найбільше вразили? Підготуй виразне читання цих уривків.
- Над якими питаннями ти замислився/замислилася, прочитавши цей твір?
- Що спільного між літературними та народними казками? Чим вони відрізняються?
- Доведи, що казка «Фарбований Лис» є літературною (авторською).
- Який твір покладено в її основу?
- Що про творчість І. Франка залишилося для тебе нез'ясованим?
- Які якості І. Франка як людини та митця викликають у тебе захоплення?
- Як ти оцінюєш свої знання про творчість І. Франка як автора літературних казок після вивчення цієї теми?

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Леся Українка

 Ти вже знаєш, що в народних і літературних казках головними героями/героїнями можуть бути і реальні люди, наділені надзвичайними здібностями, і тварини, і фантастичні істоти.

У казці, з якою ти зараз ознайомишся, діють незвичайні персонажі. Хто вони? Згадайся, прочитавши заголовок твору. Свої передбачення оформи у вигляді «хмари слів»: намалюй або ж скористайся цифровим сервісом Word It Out тощо.

Чи правильними були твої передбачення, дізнаєшся, коли прочитаєш дивовижну і зворушливу казку Лесі Українки «Лелія».

Лелія

(Скорочено)

У невеличкій кімнаті лежить на ліжку слабкий хлопчик. Лежить він, не спить, дивиться, широко розкривши оченята, на вікно, заслонене хустиною: хустина не зовсім заслонила вікно, збоку трохи видко шибку й видко, як падає смужка блакитного світла аж додолу...

— Павлусю, куди ти так дивишся? — спитала мама хлопчика, бо то ж мама сиділа й гляділа свого слабого сінка.

— Та я дивлюся на ту смужку. Мамо, звідки вона? З чого вона? — сказав хлопчик.

— То місяць так світить, Павлусю, то світло, а заслонити вікно, то й не буде смужки. Може, заслонити? — сказала мама.

— Ні, не треба, — так гарно.

— Не дивись, Павлусю, краще засни, — ти ж слабенький, тобі треба заснути.

— Мамочко, я ще не хочу спати, мені так гаряче... Я не буду спати, краще ти мені казочку розкажи.

— Яку ж тобі, моя дитино, казочку розказати?

— А от ти колись мені розказувала про тих маленьких діточок, що живуть у квітах, вони звуться ельфи: ти казала, що в кожній квіточці живе маленький ельф або ельфа, що вони щоночі

Поміркуй!

- Розкажи, яка картина постає перед читачем/читачкою із перших рядків казки.
- Який настрій у Павлуса? Із яким проханням він звертається до мами?
- Яку казку хоче послухати хворий хлопчик? Як ти думаєш, чому саме про ельфів?
- Якою ти уявляєш Лелію?

виходять з квіток і грають, танцюють, співають. Мамо, а яка найстарша ельфа?

— Вона, Павлусю, зветься Лелія, бо живе у самій найкращій лелії в світі. В якій квітці ельф живе, то так і зветься, як та квітка.

— Мамочко, голубочко, — почав просити Павлусь, — розкажи мені що-небудь про тих ельфів, я так люблю, як ти про них розказуєш.

— Ні, Павлусю, вже пізно ті казки казати, нехай-но завтра вдень, а то тепер спати пора. Се казка довга, все одно не скінчу, то ти все будеш думати про неї та й до світу не заснеш. От краще я заслоню від тебе свічку, то ти собі спатимеш, а завтра встанеш здоровеньким, будемо тоді й казки казати і все гаразд буде. Спи, мое любе хлоп'ятко!

Далі Павлусь почав знову дивитись на ту ясну смужку, що падала з вікна. Він все думав про мамині казки:

«Яка то шкода, що мама не хотіла казати мені казки. Тепер так нудно. Коли там ще я засну... А яка та Лелія? Чи така маленька, як усі елфи? Мама каже, що елфи такі, як метелички маленькі... Яка тая Лелія?» Павлусь дивився на смужку і все думав, думав, довго так...

І от здалося йому, що смужка та почала тремтіти, мовби хто заслонив її тінню. Павлусь підвівся трохи, глянув, — коли бачить, аж проти нього стоїть якась постать, немов людська. Він спершу злякався трохи, потім же бачить, що то щось зовсім не страшне, — таке маленьке, немов якась дівчинка малесенька; от він і нічого, перестав боятися. Дивився на ту дівчинку, а вона така гарнесенька: очиці ясні, кучері довгі, сріблясті, сама в білій, прозорій шаті, на голівці малесенька золота корона, ще й крильцята має хороші та барвисті, як у метелика, так і міняться різними барвами, немов тая веселка. В рученятах у дівчинки довге стебло, квітка білої

Л. Іванова. Ілюстрація до казки «Лелія»

лелії, і пахне вона на всю хату. Павлусь глянув на дівчинку і зараз якось пізнав, що це Лелія, — а він же так хотів її побачити.

— Ти Лелія? — спитав він у дівчинки.

— Так, я Лелія. Я чула, як ти про мене розпитував, от я й прийшла до тебе. Ти радий?

— Радий, дуже радий! — покликав Павлусь і простяг до неї обидві руки.

Лелія усміхнулась, та так любо, аж в хаті ясніше стало і місячна смужка порожевіла.

— Може, ти хочеш зо мною куди полетіти? — спитала у Павлуса Лелія.

— Як же я полечу? Хіба в мене є такі крила, як у тебе? — сказав Павлусь. — Я не вмю літати.

— Ну то я тебе візьму на руки.

— Ти, — ти ж така маленька, а я більший від тебе, я тяжкий.

— То нічого, — сказала Лелія і знову усміхнулась, потім торкнула Павлуса квіткою своєю, і раптом Павлусь почув, як він сам зробився квіткою, тільки не лелією, а рожевим маком. От Лелія взяла його в ручку, притулила до себе і швиденько вилетіла з хати в садок.

— Понесу ж тебе он у той панський садок, що то на горі: там ростуть мої сестри, лелії, може, вони нам що цікавого розкажуть.

І Лелія знялась угору, швидко, швидко полинула, далі спустилась у панський великий сад. В саду стояв пишний палац, у деяких вікнах в палаці було світло: видно, пани ще не спали. Але в саду не було нікого. Лелія стала просто в квітнику, а там же то лелій білих — сила. Тихо-тихо так стоять і не хитаються.

— Ото сплять, — гукнула до них Лелія, — і не чують, що ми коло них. А вставайте лишень, ви, — і Лелія торкнула їх своєю квіткою.

Раптом всі лелії захитались і заговорили, з кожної квітки виглянуло бліденьке личко ельфа.

— Вибачай, сестрице, — забриніли вони, — якби ти знала, як ми пізно послули.

 Поміркуй!

- Виразно прочитай опис зовнішності Лелії. Чи такими були твої уявлення про неї?
- Чи сподобалось тобі, як письменниця змалювала у казці Лелію? Прокоментуй свою думку. Порівняй опис зовнішності Лелії із її зображенням на ілюстраціях до казки української художниці Лариси Іванової.
- Як ти думаєш, куди помандрує Павлусь зі своєю чарівною супутницею?

— А чого ви пізно засипляєте? Хто ж вам спати не дає? — гнівно Лелія спитала.

— Ох, нам же нема спокою ні вдень, ні вночі. Ох, бідні ми квіти!

— Що вам таке? Чого ви бідкаєтесь?

— Та де ж нам не бідкатись! Удень нас полють, руками займають, листя обривають, а часом і віку збавляють, гострим ножом стинають, несуть нас у велику хату, у панську палату, поставлять у воду, гублять нашу вроду. Ох, сестрице, скільки нас погинуло, любий світ покинуло... От було недавно свято, — скільки ж нас було потято!

— Бідні, бідні мої сестриці, — мовила журливо Лелія, і в очах слізюньки заблиски. — Що ж, мої любі, за те маєте вигоду, глядять вас, жалують, втішаються вами, поки ви в садочку — життя ваше красне.

— Ой, не красне воно, не красне, — життя наше нещасне. Скільки в садочку стояли, щастя-долі не знали...

Замовкли бідні лелії і низько посхиляли свої білі головоньки.

Коли се одчинилися в палаці великі скляні двері, і вийшла молода панна, убрана в хорошу білу сукню.

Вона сіла на ганку і якимось неохоче дивилася на той садок, залитий місячним сяйвом.

— Ах, як голова болить, — мовила вона сама до себе, — навіть по ночах спати не можу! А се все з нудів, я знаю. Де ж таки! Гину тут на безлюдді, в селі. Сиди цілий день, як заклята, нема з ким і слова мовити. Правда, увечері гості приїздять, але то такі гості!.. Вони вже мені обридли. Та мені тут все обридло: і садок, і сей дім, і квітки. Все у нас таке нецікаве, от хоч би й сі квітки. Хто ж видав, насадити таку силу сих лелій, та ще й білих! Якби хоч лелії які цікавіші — рожеві чи пасаті, а то... Вже білі лелії можна знайти у кожному міщанському, та навіть у хлопському садку. А пахнуть як, аж в голові морочиться, жодної делікатності

Л. Іванова. Ілюстрація до казки «Лелія»

нема в тих квітках. Піду звідси, а то ще гірше голова розболить-ся! — І панна пішла знов у палац, причинивши з досадою двері.

Лелії так стало шкода своїх погордованих¹ сестриць.

— Шкода мені вас, дуже шкода, — мовила вона до них, — та що робити, коли я не маю сили перенести вас звідси куди-інде.

Лелія пройшла стиха біля всіх лелій, журливо дивлячись на них, коло крайнього кущика вона спинилась.

— А де ж моя сестра наймолодша? — спитала, показуючи на порожнє місце скраю.

На відповідь лелії знову забриніли:

— Немає сестриці, немає — в іншому садочку процвітає. Віддала сестрицю нашу панна: випросила дівчина Мар'яна, за щирю свою роботу влітку випросила щонайменшу квітку. Немає сестриці, немає, — в іншому садочку процвітає.

— Треба буде її відвідати, як там вона в іншому садочку маєтсья, — мовила Лелія і хотіла ще про щось розпитати, але Павлусь попросив летіти далі. Сказав, що йому тут невесело, — лелії засмутили своїми розповідями.

— Ну, то полинемо у велике місто, там, може, щось веселіше побачимо.

Лелія знялась вгору, і в одну мить Павлусь побачив велике місто, широкі вулиці, блискуче світло, розкішні крамниці, а на вулицях, — що того люду! Люди метушаться, — ті сюди, ті туди, аж в очах миготить! Павлусь і Лелія тихо полинули понад юрбою і придивлялись до крамниць, там-бо у вікнах було виставлено багато всякого дива, там і ляльки, там і цяцьки, там і ласощі різні,

Поміркуй!

- Які чарівні перетворення відбулися із Павлусем?
- Який настрій у білих лелій у чудовому панському садку?
- Чи помічає красу лелій молода панна? Зачитай її монолог. Про які риси її характеру свідчать ці висловлювання?
- Як ти думаєш, чи побачать Павлусь із Лелією веселіше життя в місті? Поясни свою думку.

Л. Іванова. Ілюстрація до казки «Лелія»

¹ *Погордувати* — поставитися до когось зневажливо, презирливо.

і золоті оздоби, і сукні коштовні, і книжки з малюнками... та де! Всього ані списати, ні переказати, що там було!

Лелія спинилась біля одної дуже великої крамниці, там в освіченому вікні стояло багато квітів. Хороші то були квіти! Яких тільки там не було, — всякі були, які лиш є на світі!

Павлусь аж руками сплеснув:

— Ох, які ж красні квітки. Я таких ще й не бачив.

— А от я тобі покажу, коли хочеш, де їх роблять, — і Лелія знялася вгору з Павлусем, аж на четвертий поверх тої ж таки самої кам'яниці.

Павлусь глянув, бачить, — якась кімната з голими стінами, брудними, серед хати довгий стіл, нічим не накритий, а на столі купа різних шматок, дротів, бавовни, ниток, стоять слоїки з клеєм, в них повстромлювані квачики, в мисочках розпроваджені фарби різні, позолота, і всього того так багато, всюди такий нелад! За столом, на лавках, сидять дівчата, убрані по-міському, але надто вбого, запнуті брудними хвартушками; кожна дівчина має ножички і багато маленьких щипців, колодочок, лещаток; перед кожною дівчиною лежить купа отого шмаття та дріб'язку.

Л. Іванова. Ілюстрація до казки «Лелія»

Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки, другі вправляють дроти в те листя, треті фарбують, четверті крохмалють, завивають та розправляють, п'яті роблять серединки з бавовни та ниток, а останні вже клеять пелюсточки до купи і роблять з них квітку, востаннє підмальовують, поправляють, закручують — і квітка готова.

Аби робота йшла хутко, аби їм більше зробити, бо яка робота, така й плата! Та якби ж так, а то плата ще й менша від роботи. А он біля дівчат походжає найстарша робітниця, вона наставлена, щоб глядіти, аби хто чого не зіпсував чи не вкрав, аби робота йшла сквапно та справно, — треба статкувати.

В кінці стола дві дівчини, схилившись над роботою, стиха розмовляють, бо найстарша далеко, не почує.

— Ой, серце Катрусю, — говорить одна, вправляючи дріт в зелений листок, — ой, як мені хочеться їсти, просто аж руки трясуться!

Тож-то від самісінького ранку нічого не їла! Прийшла я сьогодні пізно на роботу, — і сама не знаю, як се я так спізнилась! Та от, мене не пустили обідати, та ще й кажуть, що не заплатять за сей день нічого. Нащо, мовляв, спізнюєшся! Ой, біда, та й годі...

— Ой, Леліє, — скрикнув він, — неси мене звідси, я не хочу тут бути. Тут погано, бридко, страшно. Лелія миттю спустилась на землю.

— Ну добре, додому, то й додому, а от тільки я ще хотіла би полинуги до своєї молодшої сестриці, що росте у селянки в садочку, — як-то вона там мається!

Лелія полинула швидко, швидко. Павлусь бачив, як миготіло світло по вулицях міських у нього під ногами, як поспішались та метушилась юрба людей... Хвилиночка — мить — і вже зникло місто. Здається, хутко летіли, однак Павлусь побачив, що вже день займається і світло рожеве ранньої зорі бореться з блакитним світлом місяця. Лелія тихо спускається додолу біля якоїсь маленької, низенької похилої хатинки. А се ж хатина знайомої дівчини Мар'яни, — Павлусь зараз пізнав. Се ж його рідне село, а дівчина — їх сусідка.

Павлусь не раз у неї бував. Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема: і чорнобривці, і тоя, і любисток, і рута, й канупер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі кущик невеличкий, та все те барвінком хрещатим обплетено.

Посередині росте біла лелія.

Видко, що господиня за лелію дбає, — обполола чистенько, ще й прутиками обтикала для захисту. А лелія ж то розцвілася, — напрочуд!

Онде ж і господиня сама, вона походжає поміж квітками, Мар'яна-дівчина, а за нею ходить її братик, білоголовий хлопчина, і носить збан¹ з водою, Мар'яна показує йому, де поливати, а він поливає. Могла би вона й сама тее зробити, та знає, яка то утіха для малого брата, коли вона дозволить йому помагати.

— Слухай, Івасю, — озвалася Мар'яна до брата, — ти ж добре полий оцю білу квітку. Вона зветься лелія — знаєш? Її треба до-

¹ Збан (діалектне) — джбан. Глекоподібний глиняний, дерев'яний або металевий посуд для води, молока, квасу. Має округлу у нижній частині форму і циліндричний верх, може мати ручку-вушко (такі посудини найчастіше називають глеками).

бре поливати, бо вона недавно пересаджена, то треба, щоби прийнялась. Та тільки ти помалу, щоби не зломив часом. Або дай, краще я сама поллю!

— Ото ж то, — втішно сказала Мар'яна, — отже слухай, Івасику, я от зараз піду на роботу, як поснідаємо, а ти тут наглядай, щоби кури в квітках не греблися та щоби хлопці часом не зламали моєї лелії. Будеш глядіти?

— Буду.

— Ну, то добре ж, як будеш глядіти, то я тобі яке пуделочко¹ або цукру від панів принесу, а як не глядітимеш, то буду гніватися на тебе, бо ти знаєш, яка то квітка! Як цю зломлять, то де я другу дістану?

— Добре, добре, буду глядіти. Мар'яна з братом, розмовляючи, пішли в хату снідати. Тоді Лелія з Павлусем приступили до білої лелії.

— Здорова, люба сестрице Леліє, — забриніла вона, вгледівши їх, — де ти лігала, де ти бувала? Чи моїх сестричок не видала?

— Видала, видала і про тебе розпитала.

— Як же вони маються, мої сестриці, мої любі жалібниці? Чи згадують про сестру молоденьку, про лелію біленьку?

— Згадують, згадують, щодня плачуть по тобі.

— Нехай же не плачуть, нехай не ридають, тільки нехай добрим словом спогадають. Я ж тут маю таку вигоду, як ще не мала зроду. Що мені в дівчини краще, ніж у княгині, мені в цій квітниці краще, ніж цариці, — красую, пишаю, лишенька не знаю! Моя люба Мар'яночка краща мені, як сестричка, — як на неї подивлюся, мов до сонечка всміхнуся. А дівчинонька Мар'яна щовечора і щорана мене підливає, поле, доглядає. Ще сонце не сходить, а вже моя господиня з хати виходить. Вийде, моє серце, ухопить відерце, біжить до криниці, набере водиці, щоби було чим поливати квіточки в квітниці. Як нас поливає, то кожного ранку співає веснянку:

*А в тому саду чисто, метяно,
ще й хрещатим барвіночком
дрібно плетяно.*

 Поміркуй!

- Зверни увагу на кольори ілюстрацій до казки. Чому саме ці відтінки кольорів використовує художниця?

¹ Пуделочко (діалектне) — коробочка.

Бринить голосочок, як срібний дзвіночок, по садочку лунає, та вже й соловейко, що співає раненько, так співати не здолає. Пісня до роботи додає охоти, а Мар'яні вдень не до гуляння, — на роботі з ранку до смеркання.

На чужому полі ніжки натомила, на чужій роботі ручки натрудила, на чужих городах цілий день полола, бур'яном колючим руки поколола. Ой то ж натомилась, як прийшла додому, то аж похилилась. Стала приступать їй до серця досада...

Глянула на мене: «Ти ж моя відрада! Ой, ти ж моя мила, лелієчко біла, як же цвітеш пишно, як я подивлюся, так мені з тебе втішно! Я ж то тебе, квіточко мила, за свою працю заслужила, на свою долю посадила, — рости ж, леліє, розкішна, красна, щоб була моя доленька щасна».

Лелія слухала та всміхалася радісно, так-то вже вона раділа, що її сестриця така щаслива і така мила своїй господині.

Приступила вона до сестри, торкнула її своєю квіткою, що мала в руках, і промовила:

— Рости ж, леліє, розкішна, красна, щоби була доля щасна!

Раптом та молоденька лелія виросла висока, висока, квітки на ній дивно розцвіталися і спалахнули світлом сріблясто-рожевим, на листі засвітилася діамантова роса і різними барвами замиготіла, заграла і зникла.

Павлусь глянув, аж він у своїй кімнатці, лежить на ліжку.

— Леліє! — скрикнув він. — Я ще не хочу додому, я хочу знову у той садочок, неси мене!

Поміркуй!

- Назви персонажів казки, які з'являються в селянському садочку.
- Яку вдачу має Мар'яна? Обґрунтуй свою думку цитатами з тексту казки.
- Як почувалась молодша сестриця Лелії в садку Мар'яни? Які слова казки підтверджують твою думку?
- Прочитай опис селянського садочка. Яке враження він справив на тебе? Назви квіти, що ростуть у ньому. Чи доводилося тобі бачити такі квіти? Якщо ні, то знайди інформацію про них у довідкових джерелах. Поділися своїми враженнями про ці квіти.

Л. Іванова. Ілюстрація до казки «Лелія»

Лелія стояла перед ним рожева, мов хмарка на сході сонця.

— Ні, любий, — мовила, — нехай іншим разом, на сей раз досить, мені ніколи, ще маю багато роботи. Он вже день. Прощай, будь здоров!

Лелія торкнула квіткою, потім нахилилася, поцілувала, кивнула голівкою і зникла. Павлусь простяг до неї руки, хотів голосно гукнути і... прокинувся.

Дивиться, аж сонячний теплий промінь падає просто йому в очі, а над ним стоїть його мама і цілує його в чоло, промовляючи:

— А ти вже встав, прокинувся! Моя люба дитино! Ну, як же маєшся?

— Добре! — відповів Павлусь, обнімаючи її, — зовсім добре... А знаєш, мамочко, який мені гарний сон приснився? Мені снилася Лелія.

 Поміркуй!

- Який настрій переполює Павлуся у фіналі казки?
- Чи змінюється його фізичний стан? Чи залишає його хвороба? Свою думку обґрунтуй словами з тексту.
- Чому з Павлусем, як ти гадаєш, відбулися такі дивовижні зміни?

Ти вже вмієш визначати роль діалогів у розкритті характеру головних героїв/героїнь. Знайди в тексті казки діалоги Павлуся з іншими дійовими особами (персонажами). Зроби висновок про те, яку лексику вживає Павлусь у спілкуванні.

Мовна скарбниця

Пригадай, що таке *прикметник*. Яке значення мають прикметники в мові? Знайди у тексті казки «Лелія» прикметники, за допомогою яких Леся Українка передає красу квітів. Продовж синонімічний ряд прикметників, якими можна схарактеризувати Лелію: *біла, запашна, красива...*

Ти вже знаєш, що Леся Українка — українська поетеса. Пригадай, які її вірші тобі відомі з початкової школи. Поділися своїми враженнями про її поезію.

Тепер ти матимеш можливість поглибити свої знання про життя та творчість цієї талановитої письменниці.

 Літературознавчий клуб

Леся Українка (справжнє ім'я — **Лариса Косач-Квітка**) (1871–1913) народилася на Волині в аристократичній родині, у якій шанували українські народні традиції. Через слабе здоров'я дівчинка навчалася вдома до п'ятого класу. Вона мала неабиякі здібності до наук. Навчилася читати в 4 роки, їй легко давалися іноземні мови, у 5 років почала писати п'єси, а у 9 — написала свій перший вірш «Надія». Пізніше майбутня письменниця захопилася східною культурою і навіть уклала для своїх сестер підручник «Стародавня історія східних народів».

Леся Українка

У дитинстві Леся Українка була дуже тихою і скромною, найбільше дружила зі своїм старшим на два роки братиком Михайлом, їх навіть називали спільним іменем «Мишолосія».

Уже в молодому віці Леся стала відомою у всій Україні письменницею. Її перу належать поезії, прозові й драматичні твори, статті.

Леся Українка завжди цікавилася усною народною творчістю, записувала та наспівувала для аудіозаписів українські народні пісні та думи. Саме фольклор став основою для казок Лесі Українки, серед яких «Лелія». В основу цієї казки покладено чарівний сон-подорож. У своїй оповіді письменниця поєднала елементи фантастичних казок і реальні деталі панського та селянського побуту.

Дійові особи (персонажі), майстерно створені Лесею Українкою, вирізняються зовнішністю (**портрет**), характерами, долею. Читач/читачка не може залишитися байдужим до хворого

 Літературознавчий словник

Дійові особи (персонажі) — художні образи людей або тварин, чарівних істот, які діють у творі.

Портрет — зображення зовнішності персонажа (людини або чарівної істоти чи тварини), що дає уявлення про його характер, авторське ставлення до нього.

хлопчика Павлуся, який прагне знайти втіху бодай у матусиній розповіді про чарівних ельфів.

Леся Українка поєднала казку з реалістичною розповіддю про життя, в якому є і смуток, і хвороби, і виснажлива праця.

Поміркуй!

• Скористайся **QR-кодом** і прослухай ще раз казку «Лелія» і виконай такі завдання:

- Простеж, який настрій у Павлуся на початку казки, під час відвідування панського садочка, у місті, у селі. Чи змінюється він? Чому?
- Поміркуй, чому молода панна нудьгує і навіть дратується серед живих квітів, які вражають своєю красою та ароматом.
- Опиши почуття, що викликали в тебе рядки твору, у яких зворушливо розповідається про дівчат, які тяжко працюють, виготовляючи штучні квіти.
- Хто із дійових осіб (персонажів) казки викликав/викликала у тебе найбільшу прихильність? Чому? Зачитай портрет цього персонажа. Чи вплинув опис зовнішності персонажа на твоє ставлення до нього?
- Чи побачили герої і героїні твору щасливе життя у садочку Мар'яни? Поясни свою думку.

Мовна скарбничка

Як ти вважаєш, що людині потрібно для щастя? Поділися своїми роздумами на цю тему. Своє висловлювання побудуй, вживаючи такі фрази: *Я вважаю... . На мою думку... . Тому що... . Наприклад... . Отже... .*

У колі мистецтв

«Квіти, як і люди — живі, у них є душа!», — говорила видатна українська художниця середини ХХ століття *Катерина Білокур*. Мисткині вдалося досягти неабиякої майстерності в зображенні квітів, передати фарбами на полотні всю свою любов до цих чудових створінь природи. Квіти на її полотнах немов оживають. Здається, від них віє теплом, ніжністю, неймовірною м'якістю. Картинами Катерини Білокур захоплюються у всьому світі!

Поміркуй!

- Розглянь картину К. Білокур «Квіти за тином». Поділися враженнями про цей твір із однокласниками/однокласницями.
- Знайди в тексті казки «Лелія» опис грядочки з квітками Мар'яни. Чи нагадує тобі опис цих квітів зображення на картині художниці? Чим саме?
- Зверни увагу на виразність білого кольору в тексті казки та на полотні.

К. Білокур. Квіти за тином

Читай і досліджуй!

Ти, напевно, помітила/помітив, що у казці «Лелія» Леся Українка описує багато квітів.

Самостійно або разом із однокласниками/однокласницями підготуй «Словничок назв українських квітів». Для цього випиши назви квітів із казки, знайди їх опис в інформаційних інтернет-джерелах і, використовуючи світлини (бажано з власної фотоколекції), підготуй цікаву презентацію свого дослідження.

Підсумуй!

- Яке враження на тебе справила літературна казка Лесі Українки «Лелія»? Що нового про її авторку тобі вдалося дізнатися?
- Доведи, що «Лелія» Лесі Українки – це літературна казка.
- Про які чарівні перетворення йшлося в цьому творі?
- Дай визначення поняттю «дійові особи» («персонажі»). Назви дійових осіб казки Лесі Українки «Лелія».
- Під час якої подорожі Павлусь із Лелією побачили щасливих людей? Чому?
- Поясни, що таке *портрет*. Наведи приклади портретних зображень із казки «Лелія».
- Що спільного та відмінного між зображенням людей і чарівних істот у літературі та в образотворчому мистецтві?

- Що найбільше запам'яталося з казки? Назви яких квітів ти тепер знаєш?
- Що із прочитаної казки залишилося для тебе нез'ясованим?
- Як ти оцінюєш свої знання літературної казки «Лелія» Лесі Українки після виконання завдань підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Валерій Шевчук

Ти вже знаєш, унаслідок чого відбувається зміна пір року в природі. Кожен сезон неповторний і прекрасний по-своєму.

На тебе чекає літературна казка Валерія Шевчука «Чотири сестри», що допоможе уявити незвичайні картини природи, задуматися про чудовий світ у його різноманітті.

Чотири сестри

(Скорочено)

Розділ 1

Колись давно, давніше й бути не може, жили на землі чотири дівчинки. Були вони однакового зросту і всі чотири красуні, тільки одна мала волосся біле, друга — зелене, третя — синє, а четверта — таки золоте. Були вони дружні нівроку, бо любили одна одну. Коли ж приходила черга котрійсь царювати, сідали вони на трон, дві інші спали, а та, котрій приходила черга змінювати сестру, чепурила себе, як тільки могла. Розчісувала волосся, приміряла сукні, обдивлялася черевички, і тільки по тому підходила до Сестри-королеви, віталася чемненько і мило проказувала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Тоді сходила із золотого трону Сестра-цариця, цілувала наступницю і казала привітно:

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора!

Поміркуй!

- *Що, на твою думку, може означати назва казки? Побудуй асоціативний ланцюжок до словосполучення «чотири сестри».*

Отак вони й жили у злагоді, любили одна одну й шанувалися. І тривало так, люди кажуть, мільйон років. Коли ж минув той мільйон, сталася дивна подія. Царювала тоді сестра Зима — дівчина із білим волоссям. Сиділа вона, сиділа на троні, і раптом щось покликало її встати і пройтися по стежці.

Саме в той момент де не взявся Чорний Вітер, зареготав, засвистів і випустив з руки Чорного Птаха. Той Птах злетів у темне, покрите хмарами небо і раптом упав долі. І впав при тому так нещасливо, що втрапив якраз на Білокосу і вдарив їй в обличчя чорними крильми. Затурбувалася Зима, схвилювалася, сіла на трон, бо їй раптом здалося, що приключилося щось із її гарним обличчям, вийняла люстерко, щоб зирнути на себе, але Чорний Птах знову кинувся на неї, вибив люстерко — і воно розлетілося на тисячі скалок. Тоді молоде, гарне обличчя Білокосої потемніло від думок, які закрутилися, завертілися — впала тоді на землю снігова буря. Шалено металися вихори, а хлопці Холодні Вітри поприкладали до рота крижані труби й подули в них так завзято, що здивувалася сестра Весна, котра в цей час чепурилась у Блакитному палаці. Вона визирнула в крижану шибочку, але не побачила нічого: тільки щось біле й розвихрене, якусь крутію велику й віхолу. А це сталося з тієї причини, що темні думки прийшли в голову Білокосій сестрі, а може, нашептав їх Зимі Чорний Птах, який, тікаючи од бурі, потрапив не куди-небудь, а на плече Білокосій.

— Гей, тривожно мені, — прошепотіла Зима, — Дивний смуток у мені поселився, і не знаю я, що воно таке...

О. Рубіна. Ілюстрація до казки «Чотири сестри»

Поміркуй!

- Знайди у тексті казки портрети сестер і виразно зачитай їх.
- Якими рисами зовнішності вирізняється кожна із сестер?
- Який надзвичайний випадок стався під час царювання Білокосої сестри?
- Як ти вважаєш, чи послухає вона Чорного Птаха? Які зміни у природі це може спричинити?

— Твій смуток має причину, — каркнув їй у вухо Чорний Птах, — Сестри хочуть тебе зі світу звести.

— Не кажи нічого про моїх любих сестер, — сказала Білоко-са, — Не можуть вони замислити супроти мене зла.

— А вони його замислюють, замислюють, — каркнув Птах, — Вони вважають, що вони гарні, а ти гірша за них.

— А як воно насправді? — тихо спитала Зима.

— Ти краща за них, — каркнув Птах, — Вони заздрять тобі і хочуть тебе прогнати. — От що пораджу тобі я, друг твій сердечний, з любові до тебе, а не до твоїх сестер. Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу. Прожени сестер і побачиш, що станеться.

— Що ж станеться, друже мій сердечний? — спитала Зима.

— А станеться те, що ти найкрасивіша зробишся. Забереш у сестер їхню красу і в чотири рази красивіша станеш... Станеш така, що я тебе навіки полюблю.

У колі мистецтв

Прагнення передати красу й неповторність кожної пори року спонукає до творчості митців/мисткинь різних видів мистецтва.

Створити музичний шедевр, яким захоплюються вже близько трьох століть, удалося видатному італійському композитору *Антоніо Вівальді*. Одним з найвідоміших його творів є композиція «Чотири пори року». Кожна із чотирьох її частин присвячена одній із пір року і складається із трьох частин, що відповідають кожному місяцю року.

Поміркуй!

- Розглянь рекламу до концерту *А. Вівальді* Львівської національної філармонії ім. М. Скорика. Чи сповна відтворено в зображенні назву концерту? Чому, на твою думку, використано силует скрипки?

Реклама до концерту *А. Вівальді* (Львівська національна філармонія ім. М. Скорика)

 Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і прослухай концерт для скрипки «Зима» із циклу А. Вівальді «Чотири пори року».
- Який настрій викликала в тебе музика? Поділися своїми враженнями. Чи відповідає музика твоєму сприйняттю зими?

Розділ 2

А в цей час Зеленокоса сестра готувалася вже вийти з Блакитного палацу. Зеленокоса вклонилася чемненько й проказала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

— Чи ж не бачиш, сестро, що не пора іще тобі! — грізно сказала Зима, — Прийде час, пущу тебе на трон, а тепер забирайся, коли не хочеш у шматок криги перетворитися...

— Забирайся, забирайся! — каркнув Птах, ще й крилами радісно замахав...

Злякалася Зеленокоса (ніввіки ж такого не бувало!) і чимдуж поспішила назад до Блакитного палацу, подумавши мимохідь: «А що, коли я помилилася? А що, коли й справді не моя ще пора?»

Вона зайшла до палацу, і їй стало холодно й незатишно. Побігла до Голубої зали, де спала Синьокоса сестра, і мовила жалібно:

— Сестро, гей, сестро! Чи можеш ти прокинутися і поговорити зі мною?

Але не могла ще прокинутися Синьокоса. Тоді побігла Весна до Золотої зали, де спала Золотокоса.

— Сестро, гей, сестро! А може, ти прокинешся?

Але й Золотокоса не змогла прокинутися.

Тоді пішла Весна в свою Зелену залу, сіла на зеленого стільця, поклала щоку на долоню й замислилася.

Коли ж отямилася, то вже й березень майже закінчився.

— А може, я ще сплю, а може, я ще не зовсім гарна? — подумала Зеленокоса і поставила проти себе люстерко.

О. Рубіна. Ілюстрація до казки «Чотири сестри»

Чарівне лице вона побачила. Над головою пишні зелені коси у вінок склалися, чоло було біле і чисте, очі — величезні, і в них мінилося-променилося зелене сяйво, носик тоненький і прямий, а уста повні й червоні. І цвіло на кожній щоці по яскравому серпику, начебто місяці зійшли з одного й другого боку. Побачивши себе таку, рішуче встала Зеленокоса і знову пішла до трону, де сиділа Зима.

Але й цього разу Білокоса зустріла її грізно й насуплено, а ще грізніше й насупленіше зустрів її Чорний Птах, котрий звив на плечі у Зимі чорне гніздо.

— Не набридай мені! — сказала пихато Зима, — Хіба не бачиш: царюю я!

Вбігла Весна в Голубу залу, присіла біля сонної сестри з синім волоссям і заплакала гірко.

Незабаром і сестра Синьокоса прокинулася. Витягла люстерко й побачила: заспана ще й непрочумана. Тоді взяла гребінку й почала неквапно розчісуватися.

А сестра Зеленокоса втретє кланялася Зимі:

— Добрий день, люба моя сестро. Може, хоч тепер пустиш мене на трон?

Але Білокоса вже не дві зморшки мала, а десять і таки не захотіла розхмурити чола.

— Іди геть! — сказала Зима, — Наприкінці травня прийдеш!

Тоді впала Зеленокоса на коліна й обійняла сестрі ноги.

— Сестро, — заридала вона, — Дивися, зело не розпустилося і

 Літературознавчий словничок

Алегорія (грецьк. — інакомовлення) — перенесення характеристик одного явища на інше за якоюсь подібністю. Наприклад, образ Лисиці є алегоричним зображенням хитрості, Лева — сили, Осла — упертості, Голуба — вірності.

 Поміркуй!

- Чи відповідають зображення сестер на ілюстраціях художниці О. Рубіної до казки В. Шевчука твоєму уявленню про героїнь твору? Доведи свою думку.
- Чому Білокоса сестра чула тільки Чорного Птаха?
- Зверни увагу на визначення поняття «алегорія» у «Літературознавчому словничку». Яку людську рису втілено в алегоричному образі Чорного Птаха?
- Які перетворення сталися із Зеленокосою сестрою? Чому?
- Як ти думаєш, чи поступиться тронем Білокоса сестра Синьокосій? Свою відповідь обґрунтуй.

земля гола стоїть! Прожени Чорного Птаха, не руйнуй світу і себе!

— Я царювати знамірилася! — каркнула голосом Птаха Зима, — Відступися мені з очей!..

Озирнула себе Весна і побачила, що її зелені черевички старими човганцями стали, що її пишна зелена сукня в ганчір'я починала перетворюватися, а такою чи ж можна називатися царицею світу? Заридала Зеленокоса і рушила назад, до Блакитного палацу, де вже співала й чепурилася гарна-прегарна сестра їхня Синьокоса.

Весна, Літо та Осінь по черзі приходять до Блакитного палацу, однак Білокоса сестра нікому не поступається тронюм. Зима втрачає свою красу, однак Чорний Птах не дає їй можливості поглянути на себе в дзеркальце. Сні літають довкола сестер, розмахуючи довгими руками, і вони залишають Палац.

О. Рубіна. Ілюстрація до казки «Чотири сестри»

Розділ 5

Сама ж Золотокоса поважна зробилася й рушила до своєї Золотої зали, щоб належно прибратися. Одягла вона сукню, ткану із золотих ниток, поверх накинула легкого плаща, на голову вдягла вінка, сплетеного з барвистого листя, а в руку взяла золотий пірнач — палицю із металевим оперенням. Після того гукнула на хлопців із золотими трубами, і коли ступила на білу стежку, що вела до їхнього трону, заграли й заголосили золоті її труби. Від того гуку скинулася раптом Білокоса й здивовано протерла очі. Збудився на її плечі Чорний Птах і каркнув незадоволено.

— Кланяйся, кланяйся цариці світу! — закаркав Чорний Птах, махаючи крильми.

— Я не бачу тут цариці світу, — голосно сказала Золотокоса, — Царицею світу має бути моя рідна сестра, молода й гожа, гарнішою за яку нема на землі, а рівними до якої є тільки троє дівчат, її сестер... Чи правильно я сказала?

— Правильно, — хитнула головою Зима, яка вже аж зовсім на красуню не подобала. Була це похила баба, зморшкувата, незугарна й нечупарна.

— Я не бачу на троні такої гарної і юної, — сказала Золотокоса, — Я бачу стару відьмугу!

— Вона гарна, гарна! — зарепетував Чорний Птах.

— Але ж, сестро, — зніяковіло промовила Зима, — Невже ти й справді мене не пізнаєш?

— Це не моя сестра! — вигукнула Золотокоса, — Ти — лиха відьмуга, яка десь поділа, ув'язнила чи отруїла мою любу Білокосу. Через це прийшла я, щоб викликати тебе на герць¹, бо хочу визволити свою любу сестру.

— Забуваєшся, сестро, — прошипіла тоді Зима, — Чи ж незвісні тобі закони наші: не ти мене маєш змінити, а я тебе. Зима Осінь змінює. Отож іди геть з моїх очей і лягай спати. Це я тобі наказую, володарка світу!

— Ти не володарка світу! — сказала Золотокоса, — Ти — самозванка. А я прийшла сюди не царювати, а визволити мою бідну сестру.

Звела золотий пірнач — палицю з металевим оперенням — і махнула ним у повітрі. Від того помаху перестали дути в крижані труби хлопці Холодні Вітри, втишилась і віхола, та й сніг перестав іти. А ще в листяній короні Золотокосої пробудився малесенький, срібнесенький жучок-черв'ячок, саме той, котрий павутину виплітає в Бабині Літо. Він спустився на тонюсенькій срібній нитці і на тихе повеління своєї володарки подибцяв помаленьку в повітрі до Білокосої. Він встиг причепити срібну павутинку до волосся Зими, коли ж каркнув люто Чорний Птах, зірвався з плеча Зими й кинувся на Золотокосу. Хотів ударити її в обличчя, але натомість натрапив на зведений золотий пірнач і закричав дико, поранившись. Замигтіло й зарябіло довкола, знову повернулося світло, і побачила

О. Рубіна. Ілюстрація до казки «Чотири сестри»

¹ Герць — поєдинок, протистояння між суперниками.

Золотокоса, що задумано-запечалено сидить на троні Зима, у неї на плечі ховається переляканий Чорний Птах, а біля вуха провис на павутинці хитрий нашіптувач і безстрашний войовник жучок-черв'ячок, який Бабині Літо на землю приводить.

— Таке дивне ти мені оповіла, сестро, — мовила задумливо Зима, — Таке дивне мені подумалося: ніби я — це не я. А все ж таки це я...

— Зирни у дзеркало, — сказала Золотокоса, — Упізнай себе...

— Але в мене немає дзеркала, — сказала спантеличено Білоса, — Воно розбилося, не пам'ятаю вже, як і коли... Щось приключилося...

— Чорний Птах розбив твоє дзеркало, — сказала Осінь.

— Прожени Чорного Птаха, і я тобі позичу дзеркальце.

Тоді вдруге зірвався з плеча Чорний Птах і кинувся до Осені, гадаючи, що тримає вона дзеркальце, як тримали його раніше Зеленокоса й Синьокоса, і вирішив розбити його так, як розбив у інших сестер. Але знову звівся золотий пірнач — поранив собі груди Чорний Птах. Закричав розпачливо, гнівно, рипуче:

— Прожени її, прожени її!

Закружляв і затанцював довкола Золотокосої, замахав крильми, жахаючи, обсипав її снігом та градом, жбурнув сотнею крижаних стріл, але розтавало все це, торкаючись осяйної одежі Золотокосої.

— Ти не можеш її перемогти, чому? — спитала Зима.

— Бо я вийшла з добром, — сказала Золотокоса, — Мушу розшукати і звільнити свою любу сестру і добрий лад на землі встановити.

— Мала б ненавидіти ту свою білу сестру, — тихо мовила Зима, — Хочеш їй щось лихе учинити?

— Я люблю свою сестру, бо вона ніжна й гарна. Вона приходить мене змінити, коли я втому відчуваю. Ласку мені чинить, змінюючи мене, бо не дає мені постаріти.

Отак сказала сестрі Золотокоса, а ще сказав щось таємне їй на вухо жучок-черв'ячок, який Бабині Літо на землю насилає. За мить уже й бліда усмішка почала з'являтися на її потемнілому обличчі, а з одного ока раптом викотилася каламутна сльоза.

І коли викотилася та сльоза, крикнув пронизливо Чорний Птах, змахнув крильми і зірвався у повітря. За хвилину він став як метелик, а ще за мить у чорну крапку перетворився.

— А тепер на себе глянь, — сказала Золотокоса.

Вийняла дзеркальце й подала Зимі. Та зирнула — тихий зойк вирвався їй з грудей.

Зима ледве звелася з трону, стара була і немічна.

— Пособи мені, сестро, — попросила вона, — Дай руку!

Золотокоса подала їй руку і вивела стареньку на стежку. І тільки рушили вони до Блакитного палацу, як раптом почули чарівну пісню. Хтось виспівував у супроводі найчарівнішої музики, й дивне диво на землі учинилося. Потемнів сніг, обм'як і заструмили довкола дзюрчисті потоки. Повіяло теплим вітром, і все повітря радісно затремтіло. Звели очі, шукаючи чарівної співачки, Білокоса із Золотокосою, і раптом завмерли від несподіванки.

Стежкою назустріч їм ішла прегарна дівчина. Зелені шати ма-яли в неї за плечима, зелене волосся гралось із теплим вітерцем, зелений з голубими квітами вінок лежав над її рівним, погідним чолом, довкола її осяйної постаті літали птахи, а вона розсипала навкруг насіння квітів. Воно одразу ж проростало, пробиваючи сніг, і цвіло білим та синім квітом. Саме від того й виникала чарівна музика, а співала Зеленокоса, співала Весна.

 Поміркуй!

- Назви ознаки, які вказують на те, що «Чотири сестри» — це казка. Дай назву розділам казки.
- Чим цікаві для тебе персонажі цієї казки? Чого б тобі хотілося повчитися у них?

 Мовна скарбничка

Яка твоя улюблена пора року? Чим вона тобі подобається? Створи асоціативний куц для її характеристики.

 Ти вже знаєш, що *притча* — це повчальний алегоричний твір, який побудований на прихованому порівнянні.

Тобі відомі народні притчі, байки-притчі. «Чотири сестри» — казка-притча. Довідайся про її автора, історію написання та відмінність від інших літературних казок.

 Літературознавчий клуб

Валерій Шевчук (1939) — сучасний український письменник, літературознавець, публіцист. Народився митець у Житомирі,

живе і працює у Києві. У його творчому доробку багато казок, оповідань, повістей, романів.

Збірку казок «Панна квітів», до якої входить і казка «Чотири сестри», написав для своїх доньок Мирослави та Юліани. Вони навіть допомагали татові створювати казки до цієї збірки — вигадували імена героїв/героїнь, малюнки створювали, разом обмірковували, як героям/героїням поводитись у певній ситуації.

Валерій Шевчук

У казці «Чотири сестри» алегорично показано зміну пір року: чотири вродливі дівчини по черзі панують у світі й дарують йому свою неповторну чарівну красу. Автор пов'язує природні явища з певними діями сестер: Зима думала — тріщав мороз, сумнівалася — віяли вітри, Весна ішла — квітли квіти, Осінь ішла — літали павутинки як символ Бабиного Літа.

Алегоричний образ Чорного Птаха є втіленням зла. Чорному Птахові вдалося обманом порушити мир і злагоду між сестрами — намовити Білокосу сестру не віддавати владу іншим сестрам.

Зеленокоса, Синьокоса і Золотокоса сестри — алегоричні образи Весни, Літа й Осені. Вони уособлюють добро. Любов і терпіння сестер змусило Зиму задуматися над своїм учинком, заплакати і таким чином розтопити своє крижане серце. Перемога добра над злом зображена в казці як прихід на землю весни.

У творі порушено важливі моральні проблеми: протистояння добра і зла, любові і ненависті, правди і неправди, щирості і заздрості. Казка, яка має традиційні ознаки, але також містить мораль, повчання, висловлені в алегоричній формі, називається **казкою-притчею**. Притчевий характер казки, її прихований алегоричний зміст розкриваються з допомогою Сну.

У колі мистецтв

Мотив зміни пір року є традиційним у різних видах мистецтва. Ти вже переконалась/переконався у цьому, читаючи літературну казку В. Шевчука, слухаючи музику Антоніо Вівальді, переглядаючи ілюстрації *Ольги Рубіної* та картину «Пробудження» *Ольги Ковтун*.

О. Ковтун. Пробудження

 Поміркуй!

- Розглянь картину О. Ковтуна «Пробудження». Що спільного в зображенні пір року на цій картині та в казці В. Шевчука «Чотири сестри»? Чи могла б ця картина ілюструвати продовження казки? Чому?
- Зіскануй QR-код, прослухай концерт для скрипки А. Вівальді «Весна» із циклу «Чотири пори року» та перечитай останній абзац казки. Чи однаковий настрій передають ці твори? Як ти думаєш, чому настання весни викликає почуття радості? Свою думку обґрунтуй.

Читай і досліджуй!

Ти прочитав/прочитала казку про чотири пори року. А яка з них є твоєю улюбленою? Підготуй добірку прислів'їв, приказок, поезій про свою улюблену пору року. Добери фото або підготуй власні малюнки для візуального супроводу свого дослідження.

Підсумуй!

- Які переживання викликала в тебе казка В. Шевчука «Чотири сестри»?
- Яка із сестер тобі найбільше сподобалася? Чому?
- Який епізод тебе найбільше вразив? Свою думку обґрунтуй.
- Чорний Птах переконує Білокосу сестру: «красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу». Чи утверджується в казці ця думка?
- У якому із видів мистецтва мотив зміни пір року видався тобі найбільш виразним?
- Чи залишилося щось незрозуміле для тебе у змісті казки «Чотири сестри»? Якщо так, то що саме?
- Оціни свій рівень знань цієї літературної казки за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді

 Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Далеке минуле завжди приваблює своєю загадковістю. Наші предки — праукраїнці-русичі, як й інші народи, створювали свої мудрі, красиві й захопливі легенди, перекази, літописні оповіді, у яких збережено історичну пам'ять народу. Сьогодні вони вже призабулися, а деякі з них узагалі були втрачені, тож ти матимеш можливість прочитати давні оповіді в переказі сучасних письменників.

Художні твори цього розділу зачарують тебе неймовірними подіями, вразять надзвичайними героями та героїнями.

Легенди

 Ти вже знаєш, що *легенди* — це невеликі твори фольклору, у яких відображено народні уявлення про виникнення рослин, звірів, птахів, походження імен людей, назв річок, озер, окремих місцевостей, про події минулого й видатних історичних діячів.

Пригадай відомі тобі легенди. Розкажи, що нового ти довідався/довідалася з них про звичаї, традиції, світогляд українського народу.

Калина

У давні часи дівчат називали не так, як тепер. Одну дівчину звали Калина. Йшла вона мимо горбів, левад, лугів. А ось і криниця. Задивилася Калинка на свою красу, а була дуже гарна. Аж чує голос із криниці:

— Не дивись довго у воду, бо калиною станеш.

Не послухалась дівчина та й зачерпнула водички. І перетворилася в калину, гарний, густий кущ. Зашуміла листям, усіма своїми стеблами-суглобами потяглася до людей, до сонця, вітру, хмар:

— Верніть мені дівочу вроду.

Але ніхто її не хотів слухати, всім було байдуже.

О. Шупляк. Сон Калини

Поміркуй!

- Розглянь картину О. Шупляка «Сон Калини». Який настрій намагався передати художник?
- З яким епізодом легенди співвідноситься ця картина?
- Перекажи легенду від імені головної героїні – дівчини Калини. Обери правильну інтонацію для передачі настрою героїні.
- Які враження справила на тебе легенда?
- Чому калина стала символом краси, доброти та кохання?

Минав час. Якось пролітав мимо журавель та й задивився на калину, зажурену, сиротливу. Накинув на неї червоне намисто, і стала вона краща, як була. Не зміг покинути журавель таку красу. Так і залишився з нею назавжди. Напував її водою і беріг від усього злого. А в народі криницю, журавля й калину відтоді згадують, коли йдеться про красу, доброту, кохання.

Криниця-журавель

Мовна скарбничка

Про калину складено багато прислів'їв і приказок. Ось деякі з них:
Дівчина, як у лузі калина.

Який куц, така й калина, яка мати, така й дитина.

У лузі калина з квіточками, неначе мати з діточками.

Нема цвіту білішого, як цвіт на калині, нема в світі ріднішого, як мати дитині.

Без верби і калини нема України.

Поміркуй!

- Прочитай прислів'я та приказки про калину. Які з них найбільше відповідають змісту легенди? Чому?
- Прокоментуй приказку чи прислів'я, яке тобі особливо сподобалося.

Літературознавчий клуб

В основу **легенд** покладено щедро прикрашену вигадкою розповідь про реальні історичні події та про реальних історичних осіб, які з якихось причин запали в народну пам'ять.

На відміну від казок, легенди не мають традиційних початкових і прикінцевих виразів, трикратних повторів подій тощо. Лише подеколи у них є спільне з казками, зокрема початок: «було це давно», «колись давно-давно».

Про давні часи йдеться і в творі «Берегиня». Перш ніж прочитати його, ознайомся з «Мовною скарбничкою», що допоможе тобі дізнатися значення слів, які нечасто трапляються у сучасному світі. Зверни на них увагу.

Літературознавчий словник

Легенда — розповідь про якусь надзвичайну, чудесну, фантастичну подію, яку подано як достовірну. Персонажі легенд — історичні постаті, надлюдські істоти, які уособлюють сили природи.

Види легенд: міфологічні, біблійні, героїчні, топонімічні.

Поміркуй!

- Доведи, що твір про Калину — це легенда.
- До якого виду легенд належить цей твір?

Мовна скарбничка

Берегиня — богиня добра, захисту людини й оселі від усього лихого.

Жорна — плескуватий круглий камінь, призначений для розмелювання зерна.

Кутіна — свій куток, хатина, притулок.

Бурдэй — житло, викопане в землі.

Кіш — літнє житло кочовиків, табір, стан.

Доскіпуватися — наполегливо допитуватися.

Куделя — прядиво, намотане на верх прядки.

Віншувати — вітати.

Роси, гурки, кияни — прадавньоукраїнські племена.

Берегиня

Йшли і йшли люди до Сварога та *Берегині* зранку й до вечора: подивитися на хатину, на піч і *жорна*, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на Сонце.

І нічого не таїв од людей Сварог, все показував і пригощав хлібом. Їли вони той хліб і казали: «Хочемо й ми піч мати та хліб пекти».

І казав їм Сварог: «Спочатку *кутини* будуйте, виходьте з печер та *бурдеїв*. Годі скніти в темряві та холоді. Час жити у світлій хаті...».

Тоді просили його люди: «Навчи ставити ті *кутини*».

І сказав їм Сварог: «Ось піду я від *коша* до *коша* показувати, як ставити хатину, як піч мурувати, як *жорна* тесати».

«Коли ж се буде?» — нетерпляче *доскіпувалися* люди.

«Ось тільки закінчу ткацький верстат будувати».

«А що воно таке?»

«Се таке, що на ньому ткатимете полотно так, як навчить вас *Берегиня*».

Тоді промовляла до людей *Берегиня*:

«Ось годі вам, люди, ходити в диких *шкурах*. Треба ткати біле м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як личить дітям *Білобога*. Я навчу вас, люди, як *конопель куделю* робити, як нитку суцати, полотно ткати, як його вибілювати та вишивати».

Люди слухали й раділи. Та надходила ніч і страх виповзав на Землю з усіх *шпарин*. Бо починала Земля трястись і гойдатися. То лютував *Чорнобог*. Він шаленів, метався у своєму похмурому *Підземному Царстві*, несамовито гупав усім *тулубом* своїм у Землю, намагаю-

Поміркуй!

- Яке враження справили на тебе перші рядки твору «Берегиня»?
- У які часи відбуваються події, описані в творі? Зачитай рядки, які підтверджують твою думку.
- Чим саме привертало до себе людей Сварог і *Берегиня*?
- Із чим давні люди порівнювали хліб? Поміркуй, чому в їхній уяві виникло таке порівняння.

А. Шишкін. Сварог

чись її розвалити чи перевернути. Та — дарма.

Тоді гримів його трубний голос:

«Он Сварог вже навчає людей кутини білі ставити, печі мурувати... А Берегиня хоче вдягати людей в біле полотно, аби відлякувати моє чорне військо, що боїться усього світлого. Тож мушу якнайскоріше знищити і Сварога, і Берегиню, і творіння їхнє...».

І зійшлися Чорнобог і Мара, і стали вони нутрощі свої спорожняти. І з тої твані смердючої вродилося ціле стадо ящерів — чорних панцирних потвор.

І повелів їм Чорнобог іти на Землю й розтоптати хатину Сварога й Берегині, і їхню піч, і жорна, і їх самих разом зі сварожичами.

Тоді здригнулася й загупотіла Земля, коли по ній важко полізли чорні ящери. Вони нестримно — тупою панцирною лавою — сунули на білу хату Сварога й Берегині.

І вихопилися назустріч потворам хоробрі сварожичі, але їхні двогострі мечі відскакували від зроговілого панцира ящерів, і сини Сварога мусили відступити геть. Не зміг зупинити Чорнобогове військо і бог Сварог — він кидав у плазунів палаючі смолоскипи, проте їхній панцир не горів і не пікся.

І коли загрозливо наблизились ящери й мали ось-ось

 Поміркуй!

- Якими постають у творі «Берегиня» Сварог і Чорнобог?
- Розглянь зображення цих персонажів на ілюстраціях. Чи відповідають ілюстрації зображенням героїв у творі?
- Які риси зовнішності та вдачі Берегині тобі сподобалися? Чому?

І. Ожиганов. Чорнобог

 Поміркуй!

- Зверни увагу на слова, які у творі «Берегиня» написано з великої літери. Поясни таке написання.
- Який епізод твору тебе найбільше схвилював?
- Чому Берегиня стала богинею Краси і захисницею Білої Хати? Поясни свою думку.
- Українці споконвіку білили свої хати всередині й ззовні. Що розказано про цю традицію у творі «Берегиня»?

Українська хата

Орнамент на рушнику

розчавити першу на Землі хатину, з неї вийшла Берегиня. Вся в яскраво-білому вбранні, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла догори руки — і... чорне військо враз зупинилося, ніби заворожене білою красою.

Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящерів, і вони стали понуро відповзати.

І йшла вперед богиня в білому сяйві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор. І тоді загнала Берегиня чорних ящерів у річку Рось. І закишляла вода від них, і почорніла, і загнила вмить. І сморід дійшов до Вирію, і в гніві великому Білобог — творець Росі — змахнув чарівною рукою своєю — і тої ж самої миті панцирні потвори перетворились у скелі, що обрамили береги цієї річки.

 Поміркуй!

- Розглянь світлину річки Рось. Перекажи уривок твору, що відповідає світлині. Чи свідчить цей епізод про творчу уяву та фантазію прадавніх українців та українок?

Річка Рось

І Краса засяяла докруз, і Берегиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по Землі слава про Берегиню як захисницю Білої Хати. І стали люди її *віншувати* і молитись їй, захисниці дому людського від чорних сил.

Мовна скарбничка

Відгомін прадавніх легенд зберігається й у сучасній українській мові. Усім відоме слово «*вiрiй*». Так називаємо теплі краї, куди відлітають птахи. Однак тисячі років тому це слово означало «рай», «світ духів». І в наші дні вживаємо також слово «*марá*» – у розумінні «привид», «примара».

І, навчившись робити полотно, стали *роси*, і *гукри*, і *кияни* вишивати не тільки «стріли Перуна» та «соколів», а й Берегиню з піднятими в захисному пориві руками, і почали вони вирізьблювати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її постать на рушниках, на сорочках, аби Берегиня захищала їх від усього злого завжди й повсюдно.

(За С. Плачиндою)

Ти вже знаєш, що в міфах відображено уявлення наших предків про походження світу, діяння богів, вірування людей. Події, зображені в міфах і легендах, здебільшого є фантастичними.

Літературознавчий клуб

Українські письменники/письменниці створюють власні версії давніх оповідей, поєднуючи відомі факти зі своєю творчою уявою. Так, Сергій Плачинда, автор книжки «*Міфи і легенди Давньої України*», розповів про Берегиню – захисницю домашнього вогнища, української родини від усіляких бід. Цей твір має міфічну основу. Письменнику вдалося майстерно поєднати у творі «Берегиня» елементи міфу та легенди.

Тож і в творі «*Берегиня*» розповідається про праукраїнських божеств. Володарем світу, прабатьком усіх інших божеств наші пращури вважали *Сварога* – бога вогню і ковальства. Добро і зло втілювали *Білобог* і *Чорнобог*. Білобог – бог білого дня, щастя, добра, багатства, здоров'я. Чорнобог – бог ночі, підземного мороку пекла, ворог світла. Його донька *Мара* – богиня зла, ворожнечі, смерті.

Поміркуй!

- Пригадай ознаки міфу, що відомі тобі з початкової школи. Які з них наявні у творі «Берегиня»? Доведи, що в цьому творі є ознаки міфу і легенди.
- Яка ідея утверджується у творі «Берегиня»? Чи актуальна вона нині? Поясни свою думку.

У творі про Березиню уславляються сили, що несуть людям світло, красу, добробут, щастя та засуджуються сили зла, що намагаються знищити ці цінності.

 У колі мистецтв

Наші предки оточували себе *оберегами* — предметами або знаками, що мали оберігати, захищати від сил зла, приносити здоров'я й удачу. Їх вишивали на сорочках і рушниках, малювали на дверях, вікнах, воротах або ж вирізали з дерева. Поширеними й донині оберегами є пучечки запашного зілля, підкови, гілки дерев тощо. Оберегами також стали хрести, ікони, свячена вода.

Головним оберегом наші далекі пращури вважали Березиню. Її уявляли як постать жінки із застережливо піднятими догори руками (знак захисту). Часто її зображували із пташками в руках — це провісники світлої долі, щастя. На думку деяких дослідників, саме схематичне зображення Березині поступово перетворилося на знак тризуба. Спочатку його використовували як оберіг, а згодом він став символом князівської влади. Під тризубом українці багатьох поколінь боролися за свою свободу. Тепер це Державний Герб України.

О. Шупляк. Березиня

Монумент Незалежності (м. Київ)
Скульптор А. Куц

Т. Білокрилець.
Березиня.
Лялька-мотанка

 Поміркуй!

- Чому до образу Березині часто звертаються митці та мисткині?
- У яких творах мистецтва зображено Березиню? Назви їх авторів/авторок.
- Розглянь зображення Березині в різних творах мистецтва. Який із образів тебе найбільше вразив? Поясни чому.

І сьогодні образ Берегині популярний в Україні. Берегиня стала символом нашої відродженої держави. Саме її постать установлено на верхівці Монумента Незалежності в Києві.

Поміркуй!

- Які обереги тобі доводилося бачити? А які є у твоїх близьких і знайомих?
- Чому сучасні люди, які знають, що обереги не мають магичних властивостей, досі вшановують їх?

Читай і досліджуй!

Підготуй презентацію про символічне значення орнаментів на писанках, рушниках чи сорочках, про те, якими були традиційні українські обереги. Для виконання цього завдання скористайся фондом власної чи шкільної бібліотеки або ж зіскануй **QR-код** та прочитай книжку С. Плачинди «Міфи та легенди стародавньої України».

Підсумуй!

- Що таке *легенда*? Чим вона відрізняється від казки?
- Якими були уявлення праукраїнців про світ, богів?
- Які традиції та звичаї давніх часів збереглися й донині?
- Якими образами у творах «Калина» та «Берегиня» представлені сили добра і зла?
- Схарактеризуй образи головних героїв та героїнь прочитаних творів.
- Яка головна думка у творах «Калина» та «Берегиня»?
- Як образ Берегині розкривається у творах сучасного українського мистецтва?
- Що залишилося для тебе нез'ясованим? Чи хотів би/хотіла б ти дізнатися більше цікавої інформації про легенди? Як ти оцінюєш свої знання про легенди?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Народні перекази

Ти вже знаєш, що переказ — це один із видів народної творчості, адже в початковій школі ти читав/читала деякі з них. Пригадай відомі тобі перекази. Розкажи, що ти довідався/довідалася із цих творів.

Прочитай переказ «Старі Кодакі й перші запорожці-козари», в якому відображено народні уявлення про виникнення козацтва, Війська Запорозького. Оскільки переказ був записаний ще на початку XIX ст., він зберігає особливості живого мовлення тих часів, мовлення українського народу — нащадків запорожців. Тож радимо тобі спершу зазирнути до «Мовної скарбнички» та звернути увагу на окремі слова, значення яких ти можеш не знати.

Мовна скарбничка

Польська Корона — Польське королівство.

Ляський — прикметник від слова «лях»; ляхами в ті часи українці часто називали поляків.

Лиман — затока, те місце, де річка вливається в море.

Кошовий — отаман козацького війська.

Прісно — вічно, завжди.

Дідичня — землеволодіння.

Крєвна дідівщина — родова, отримана від предків власність.

Сугуба докўка — особлива, виняткова досада.

Попужнути — полякати.

Протурити — прогнати.

Случ — річка в Україні, що протікає у Хмельницькій, Житомирській і Рівненській областях.

Кіш — іноді так називали Запорозьку Січ.

Старі Кодакі й перші запорожці-козари

Старі Кодаки — найстародавніше поселення. Воно вже й тоді стояло, як ще запорожців звали козарами. От що розказують про нього старі люди.

Старий Кодак був колись городом і належав до *Польської Корони*. У ньому була і побережна фортеця, обведена глибокими ровами і валами з підземними воротами. І теперечки ще, хоч посідали, а видно ті вали й канави. В тій фортеці проживав тоді *ляський* князьок і орудував цим краєм, населеним ляхами ж, почавши од польської границі по Дніпру аж до турецької — понад великим *лиманом*.

Козари ж, як розказують, з великою силою народу вийшли із за Києва, з своїм ватажком, кошовим Германом, і, осадившись по тім боці Дніпра, — на північний схід, — близенько присусідились до того польського князька.

Кошовий Герман, побачивши, що для його люду тутечки мало простору, та ще маючи деякі й інші заміри, розділив своє війсьсько на три частини: першу залишив на цім же місці по сусідству з князьком, другу поселив за Доном, а третю — п'ятнадцять тисяч, — одібравши найзавзятіших, пішов з ними в Сибір і всю ту дику пустиню з Божою поміччю завоював.

Так од цих ото козар, що залишив Герман біля Дніпровських порогів, народились і всі *прісно*-славні запорожці. Як же розмножились вони так, що стало їм тісно на тих вольностях, що Герман наділив, — от запорожці й стали прохати польського короля, з котрим жили у великій приязні і братстві, щоб він подарував їм землі кодацького князька.

Польський король приклонився на їхнє прохання і дав указ, щоб *ляхи* перейшли на інші землі, а запорожцям через їх малоземелля одступили свою шляхетну *дідищню*. Але лясський старшина, що жив у Кодаці з князьком, одібравши той указ, притаївся з ним: бач, не хотілося віддавати *кривної дідівщини*.

Запорожці *сугубою доукою* та й приневолили короля таке слово ляпнуть, що багацько воно лиха наробило, і ляхам і січовикам по приказці: «Не займай чужого — свого не стра тиш». Так король і ляпнув от таке слово.

— *Попужніть* їх, — каже, — гарненько, коли не хочуть ласкою віддати вам свої землі!

От і почали запорожці ляхів по-своєму частувати та й пужнули так, що вже й сам король не рад був тому слову. Наробило

 Поміркуй!

- Які слова в заголовку твору тобі незрозумілі? Попроси вчителя/вчительку пояснити їх значення.
- У які часи відбуваються події, змальовані в переказі?
- Які твори про добу козацтва тобі вже відомі?
- Що ти знаєш із уроків історії про роль козаків у розвитку української держави?

 Поміркуй!

- Чому взяття Кодацької фортеці було важливим для козаків?
- Яким є ставлення оповідача до козаків?

воно того, що з братів стали ми з ляхами лютими ворогами, бо запорожці сім літ шкварили ляхів, поки не забрали всіх земель і не *протурили* їх за Случ.

З того часу і до зруйнування *коша* Кодаки залишалися у володінні запорожців; і досі слава про них не вмовкла по всій околиці, бо там ще тільки й збереглися стародавні запорозькі звичаї.

(Записав 1827 р. О. Стороженко від селянина Микити Коржа)

Монумент на честь взяття Кодацької фортеці козацькими військами в 1648 р.

Літературознавчий клуб

Якщо в основу легенди покладено фантастичні, вигадані події, то переказ доносить до нас історії *реальні*. Хоча й тут трапляються елементи перебільшення або й фантастики. У цих творах не повідомляється про бачене особисто, а переповідається почуте від когось про давні часи (звідси й назва — переказ).

Перекази зберігають живу пам'ять про нашу минувшину, наших предків, виховують мужність, учать любити й захищати рідну землю.

Переказ «Старі Кодаки й перші запорожці-козари» доносить до нас народні уявлення про виникнення козацтва, Війська Запорозького — козацької держави на Півдні України за Дніпровими порогами. Пороги — це скелі, що височіли посередині ріки.

Козаки з'явилися в понизов'ї Дніпра приблизно в XV ст. Це були вільні люди, безстрашні воїни, які боронили кордони батьківщини від численних загарбників.

Поміркуй!

- Чим перекази відрізняються від легенд?
- Які історичні події знайшли відображення у переказах?

Герб Війська Запорозького

Незабаром вони збудували на Дніпровських островах могутню фортецю — *Запорозьку Січ*, яка і стала столицею козацтва.

У переказі «Старі Кодаки й перші запорожці-козари» зафіксовано поширену в XVII–XVIII ст. думку про походження козаків від хозарів (або козарів, як їх називали на Русі), які проживали на цих землях 1500 років тому.

Село Старі Кодаки й зараз стоїть на колишніх козацьких землях поблизу міста Дніпра. Як виявили археологи, там було поселення ще за Київської Русі. У XVI–XVIII ст. різні українські землі перебували під владою Речі Посполитої, Московської держави та Османської імперії. У 1635 р. поляки побудували тут, на високому кам'янистому правому березі Дніпра, неприступну фортецю Кодак. Її було споруджено для того, щоб тримати козаків у покорі та відгородити Запорозьку Січ від решти України. Однак уже через кілька років козаки відбили Кодак у загарбників і перетворили її на свою тилову військову базу. А біля фортеці поступово розрослося й велике село. Цікаво, що татарською мовою «кодак» означає «поселення на горі».

М. Пимоненко. У похід.
Проводи козаків, 1902 р.

Краєвид біля села Старі Кодаки

Поміркуй!

- У творі «Старі Кодаки й перші запорожці-козари» згадано багато фактів, яких не було в реальному житті. Чи можна назвати цей твір переказом? Чому?
- Як описано Кодацьку фортецю?
- Як з'явилися, за версією цього твору, запорожці?
- Чому між козаками й ляхами зав'язалася багатолітня війна?
- Чим Старі Кодаки славилися на всю околицю?

У колі мистецтв

Козак — один із найхарактерніших образів в українському мистецтві: фольклорі, художній літературі, живописі.

Художник XIX ст. Сергій Васильківський на картині «Козаки в степу» майстерно відтворив постаті невтомних козаків-вартових посеред широкого степу, безкрайнього простору Півдня України. Вершники пильно вдивляються в далечінь, прислухаються до шелесту трав, висохлих на пекучому сонці. Козаки бережуть рідну землю від нападників, які часто підкрадалися зі степу, палили, грабували села, поневолювали людей.

Неподалік від сучасного міста Запоріжжя простягнувся найбільший острів на Дніпрі — *Хортиця*. Дослідники вважають, що саме там було зведено першу Запорозьку Січ ще в середині XVI ст.

Зараз на цьому острові та його околицях діє національний заповідник. Як і колись, у центрі Січового майдану височить дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці, яку козаки вважали своєю заступницею. На свято Покрови (14 жовтня) вони проводили Велику раду, де обирали гетьмана і старшину, планували військові походи. Тому саме 14 жовтня український народ святкує День захисників і захисниць України.

С. Васильківський. Козаки в степу, 1890 р.

О. Слатіон. Проводи на Січ, 1886 р.

Панорама історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» Національного заповідника «Хортиця»

Поміркуй!

- Роздивися репродукції картин художників С. Васильківського «Козаки в степу», О. Сластіона «Проводи на Січ», М. Пимоненка «У похід. Проводи козаків». Розкажи про свої враження.
- Спробуй уявити, яким було життя козаків та їхніх рідних і близьких у ті неспокійні часи. Які почуття вони найчастіше переживали?

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Поспілкуйся з рідними та близькими і запиши їхні перекази про історію вашого роду або ж про минулі часи вашого села чи міста. Підготуй цікаву презентацію свого дослідження.

2. Зіскануй **QR-код** та здійсни відеомандрівку на Хортицю. Розкажи про ті місця, що тебе найбільше зацікавили.

Підсумуй!

- Назви ознаки переказу.
- Чому перекази цікаві й важливі?
- Які факти у творі «Старі Кодакі й перші запорожці-козари» справжні, а які – вигадані?
- Які відомості про Запорозьку Січ на Хортиці тобі запам'яталися?
- Що нового ти довідався/довідалася про звичаї, традиції і побут козаків?
- Якими постають козаки та їхні рідні на картинах українських художників?
- Як ти оцінюєш свої знання про перекази після опрацювання матеріалу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Літописні оповіді

Ти вже знаєш, що з появою письма, розвитком грамоти в людей з'явилися можливості передавати відомості про минуле не тільки усно в легендах і переказах, а й письмово – у книгах. Так до українського фольклору (усної народної творчості) додалася художня література – писане слово.

Якщо тобі доводилося бувати в краєзнавчому музеї свого чи іншого міста або ж села, то серед експонатів ти напевно бачив/бачила стародавні рукописні книги. Пригадай, як створювали такі рукописи.

Тобі вже відомо про державу наших предків – Київську Русь.

Полинати в уяві у те славне минуле тобі допоможе невеличкий уривок із твору «Повість минулих літ».

Мовна скарбничка

Прочитай часто вживані у творі «Повість минулих літ» українські слова.

Либідь – назва річки, що майже по всій довжині тече під землею на території Києва.

Боричів узвіз – найдавніша вулиця (узвіз) Києва. Крута дорога, яка з'єднувала нижню, наддніпрянську, й нагірну частини міста і вела на Поділ (нині узвіз у Подільському районі міста Києва поблизу фунікулера).

Щекавіця – гора, що височіє в Києві над Подолом.

Хоривіця – одна з трьох історичних гір, на яких було засновано Київ. Різні дослідники вважають, що йдеться про Замкову гору, або гору Юрковицю у Києві.

Царгород, або *Костянтинополь* – столиця могутньої на той час Візантійської імперії (нині це місто Стамбул у Туреччині).

Кієвець – містечко (давнє поселення) на Дунаї. Історики вважають, що на місці цього поселення нині стоїть сербське місто Кладово.

Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь

(Уривок із «Повісті минулих літ»)

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях. І були три брати: одному ім'я Кий, другому – Щек, а третьому – Хорив, а сестра в них була Либідь. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз *Боричів*. А Щек сидів на горі, яка зветься нині *Щекавицею*. А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася *Хоривицею*. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого й нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір

Кий, Щек, Хорив і Либідь оселяються на Дніпрових пагорбах. Кожен із трьох братів символічно сидить на своїй горі. Мініатюра з Радзивілівського літопису

Г. Якутович.
Кий, Щек, Хорив, Либідь,
1981 р.

великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни й донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князував у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почестями. Коли ж він повертався, то прийшов на Дунай, возлюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколишні племена; так і донині називають придунайці те городище — *Києвець*. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут через багато літ і помер. І брати його, Щек і Хорив, та сестра їхня Либідь тут же у сій час померли.

Поміркуй!

- Як літописець характеризує полян?
- Розкажи, як пам'ять про засновників Києва збереглася у назвах різних його місцевостей?
- Що ти довідався/довідалася про Кия з твору?
- Якою ти уявляєш Либідь? Підготуй її словесний портрет або ж намалюй. Подумай, чому дівчину назвали саме таким ім'ям?

(Переказ В. Близнеця)

Літературознавчий клуб

Серед найпоширеніших давніх книг були літописи. **Літопис (опис літ, років)** — запис історичних подій, що поданий у часовій послідовності, за роками. Літописи є одночасно й історичними документами, й давніми художніми творами. Адже в них описано і реальні факти, і легендарні, вигадані історії.

Понад 1300 років тому наші предки, праукраїнці, утворили могутню й величну державу — *Київську Русь*. У час свого розквіту — за князів Святослава Хороброго, Володимира Великого, Ярослава Мудрого — вона простягалася від Карпат до річки Волги, від Балтійського до Чорного морів. Тоді це була наймогутніша держава Європи.

Столицею Русі й відповідно найбагатшим, найрозвинутішим містом був *Київ*. Він вражав величними золототверхими храмами й палацами. У Києві та інших містах Русі тоді налічувалося понад 200 шкіл. А князь Ярослав відкрив у головному на Русі Софійському соборі *бібліотеку*, у якій було понад 950 книг. Такими культурними здобутками на той час не могла похвалитися жодна інша європейська держава.

Першим серед відомих нині літописів руської доби є «*Повість минулих літ*». Його уклав у Києві близько 1113 року славетний чернець і книжник *Нестор Літописець*. Він був освічений, володів багатьма іноземними мовами.

Г. Якутович. Нестор
Літописець

Літературознавчий
словник

Літопис (опис літ, років) — запис історичних подій, що поданий у часовій послідовності, за роками.

Стародавній Київ. Макет

Сімнадцятирічним юнаком прийшов до Печерського монастиря (нині Києво-Печерська лавра, м. Київ), бо понад усе мріяв займатися вченістю. Справою всього його життя стала «Повість минулих літ». Багато років він збирав документи, відомості та працював над літописом.

У «Повісті минулих літ» використано тогочасні народні легенди, перекази, давні історичні документи. Текст твору написано *церковнослов'янською мовою*. Це була штучна, вигадана мова, якою тоді писали книжки в більшості

Памятник засновникам Києва (м. Київ, 1982 р.).
Скульптор В. Бородай

Поміркуй!

- У чому відмінність літописів від легенд?
- Розкажи про найвидатнішого літописця часів Київської Русі.

слов'янських країн. У творі також є багато живих, розмовних українських слів і висловів, прислів'їв і приказок.

Згадані в літописі події, пов'язані із заснуванням Києва, очевидно, відбувалися наприкінці V ст.

У колі мистецтв

У 1982 р. під час святкування 1500-річчя Києва на набережній Дніпра було відкрито пам'ятник засновникам міста (скульптор В. Бородай, архітектор Н. Фещенко). Скульптуру виконано з кованої міді у вигляді плоского човна, на якому стоять постаті засновників Києва. *Кий* дивиться вперед, тримаючи в руках довгі списи. *Щек* повернувся обличчям убік. А *Хорив* озирається назад, у нього в руках пружний лук. На носі човна — постать їхньої сестри *Либеди* в стрімкому русі вперед, із піднятими, наче крила, руками.

Серед найдосконаліших ілюстрацій до «Повісті минулих літ» — ро-

Памятник Нестору Літописцю (м. Київ, 1988 р.).
Скульптор Ф. Согоян

боти художника-графіка Георгія Якутовича. *Графіка* — це малюнки, створені за допомогою ліній і штрихів.

У Києві, неподалік від Києво-Печерської лаври, де похований Нестор Літописець, встановлено йому пам'ятник.

Поміркуй!

- Уважно роздивися світлину пам'ятника засновникам Києва. Як ти гадаєш, що символізують саме так розміщені постаті Кия, Щека, Хорива та Либеді?
- Якими постають засновники Києва і Нестор Літописець на ілюстраціях Г. Якутовича? Які риси цих людей підкреслює художник?

Читай і досліджуй!

Виконай одне із цих завдань (на вибір):

1. Скористайся бібліотекою і прочитай декілька уривків із «Повісті минулих літ» у переказі В. Близнеця.

Розкажи однокласникам/однокласницям, описи яких подій запам'яталися тобі найбільше. Який історичний діяч Київської Русі тебе особливо вразив? Чим саме?

2. Інколи стародавня Русь виявляється зовсім поруч! Так, якщо ти киянин/киянка, або ж бував/бувала у столиці України, то, напевно, бачив/бачила архітектурні пам'ятки доби Київської Русі — Софійський собор, Золоті Ворота, Києво-Печерську лавру, руїни Десятинної церкви, розкопки під Поштовою площею. Можливо, у тебе є фото, зроблені поблизу цих або інших споруд тієї історичної доби. Або ж у тебе є змога сфотографувати їх. Якщо ж ні, то скористайся ресурсами Інтернету.

Підготуй цікаву презентацію-екскурсію цими місцями для твоїх однолітків/одноліток.

Підсумуй!

- Чому Київську Русь вважали однією з найкультурніших держав тогочасної Європи?
- Чому літописи мають саме таку назву?
- Що ти знаєш про життя Нестора Літописця?
- Чому «Повість минулих літ» є одночасно й історичним документом, і художнім твором?
- Які докази наводить Нестор Літописець, щоб заперечити твердження, ніби Кий був перевізником на Дніпрі?

- У чому, на твою думку, полягає важливість для сучасників/сучасниць збереження літописних оповідей про наше минуле? Для чого варто зберігати пам'ять про минуле свого роду і народу?
- Як ти оцінюєш свої знання про літописи після опрацювання матеріалу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Олександр Олесь

 Ти вже знаєш, що минуле українського народу відображене в легендах, переказах, літописних оповідах, народних казках. Тобі відома народна казка «Кирило Кожум'яка» про сильного й мужнього богатиря, який зумів урятувати київські землі від страшного змія.

Ти маєш можливість ознайомитися з казкою Олександра Олеся «Микита Кожум'яка». Цікавої мандрівки у світ героїчних пригод!

Микита Кожум'яка

(Скорочено)

Дійові особи: Микита Кожум'яка; Гонець; Батько, він же Дід; воеводи; Князь; сини; Княгиня; Парубок; Князівна; Старий дід; Джура; діти; Дівчина; Дівчинка; Посланець; юрба.

Картина перша

Палати князя

Дівчина

Сумний наш Князь, сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І він з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,

А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.
Тепер же я горю в огні, —
Невже віддати мушу Змію
Дочку мою, красу, надію,
Сама згубити її мушу?
Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина

Лишіть! Послухайте мене:
Ще, може, лихо і мине.
Ще, може, знайдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.

Княгиня

У тебе серце золоте...
Мовчи!.. Здається, хтось іде...

Дівчина, угледівши на порозі Князя, виходить.

Князь

Недобрі знов у тебе очі...
Чому?! Від сліз? Не спала
ночі?
Тому моя й журба подвійна...
Невже країна вся байдужа?..
Невже у нас немає мужа
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашої молодій?!

Входить Джура й повідомляє Князеві про прибуття посланця від Змія.

Посланець (входить)

Наш пан, великий володар
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти Дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...

П. Андрусів. Ілюстрація
до казки «Микита Кожум'яка»

Поміркуй!

- Чому сумують Князь і Княгиня?
- Про що повідомляє посланець від Змія?
- Чому Князівна готова пожертвувати собою?
- Як ти вважаєш, чи вдасться врятувати Князівну?

Князь

За три дні відповідь я дам...
Яку — твій Пан почує сам.

Посланець

Гляди! Накличеш ще біду...
Дивися сам... Так я піду.

(Виходить.)

Князівна (входить)

Мамо, тату! Не журіться!..
Ви навколо подивіться:
Хай я згину в пащі Змія,
Та в мені живе надія,
Що загине й він колись,
І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росюю...

Княгиня

Доню, донечко, з тобою
Хтось навік розлучить нас...

Князь

Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воєвод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,
Підніму я весь народ —

Картина друга

Велика світлиця¹ в палатах Князя. За столами сидять воєводи.

Князь

Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі,
Скликав я на раду днесь...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,

¹ *Світлиця* — головна кімната української оселі.

Бо він всіх нас переїсть.
 Що черга Дочці, — байдуже,
 Хай моя Княгиня тужить,
 Все дарма... Але неволі
 Мусим крикнути: «Доволі!»
 Досить нам зубів і лап!
 Хто не бореться, той раб!

Перший воєвода

Мусим ми скоритись долі —
 Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воєвода

Гнулись ми, та досить гнутись —
 Час до вітру обернутись!..

П. Андрусів. Ілюстрація
 до казки «Микита Кожум'яка»

Князь

Бачу, слухаю, радію.
 Але хто себе і зброю
 Вкриє славою ясною?!
 (Тиша.)

Другий воєвода

Що ж замовкли, люди добрі?!
 Є ж у нас борці хоробрі!
 Їхні руки з криці куті...
 І, як звірі, в гніві люті.

Перший воєвода

Їхні руки, кажеш, з криці!..
 Чув вже я... Лиши дурниці,
 Досить тих борців хвалити!..
 Краще — де вони, — вкажи ти;
 Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить)

Дід там... Справу пильну має,
 Хоче Князю щось сказати.

Князь

Що ж, гаразд! Зови в палати.
 Вибачайте, воєводи,
 Що нараду перервав.

Дід (входить) і пропонує послати свого наймолодшого із п'яти синів на двобій зі Змієм.

Князь
Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий.

(Князь встає і виходить. Разом з ним встають і воєводи з ніяково похиленими головами.)

Сини Кожум'яки обговорюють новину про те, що Князівну мають віддати Змієві. Князь присилає спочатку парубків, потім старих людей із проханням до Микити піти на двобій зі Змієм. Але обидва рази богатир відмовляє. І лише коли попросили діти, Микита пожалів їх і згодився. А тим часом Змій викрав Князівну.

Картина четверга

Майдан за містом. Вдаліні, на горі, химерний замок Змія з різнокольоровими, освітленими огнями вікнами. Ліворуч попід горою частина міста. Ледве починає розвиднятись. Юрба, яка щохвилини збільшується.

Перша дівчина
Сьогодні Князь ішов,
Мовчав, сховавши муку,
Княгиня ж — як та ніч...
Її вели під руку.

Друга дівчина
Я бачила в дворі
Микиту Кожум'яку:
Усе сміється він —
Ні крихти переляку!

Третя дівчина
Залізну булаву
Всю ніч йому кували,
Нещасні ковалі
І стілечки не спали.

П. Андрусів. Ілюстрація до казки «Микита Кожум'яка»

Перший голос
Здається, ось ідуть
Княгиня з Князем поруч...
Микита шапку зняв,
Пішов собі праворуч.

Друга дівчина
В палац, до замку йде!
Ой лишенько, ой горе!
Та що ж це буде з ним?
Та він же не поборе?!

Парубок (з дерева)
Погляньте: став, як дуб,
І стукає в ворота...
Змій виглянув з вікна
І сипле іскри з рота!!!

Голос (з дерева)
Ой, гляньте, гляньте: Змій!

Перша дівчина
Ой лишенько, дивіться!

Друга дівчина
Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.

Другий голос
Микита одступив...

Друга дівчина
Невже це з переляку?

Третій голос
Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку.

Перший голос
Дивіться! Буде щось:

(Гупання. Люди весь час ворухаться, деякі пробують вилізти на дерева, матері піднімають угору дітей.)

Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає.

(Гук від удару.)
Ага! Ото дістав!

Другий голос
Дісталось і Микиті!

Дід
Це, мабуть, перший бій
Такий на цілім світі.

Другий голос
Ай, як розгнівавсь Змій!
Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялась.
О, знову кинув жару!

(Чути гупання булави.)

Голос (з дерева)
Не видко ані-ні!
Вся площа димом вкрита...

(Пауза)
Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.

Третій голос
Схопились знов! Ай-ай!

(Чути: бух, бух, бух.)
Ну, тут вже буде край!

Другий голос
Погляньте: Змій звалився!
Це, мабуть, добре вшкварив!
Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.

Крики

- Слава, слава, слава,
- Слава, слава Микиті!
- Хай живе Князь!
- Хай живе Микита!
- Слава, слава, слава!

Перший голос

Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...

Крики

- Князівну, Князівну!
- Князівну несе!
- Хай живе Князь...

Ти вже вмієш визначати ознаки літературної казки. Доведи, що «Микита Кожум'яка» Олександра Олесь — літературна казка. Чим вона відрізняється від інших казок, прочитаних тобою в п'ятому класі? Визнач спільне й відмінне в них. Порівняння виконай письмово у вигляді діаграми Венна.

Мовна скарбничка

Знайди в тексті казки «Микита Кожум'яка» *питальні та окличні речення*. Зверни увагу на їх побудову, розділові знаки та слова, що вказують на емоції мовців. Склади «Словничок емоцій» за прочитаною казкою. Підготуйся до виразного читання казки в особах. Візьми до уваги складений тобою «Словничок емоцій» для передачі настрою, характерів героїв/героїнь.

Літературознавчий клуб

Олександр Олесь (справжнє ім'я — **Олександр Кандиба**) (1878–1944) — український поет, драматург, перекладач, автор творів для дорослих і дітей. Народився на Сумщині. Своїм палким художнім словом обстоював незалежність України, тому після захоплення Батьківщини більшовиками мусив емігрувати. Дожив віку в Чехії.

Олександр Олесь

Поміркуй!

- Поясни походження прізвиська «Кожум'яка». Розкажи, як воно пов'язане із родом занять головного героя.
- Доведи, що «Микита Кожум'яка» — це драма-казка.

Про подвиги київського богатиря Микити Кожум'яки йдеться в одній із оповідей вже відомого тобі літопису «Повість минулих літ».

На основі цієї оповіді Олександр Олесь написав свій твір. Він має ознаки:

- драматичного твору (дійові особи; поділ на картини; про події дізнаємося зі слів персонажів і розповіді автора; твір призначений для постановки на сцені);
- казки («магічні числа»; фантастична істота — Змій, якому в жертву приносять молодих дівчат; головний герой наділений надзвичайною силою).

Тому жанр цього літературного твору — **драма-казка**.

Казку «Микита Кожум'яка» Олександр Олесь написав віршованою мовою. Головний герой драми-казки — це легендарний київський богатир Микита (чи, за іншою версією, Кирило) із роду ремісників, які обробляли шкіру, що того часу була цінним матеріалом для виготовлення одягу, п'ясків, обладунків для воїнів. Така робота потребувала неабиякої сили, тому всі в родині Кожум'яків були богатирами, але наймолодший син — Микита — найсильнішим із-поміж усіх.

Микиту зображено скромним, запальним і мужнім. Він дуже любить дітей, тому саме вони змогли впросити його стати на поєдинок зі Змієм. Коли Змій викрав Князівну, Микита без вагань перемагає чудовисько й рятує красуню-дівчину.

Микита Кожум'яка у літературній казці Олександра Олеся — це виходець із простого ремісничого роду, але йому немає рівних за силою, мужністю та шляхетністю навіть у князівських палацах.

Літературознавчий словник

Драматичний твір — вид літературного твору, у якому дізнаємося про дійсність зі слів і дій персонажів. Драматичні твори призначені для постановки на сцені театру.

Драма-казка — драматичний твір на основі народної або ж літературної казки.

Віршована мова — різновид мови літературного твору.

Її основною ознакою є рима і ритм.

У колі мистецтв

Образ богатиря Микити Кожум'яки відображено у творах різних видів мистецтва, зокрема про цього героя створено анімаційні фільми.

Сучасною версією розповіді про Микиту Кожум'яку є український 3D-анімаційний фільм-фентезі «Микита Кожум'яка» (в іноземному прокаті «Драконячі чари» (англ. *The Dragon Spell*), створений у 2016 р. (кінокомпанія *Panama Grand Prix*, режисер М. Депоян).

Постер 3D-анімаційного фільму-фентезі «Микита Кожум'яка» (Україна, реж. М. Депоян, 2016 р.)

Скульптура «Кирило Кожум'яка» (із туристичної серії київських міні-скульптур «Шукай»). Скульптор М. Галенко

Ти можеш поринути в неймовірні пригоди разом із героями фільму, якщо зіскануєш **QR-код** і переглянеш мультфільм.

У 2019 році бронзова міні-скульптура Кирила Кожум'яки прикрасила столицю України.

Читай і досліджуй!

За однією з легенд, після того, як Микита Кожум'яка здолав Змія, він запряг його у плуг і проорав велетенську борозну. Внаслідок цього утворилися так звані Змієві вали — видовжені земляні насипи, що й тепер простягаються майже на 2000 км через усю Наддніпрянську Україну.

Якщо тебе зацікавила ця інформація, ти можеш більше дізнатися про неї з географічних та історичних джерел, або ж, якщо

Змієві вали

ти мешкаєш неподалік від Змієвих валів, то навіть побувати там, і разом з другом/подругою підготувати цікавий проєкт та презентувати його у своєму класі.

 Підсумуй!

- Що нового про історію України ти дізнався/дізналася із казки Олександра Олеся «Микита Кожум'яка»?
- Що тебе найбільше вразило в цьому творі?
- Доведи, що «Микита Кожум'яка» Олександра Олеся – це літературна драма-казка.
- Які риси характеру богатиря Микити тобі найбільше сподобались? Чи хотів би/хотіла б ти мати такого друга?
- Як ти оцінюєш свої знання про казку Олександра Олеся «Микита Кожум'яка» після опрацювання матеріалу підручника?

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Сергій Плачинда

Ти вже знаєш про далеке минуле України князівських часів. Прочитай оповідання «Богатирська застава» Сергія Плачинди і дізнайся про побут українців, які жили в давніх містах-фортецях і боронили їх від ворожих нападів.

Богатирська застава

(Скорочено)

Він стояв коло бійниці й замислено споглядав табір печенігів. Із глибокої задуми його вивів близький лункий стукіт. Аж іскри сипонули у вічі. Відсахнувшись, розгледівся. Прямо біля голови тремтіло охвістя стріли, яка щойно застрягла в просмоленій колоді біля краєчка бійниці. На два-три пальці *одесную* – і... стріла розтрощила б його, Будимирову, стару голову.

Поруч бренькнула тятива, і Будимир, остаточно отямившись від гірких дум своїх, побачив унизу перед стіною молодого печенізького лучника в сідлі. Це ж він цілив у сиву голову Будимира. А тепер сам хилиться з сідла, бо стріла стримить із його плеча.

— Ось так тобі! — помахав обрубком своєї десниці Будимир, угадуючи чуттям старого воїна, що рана у печеніжина не смертельна, та й ген до нього вже біжать на підмогу одноплемінники з табору.

— А Чур береже тебе, ладо, пролунав поруч молодий голос. Будимир повернув голову і побачив біля сусідньої бійниці лучника, який поранив ординця.

— Спасибі, сину, — кивнув Будимир і, зіпершись куксою об край бійниці, знову повів оком по табору печенігів.

— Будь обережний, ладо, — почувся той же молодий голос.

Будимир кивнув головою, але не відступив: печеніги не наважувалися більше під'їздити до стіни.

За спиною десь ударило *било*.

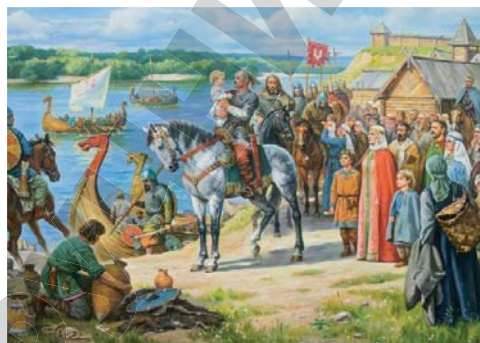
«Старійшини на *віче* скликають», — подумав Будимир, але не поворухнувся. Іти не хотілося; говоритимуть, як і коли відчинять ворота стоклятим печенігам, — голод уже допік до краю.

У нього все тіло потерпло від тужливої думки: «Невже ми здамо отим голомозим татям наш Білгород, богатирську заставу Києва? Невже маємо загинути ганебною смертю?»

Мимохіть згадав свій останній бій з печенігами. Коли ж то було? Гай-гай, двадцять та ще й п'ять літ тому...

Святослав, преславний і великий князь, вів свою *дружину* від ромеїв, з якими уклав вигідний мир. Везли багаті дарунки від переляканого й поступливого василевса. Вели бранців без ліку. Мито пливло на лодіях, а дружина йшла на стомлених конях понад берегом Дніпра. Так само берегом гнали і бранців.

Не змогла пробитися ослабла дружина Святослава до Києва. Мусили зазимувати в Білобережжі. А зима люта вдарила. Невдовзі почався голод. Тільки

А. Орлов. Княгиня Ольга із онуком Володимиром проводить князя Святослава у військовий похід на в'ятичів. 964 рік

Поміркуй!

- Яким ти уявляєш Будимира? опиши його зовнішність.
- Як ти думаєш, що означає його ім'я?
- Що допоможе оборонцям фортеці не здатися — сила воїнів чи мудрість старійшин? Поясни свою думку.

крига зійшла — рушили до Києва. Поволокли лодії повз пороги. Аж тут Куря напав.

Була січа люта. Лише воєвода Свенельд пробився до Києва зі жменькою воїв. Решта загинули. І передусім сам Святослав, що хоробро бився до останнього подиху. А йому, Будимирові, відтяли в січі правицю та в стегно поранили. Він лежав у калюжі крові, доки не підійшли з-над Тясмину вуличі й не порятували його та інших посічених-порубаних.

Відтоді в Будимира запеклася ненависть до печенігів...

Відкрити їм завтра ворота Білгорода? Стати на коліна перед степовими грабіжниками? Це ганебно й страшно.

Як запобігти лихові?

Великий князь Володимир далеко. Він пішов у Новгород (цим і скористалися сини Курі). А пішов князь у Новгород, аби набрати воїв для своєї дружини. З ним, Володимиром, подалися і двоє синів Будимирових. Що ж, не догукаєшся їх звідти.

Як же бути?

Чомусь знову згадався голод у Білобережжі. І як волхв Овсій вміло годував людей, здавалося б, з нічого.

А що, коли...

Несподівана зухвала думка полонила Будимира. Він заспішив на віче.

— Чув, що хочете здаватися печенігам? — запитав їх Будимир.

— Не стерплять люди голоду, — розвели руками.

— Послухайте мене. Не здавайтеся ще два дні і зробіть усе так, як я вам скажу.

— Кажи, Будимире.

Його шанували. Найперше — він нащадок великого Кия, правнук Щека. Друге: Будимир — чередник. Пасе так, що за двадцять літ жодна корова в нього не пропала. Ось і тепер першим дізнався, що йде орда. Попередив білгородчан про небезпеку через свого підпасича, а сам загнав череду в такі нетрі, що ніякий ординець не знайде.

Міг би він теж перебути в тому надійному схроні. Та не

📖 *Поміркуй!*

- Чому, на твою думку, Будимир не залишився байдужим до того, якою буде доля його рідного міста?
- Про які риси характеру головного героя це свідчить?
- Як ставляться до Будимира білгородці? Свою думку обґрунтуй цитатами з тексту.

такий Будимир. Пекло його за долю білгородців. Залишив череду під наглядом волхвів, а сам — на випадок, мовляв, тривалої облоги — пригнав перед самісіньким носом у печенігів черідку биків та вгодованих телиць-ялівок.

Тому з пошаною дослуховуються до його слів.

— Кажі...

— Ідіть від хати до хати, — мовить Будимир, — і зберіть по жмені вівса, пшениці або висівок. А чого — не питайте.

А він порядкував біля церкви, вимахуючи порожнім рукавом правиці. Одним наказав, де копати два колодязі по коліна. Не глибше! Накликав добрих теслярів, аби вони хутко спорудили добрячі цямрини. Жінкам звелів збовтати ціжу, з якої варять кисіль.

Збовтали. Тую кисільну бовтанку залили в широкий кадіб, який на вимогу Будимира поставили у виритий колодязь. І вельми подивувалися всі, бо виходило, ніби колодязь ущерть повний кисільної бовтанки.

— Це ще не все, — сказав Будимир. Він був збуджений. Його чередницька шапка-ковпак з'їхала набік. Заросле сивою щетиною, худе лице почервоніло. Чорні очі палали молодо й завзято. Навіть зморшки на лиці розгладилися.

— Хоч убийтеся, а знайдіть мені трохи меду.

Невдовзі таки знайшли велику миску меду, що була схована в княжій медовні.

Будимир попрохав жінок приготувати з меду солодку *ситу*, вилити її в кадіб, який поставити в другий колодязь.

— Тепер шліть за печенігами. Тільки най посли наші будуть не вельми худі.

Коли печеніги вступили в город, навчені Будимиром старійшини привітали гостей і сказали їм:

— Пощо губите ви себе? Хіба в змозі перестояти нас? Якщо стовбичитимете тут і десять років, то нічого не заподієте нам. Бо нас годує сама земля. Вона харч нам дає. Ось погляньте, коли не вірите.

Оборона Білгорода: кисіль із колодязя.
Мініатюра з Радзивілівського літопису.
XV століття

Привели печенігів до колодязів. Спочатку до того, де була ціжа для киселю.

Поставали над колодязем печеніги і аж роти пороззявляли од подиву. Старійшини ж зачерпнули відром ціжі, розлили в лотки — великі глиняні сковороди — і на очах у сторопілих кочівників зварили кисіль. Потім пішли до другого колодязя, Зачерпнули солодкої сити. Самі їли й частували печенігів. Ті смакували, аж губами плямкали, і дивувалися. Врешті сказали:

— Ми бачимо диво. Але наші хани не повірять нам, якщо самі не скуштують.

— Тоді ось їм...

Старійшини налили по глекові ціжі та сити й вручили посередникам.

Пішли печеніги.

Ждали день, вечір, ніч. А на ранок полегшено зітхнула вся богатирська застава: знялися печеніги! Пішли. Повіялися.

Поміркуй!

- Як білгородцям вдалося вийти з облоги? Яка у цьому роль Будимира?
- Як поводиться Будимир після облоги? Що насамперед його турбує? Чому?

Мовна скарбничка

В українській мові постійно з'являються нові слова — *неологізми*, що позначають нові явища, поняття, предмети. А деякі слова виходять із активного вжитку, адже зникають самі поняття, що вони пояснюють, або ж змінюються слова, які їх позначають. Такі застарілі слова називають *архаїзмами*. В оповіданні «Богатирська застава» автор використав багато архаїзмів, аби створити в читача/читачки відчуття подорожі в далеке минуле.

Десніця, одесну́ю — права рука, праворуч.

Біло — підвішена до стовпа чи дерева дошка або рейка для відбивання сигналів, годин доби.

Віче — народні збори, що були найвищим органом влади (у Київській Русі).

Дружина — збройний загін, що становив постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством (у Київській Русі).

Вої — воїни в князівському війську.

Сита́ — мед, розведений водою, або медовий відвар на воді.

Про інші незрозумілі тобі слова із оповідання «Богатирська застава» довідайся із «Тлумачного словника української мови».

Тут же, на стіні, біля бійниць, білгородці обіймалися, цілувалися, плакали. А Будимир погрозово помахав услід ординцям порожнім рукавом своєї десниці.

— Ось так вам, дурні набиті!

Потім він згадав про свою череду, яка зараз у лісових нетрях під доглядом вірних волхвів. Прикинув, що до обіду прижене сюди корів і напоїть молоком голодних білгородців. А волхви ще й сиру нагнітили цілий віз. І хліба напекли. Тож по обіді голоду в Білгороді вже не буде...

Від цих думок чередник повеселів і почав хутко опускатися з фортечної галереї.

Тти вже вмієш створювати усну характеристику образів-персонажів художнього твору. Склади письмову характеристику Будимира — головного героя оповідання Сергія Плачинди «Богатирська застава» за планом:

1. Відомості про головного героя (місце народження, рід діяльності, родинний стан).
2. Портрет образу-персонажа.
3. Вчинки героя, як вони розкривають його риси характеру.
4. Мова героя, як вона його характеризує.
5. Головний герой і його оточення: які взаємини головного героя з іншими персонажами твору.
6. Додаткові відомості (деталі, описи, роздуми, що характеризують внутрішній світ головного героя, зміни, які з ним відбуваються).
7. Моє ставлення до головного героя.

Літературознавчий клуб

Автором оповідання «Богатирська застава» є український письменник **Сергій Плачинда** (1928–2013). Він народився неподалік міста Кропивницького, на степовому хуторі Шевченковому, пережив там часи Голодомору й воєнне лихоліття. У Київському університеті здобув фах філолога. Завжди обстоював патріотичні погляди. За це за радянських часів письменника постійно переслідували, звільнили з роботи.

Надто захоплювала митця й науковця прадавня історія України. Його ідеї, припущення спираються на давні народні легенди й перекази, літописні згадки.

Сергій Плачинда

Особливістю оповідання С. Плачинди «Богатирська застава» є те, що автор розповідає у ньому про події, які відбувалися понад 1000 років тому. Згадки про ці події збереглися в різних джерелах — літописах, переказах, народних піснях. Тому це **історичне оповідання**. У ньому йдеться про облогу Білгорода (передмістя Києва) печенігами за часів київського князя Володимира Святославича. Така **тема** цього літературного твору.

О. Мезенцев. Ілюстрація до збірки С. Плачинди «Київські фрески»

Літературознавчий словник

Тема твору — ті життєві явища, які змальовані в художньому творі.

Історичне оповідання — оповідання про реальних осіб, справжні події, що відбувалися в минулі часи.

У стародавніх літописах знаходимо багато згадок про постійні набіги кочових племен на Київську Русь. Щоб подолати це лихо, київський князь Володимир Святославич наказав спорудити вздовж кордону із Диким полем низку укріплень, так званих «богатирських застав». Найміцніші з них оточували столицю Київ. Одна із таких фортець — Білгородська застава, споруджена 992 року. Її головним завданням було вчасно повідомляти князя і його дружину про напади кочовиків і надавати мешканцям навколишніх поселень прихисток під час набігів. Службу в цих військових поселеннях несли найсильніші й найдосвідченіші воїни — бога-

тирі, про яких ти вже знаєш із народних та літературних казок.

Головний герой оповідання «Богатирська застава» Будимир — узагальнений образ воїна, який колись був справжнім богатирем. Через каліцтво, якого зазнав в одній із битв, він уже не може служити у війську. А тому стає чередником і водночас мудрим порадиником у заставі. Будимир — справжній патріот своєї землі, бо, незважаючи на похилий вік, прагне допомогти мешканцям рідного міста, уберегти їх від голоду в обложеної фортеці. Такі відважні й мудрі люди, як Будимир, і сьогодні вкрай потрібні Україні, яка відбиває ворожу навалу.

Особливою є й **мова історичного оповідання**: для створення правдивої атмосфери давніх часів автор використовує застарілі слова — архаїзми.

У колі мистецтв

Найпопулярнішому серед богатирів — Іллі Муромцю у місті Києві (на Трухановому острові) споруджено пам'ятник. Як відомо з історичних джерел, цей богатир народився в Моравійську поблизу Чернігова. Він служив у дружині князя Володимира Святославича, а на схилі літ став послухником Києво-Печерської лаври. Пам'ятник створений за унікальною сучасною технологією за допомогою 3D-принтера. Позував для образу богатиря Іллі наш сучасник — відомий спортсмен Василь Вірастюк, володар звання «Найсильніша людина світу».

Пам'ятник Іллі Муромцю
(м. Київ, 2018 р.).
Скульптор В. Журавель

Поміркуй!

- Розглянь ілюстрацію О. Мезенцева до збірки творів С. Плачинди. Чому, на твою думку, художник обрав саме чорно-білу тональність для зображення богатиря?

Читай і досліджуй!

Одне із застарілих слів, що трапилося тобі в цьому оповіданні, — *десниця*. Про його значення йшлося в рубриці «Мовна скарбничка».

Проведи невеличке дослідження: зіскануй **QR-код** і довідайся, чому назва однієї з найбільших і найпрекрасніших річок України — *Десна*, співзвучна зі словом *десниця*.

Підсумуй!

- Що нового ти дізнався/дізналася про історичне минуле України?
- Доведи, що «Богатирська застава» С. Плачинди — історичне оповідання.
- Яка тема цього літературного твору?

- Які вчинки головного героя Будимира характеризують його як патріота рідної землі?
- Назви особливості мови оповідання «Богатирська застава».
- Які почуття і переживання викликали в тебе події, описані в оповіданні?
- Оціни свою роботу над оповіданням С. Плачинди «Богатирська застава» за допомогою смайликів.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Узагальнюємо вивчене

Юний читачу! Юна читачко!

От і минуло перше півріччя твого вже підліткового *п'ятого класу*. За цей час ти відкрив/відкрила для себе цілий материк корисних, цікавих, іноді несподіваних, а то й дивовижних, знань про українську літературу, секрети мистецького слова, про наш рідний край.

Ти переконався/переконалася, що *книжка* відіграє особливу роль у житті людини: розповідає про невідоме, учить мислити, спілкуватися, нарешті, допомагає цікаво проводити дозвілля. Книжка дивовижно змінювалась упродовж тисячоліть — від прадавніх кам'яних чи дерев'яних сторінок до теперішніх електронних інтерактивних.

Також ти вже знаєш, що *література* є образним, творчим баченням світу. А ще ти успішно оволодіваєш наукою *читання*.

Сподіваємося, що тебе зацікавили *малі жанри фольклору* — прислів'я, приказки, загадки. Адже в них відображено народну мудрість, яка вчить, як знайти вихід із найскладніших життєвих ситуацій. Треба лише запам'ятати їх, правильно розуміти значення.

Напевно, особливо захопили тебе *народні й авторські казки* — «Яйце-райце», «Золоте яблуко», «Фарбований Лис» Івана Франка, «Лелія» Лесі Українки, «Чотири сестри» Валерія Шевчука. Ти вже знаєш, що казка має свої ознаки: традиційний початок, повтори слів, використання гіпербол, згадки про чарівні предме-

ти, «магічні числа» тощо. У казках яскраво виявляється творча фантазія людини.

Не могли залишити тебе байдужим/байдужою й *народні легенди та перекази*. Тепер тобі відомо, що в легендах ідеться про фантастичні історії, а перекази описують переважно справжні чи правдоподібні події. Очевидно, тобі запам'яталася щемлива легенда про Калину й журавля чи героїчна легенда про богиню Берегиню, яка мужньо приборкала лихе стадо ящерів Чорнобога. Тепер ти знаєш переказ, в якому йдеться про перших запорожців та історію села Старі Кодаки біля Дніпра.

Багато цікавої і важливої інформації повідав тобі стародавній *літопис «Повість минулих літ»*. Тобі стало відомо, якою була Київська Русь, хто такий Нестор Літописець. А з літописного переказу про Кия, Щека і Хорива та їхню сестру Либідь ти дізнався/дізналася про заснування Києва.

Значно докладніше уявити ту епоху допомогла тобі *казка Олександра Олеса «Микита Кожум'яка»*. Цей твір за жанром є драмою-казкою та написаний ритмізованою віршованою мовою.

Суттєво збагатило твої знання про Русь *історичне оповідання Сергія Плачинди «Богатирська застава»*. Ти познайомився/познайомилася зі старим мудрим воїном-чередником Будимиром, подивувався/подивувалася його винахідливості.

Маємо надію, що тобі також цікаво було прочитати художні твори для дітей письменників/письменниць твого рідного краю та довідатися про найцікавіші літературні новинки.

Юний читачу! Юна читачко! Попереду на тебе чекають ще багато нових відкриттів у царині української літератури, несподіванок, захопливих історій і веселих мандрівок стежками художнього слова.

Україна і я

Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Для кожної людини в світі рідний край — наймиліший. А за що ти любиш рідну вулицю, своє село чи місто, Україну?

Напевно, немає жодного письменника або письменниці, які б не змалювали у своїх творах Батьківщину, її людей, природу, які б не захоплювалися нею, не турбувалися про неї. Адже рідна земля дорога серцю — як рідна мати.

У цьому розділі ти більше довідаєшся про життя і творчість найвидатнішого українця — Тараса Шевченка. Прочитаєш поезію Богдана Лепкого та ознайомишся з творами сучасної поезії, у яких оспівано український край. Ти почнеш відкривати для себе найголовніші секрети поетичного мистецтва.

Тарас Шевченко

 Ти вже знаєш, що ставлення народу до рідної землі засвідчують прислів'я. Пригадай відомі тобі прислів'я, вислови про Батьківщину. Прочитай, прокоментуй та запам'ятай ось такі:

Без Батьківщини немає людини.

Чужа хата — гірша ката.

Кожна травинка зі свого кореня росте.

За морем тепліше, та вдома миліше.

Мовна скарбничка

У різні часи територію нашої Батьківщини називали по-різному: Скітія, Сарматія, Русь, Військо Запорозьке, Гетьманщина, Малоросія та ін. Але наші предки серед усіх інших уподобали саме назву *Україна*. Уперше це слово згадане в літописі під 1187 роком. Буквально воно означає «рідна, своя земля», тобто це антонім до слова «чужина».

 Ти вже знаєш про видатного українського поета Тараса Шевченка, зокрема про його дитинство за часів кріпацтва. Пригадай, які твори Т. Шевченка тобі відомі. За бажанням прочитай деякі з них напам'ять.

Наразі ти маєш можливість ознайомитися зі ще одним поетичним твором митця.

«Учітесь, читайте...»

(Уривок із послання
«І мертвим, і живим...»)

Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Літературознавчий клуб

Життя **Тараса Шевченка** (1814–1861) було сповнене випробувань, боротьби, але найважливіше, що це був шлях успішного українця, переможця.

Походив письменник і художник із вільного козацько-селянського роду. Народився він у селі Мбринці, а його дитинство пройшло у селі Керелівка на Черкащині. Його батьки, як й інші односельці, були добрими, совісними, життєрадісними, працьовитими людьми. Але в них відібрали головне — волю. Російська імперія, яка загарбала тоді Україну, зробила їх кріпаками — власністю жадібного й жорстокого поміщика. Вони тяжко працювали день і ніч, щоб і панщину відробити, і своє господарство доглянути та прогудувати дітей.

Через каторжну працю та кріпацтво батьки Тараса Шевченка рано померли. Хлопчик залишився круглим сиротою. Наймигував за шматок хліба. Потім його забрали до панського маєтку служкою-попихачем. А далі розлучили і з Батьківщиною, яку він так любив. Пан оселився в імперській столиці Петербурзі. Слідом за ним туди погнали і слуг.

Поміркуй!

- Чому без належної освіти неможливе справжнє національне відродження народу?
  - На твою думку, що таке чуже, а що своє в навчанні? Як поет це радить поєднувати? Як ти розумієш цю пораду?
  - Чому, на переконання Т. Шевченка, не можна зрікатися рідного народу, його традицій, мови?
  - Чи злободенними є ці поетові заповіді сьогодні?
- Підготуйся до виразного читання твору вголос.

Тарас Шевченко.
Автопортрет

У цих поневіряннях Тараса зігрівала заповітна мрія — стати художником і поетом. Для кріпака та ще й сироти це було майже недосяжним. Але Шевченко виявив дивовижну наполегливість. Помітивши талант і силу волі юнака, йому допомогли добрі люди з середовища української та російської інтелігенції.

І ось він стає вільним та здобуває освіту художника в Петербурзькій академії мистецтв. А незабаром видає геніальну поетичну збірку «Кобзар». Живучи в чужому світі, поет написав її рідною мовою, для свого народу.

Із заслання Т. Шевченко повернувся переможцем. Написав ще багато геніальних поезій, намалював картин. Йому було присвоєно високе звання академіка Петербурзької академії мистецтв. Його «Кобзар» розійшовся по всій Україні, став найпопулярнішою книгою.

І сталося диво: прочитавши «Кобзаря», мільйони українців і українок ніби прокинулися від довгого сну, згадали про рідну співучу мову, свою славу історію, почали боротися за незалежність.

Поміркуй!

- Які вчинки Т. Шевченка свідчать про його щирю любов до України?

У колі мистецтв

Українські композитори Микола Лисенко й Анатолій Кос-Анатольський поклали на музику послання «І мертвим, і живим...» — цей украй важливий заповіт поета українському народові.

Зіскануй **QR-код** і послухай його у виконанні дитячого вокального гурту «Жайвір».

Читай і досліджуй!

Візьми в бібліотеці книжку Фотія Красіцького «Дитинство Тараса» або зіскануй **QR-код** і прочитай кілька оповідей.

Що нового про дитячі літа поета тобі вдалося довідатися з цієї книжки? Розкажи однокласникам/однокласницям про Тарасову пригоду, яка найбільше запам'яталася.

 Літературознавчий клуб

Російська імперська влада жорстоко помстилася Т. Шевченкові за вільнолюбні твори. Його було заарештовано й заслано в далекі безлюдні казахські степи солдатом на цілих десять років. Із суворою забороною писати і малювати.

Поета нестерпно гнітили виснажлива муштра, суворий нагляд, знущання офіцерів. Але найбільше — розлука з Україною. І все ж навіть там, у засланні, він не здався. Попри всі заборони, продовжував таємно писати і малювати. «Караюсь, мучуся, але не каюсь», — гордо скаже він в одному з віршів.

Снагú вижити в неволі, не зламатися давали щемліві спогади про рідний край, перелиті у поетичне слово.

Прочитай поетичні рядки, написані поетом на чужині.

Зоре моя вечірняя...

(Уривок із поеми «Княжна»)

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.
Як широка *сокорі́на*
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась;

Аж по воді розіслала
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти.
Як у полі на могилі
Вовкулáк ночує,
А *сич* в лісі та на *стрісі*
Недолю віщує.
Як *сон-трава* при долині
Вночі розцвітає...
А про людей... Та нехай їм.
Я їх, добрих, знаю.
Добре знаю. Зоре моя!
Мій друже єдиний!
І хто знає, що діється
В нас на Україні?
А я знаю. І розкажу
Тобі; й спать не ляжу.
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

В. Маковський.

Український пейзаж із хатами

Поміркуй!

- Які почуття викликає у тебе цей поетичний пейзаж?
- Чому, сумуючи за рідним краєм на чужині, Т. Шевченко заводить розмову саме з вечірньою зорею?
- Опиши веселку. Де і коли вона з'являється? Як ти розумієш образний вислів «у Дніпра веселочка воду позичає»?
- Думаючи про Батьківщину, митець насамперед в уяві милується красою її природи, згадає світ народних міфологічних образів. Але чому він так сумно каже про людей? Що тоді діялося «в нас на Україні»?
- Чому Шевченко просить зорю розказати про тогочасне українське життя Богові?

Мовна скарбничка

Вечірня зоря – так називають планету Венеру. Це третє за яскравістю небесне тіло (після Сонця й Місяця), яке можна спостерігати із Землі. Вона починає сяяти одразу після заходу Сонця, вішуючи погожу, зоряну ніч.

Сокоріна – дерево осокір.

Нехрещені діти – русалки або потерчата. За народною міфологією, маленькі діти, які помирали нехрещеними, ставали цими духами.

Вовкулак, або вовкулака – страшна міфологічна істота, людина, яка перетворилася на вовка.

Сич – птах із родини совогих. Крик сича, за народними повір'ями, передвіщав біду.

Стріха – солом'яна або очеретяна покрівля хати.

Сон-трава – красива весняна лісова рослина з великими ліловими квітами.

У колі мистецтв

Поезія Т. Шевченка виростає з народної пісні, тому вона надзвичайно мелодійна. Не випадково, що багато віршів поета стали народними й авторськими піснями.

Особливо популярною є «Зоре моя вечірняя...» Відомі кілька музичних обробок цього тексту. Це й народна мелодія, і музика Гордія Гладкого, Якова Степового та інших композиторів.

Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай пісню «Зоре моя вечірняя...» у виконанні *Марти Шпак*. Як мелодика пісні поглиблює, увиразнює основну думку твору?

Літературознавчий клуб

Ліричні твори розкривають почуття, переживання, роздуми героя/героїні.

Тобі вже відомо, що таке *тема*. Проте характеризуючи лірику, вирізняють **провідний мотив**. Наприклад, провідний мотив уривка «Учітесь, читайте...» — це заклик до українського народу здобувати знання, але водночас вивчати й шанувати рідні національні традиції.

Літературознавчий словник

Лірика — один із родів літератури, художні твори, що розкривають почуття, переживання, роздуми героя/героїні.

Ліричний герой — персонаж, про душевний світ якого йдеться у ліричному творі.

Мотив — основні переживання й думки, розкриті в ліричному творі.

Поміркуй!

- Доведи, що «Учітесь, читайте...» і «Зоре моя вечірняя...» — це ліричні твори.
- Схарактеризуй ліричного героя цих творів. Чого він прагне? Про що мріє? Від чого застерігає?
- Сформулюй провідний мотив поезії «Зоре моя вечірняя...».

Читай і досліджуй!

Роздивись репродукцію картини В. Маковського «Український пейзаж із хатами». Чим вона споріднена із поезією «Зоре моя вечірняя...»? Підготуй добірку пейзажів України (картини художників/художниць і світлини), якими можна проілюструвати рядки вірша.

Зіскануй **QR-код** і послухай виразне читання цих рядків. Зверни увагу, як інтонаціями, відтінками голосу акторка передає переживання ліричного героя. Як розкриває, поглиблює зміст твору відеоряд? Підготуй свій варіант виразного читання цієї поезії.

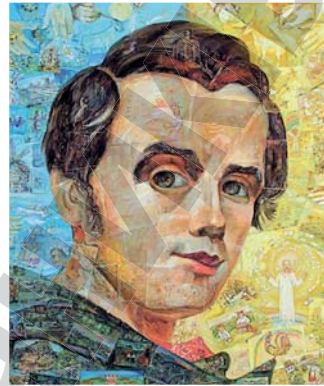
У колі мистецтв

Тарас Шевченко був не лише геніальним поетом, а й видатним художником. Зокрема він намалював багато автопортретів. Неповторна постать Т. Шевченка приваблювала і приваблює багатьох вітчизняних і зарубіжних художників та художниць. Серед численних мистецьких відтворень образу митця вирізняються картини *Надії Нікіфорової*.

Її манера написання полотен незвична. Картини складаються з маленьких зображень, які утворюють загальне зображення, розкривають і доповнюють його.

Найцікавішою є картина «Учітесь, читайте...». За її основу художниця взяла автопортрет Шевченка й доповнила його малюнками, які зробили вже сучасні діти до дня народження митця 9 березня. Ретельно придивившись, на картині можна побачити руки дітей з пензликами — юних художників/художниць, які вони простягають до Шевченка.

Ця картина справді особлива. Бо ж її авторами/авторками є і художниця, і сам Шевченко, й сучасні українські діти, які здійснюють його мрії, слідуєть його заповітам.

Н. Нікіфорова. «Учітесь, читайте...». Артпроект «Шевченкіана. Джерело натхнення»

Поміркуй!

- Ознайомся з репродукцією автопортрета Т. Шевченка (с. 110). Як зовнішність характеризує духовний світ митця, його вдачу?
- Роздивися картину Н. Нікіфорової «Учітесь, читайте...» із її артпроекту «Шевченкіана. Джерело натхнення». Поміркуй, як маленькі зображення пов'язані з образом поета. Що вони означають?

Літературознавчий клуб

Тарас Шевченко — найбільш знаний українець у світі. Йому встановлено 1384 пам'ятники в 35 країнах на різних континентах. Твори поета увійшли в світову п'ятірку книжок, що найчастіше перекладають іноземними мовами. Виявилось, що навіть час невід-

ний над Шевченковим словом. Уже півтора століття воно надихає його земляків і землячок до відродження і захисту рідного краю.

Шевченко й нині залишається найбільшим моральним авторитетом для українського народу. А найголовніше — ми виконуємо його заповіт — будуємо й обороняємо власну вільну, незалежну Україну.

Підсумуй!

- Чи можна Т. Шевченка назвати успішною людиною, переможцем? Свою думку обґрунтуй.
- Чому цього митця вважають найвидатнішим українцем?
- Який провідний мотив поезії «Учітесь, читайте...»?
- Перечитай поезію «Зоре моя вечірняя...». Назви образи, які згадує поет, уявляючи Батьківщину.
- У чому полягає відмінність між епічними, ліричними і драматичними творами?
- Оціни свої знання про Т. Шевченка та його поезію після опрацювання матеріалу підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Богдан Лепкий

Ти вже знаєш, що творчість Т. Шевченка істотно вплинула на розвиток української літератури. Більшість письменників і письменниць наступних поколінь вважають його своїм учителем, адже саме після того, як відкрили для себе в дитинстві «Кобзар», вони вирішили стати літераторами.

Так склалася і доля поета Богдана Лепкого, з творчістю якого ти наразі ознайомишся.

Шевченкова верба

Коли на чорний шлях ступав,
Ішов на прогнання в неволю,
Галузку вербову підняв,
Обчімхав і забрав з собою.

Була відірвана, як він,
Від пня і від землі святої,
Засуджена на лютий скін
Серед пустині степової.

Поніс її і посадив
За фортотом, в полі, на пустині,
Здалека воду приносів
І пильно підливав щоднини.

Прийнялася і на весну
Зелене листя розпустила.

Ох, як же, як була йому
Та деревина любя й мила!

Було, з казарми прибіжить
В зеленій тіні відпочати,
Положиться, верба шумить
І шепче щось над ним, як мати.

Мов жалюється, що весна,
Сади цвітуть на Україні,
Вона ж сумує тут одна
Посеред дикої пустині.

Летить степом листочків шум,
Немов далека пісня жалю,
Ні твоїх снів, ні твоїх дум
Нам не забути, рідний краю!

Мовна скарбничка

Літературна мова XIX ст. – початку XX ст. на західноукраїнських землях мала багато особливостей, відмінностей від східноукраїнської. Зокрема інакше наголошувалися слова. Ці особливості можна помітити у вірші «Шевченкова верба». Зверни увагу на їх значення:

Обчімхати – звільнити гілку від нижніх листків, обчухрати.

Скін – те саме, що й смерть.

Відпочати – те саме, що й відпочити.

Жалуватися – те саме, що скаржитися.

Літературознавчий клуб

Богдан Лепкий (1872–1941) народився на Тернопільщині. У ті часи загребущі сусідні імперії розділили нашу Батьківщину. Східну її частину захопила Російська імперія, західну — Австро-Угорська. Проте, хоч і роз'єднані кордонами, українці свято берегли єдність, спільну рідну мову та традиції.

Ось і Богдан Лепкий, вражений Шевченковим словом, присвятив своє життя рідному народові. Важко назвати всі грані його таланту. Б. Лепкий був поетом, прозаїком,

Богдан Лепкий.
Автопортрет

Пам'ятник Т. Шевченку
(м. Форт-Шевченко,
колишнє Новопетровське
укріплення, Казахстан).
Скульптор В. Чепелик

художником, видавцем, науковцем. Значних зусиль він доклав для досягнення й популяризації творчості улюбленого митця. Кілька разів видавав «Кобзар», наукові та художні праці про творчість Шевченка. «Шевченкова верба» — один із таких творів.

Описана у вірші історія справжня. 1850 року під час заслання Шевченка покарали за непокору, за порушення заборони писати й малювати. Його відправили на Мангишлак (півострів у Казахстані), де безлюдний кам'янистий степ і дуже суворий клімат.

Прямуючи до нового місця служби — Новопетровського укріплення (нині м. Форт-Шевченко, Казахстан) — поет

Т. Шевченко. Новопетровське укріплення

випадково побачив на дорозі маленьку вербову гілочку. Вона нагадала йому Батьківщину, рідне село. Адже біля воріт батьківського двору росла розлога верба.

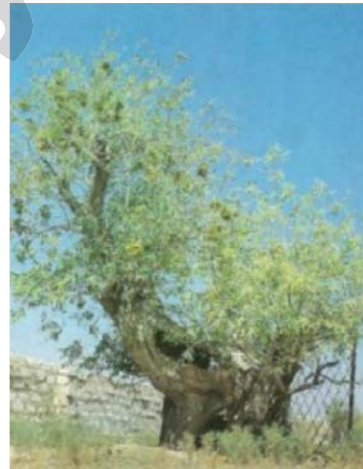
Отож, Шевченко забрав гілочку із собою. А прибувши до укріплення, посадив її. Далі мало не щодня тікав із форту, щоб полити свою вербу. І сталося диво — довкола ніде жодного деревця, а цей пагінчик зазеленів і незабаром перетворився на крилате дерево.

Як же радів Шевченко, ніби то не гілочка ожила посеред кам'яного степу, а його душа, ніби Україна прислала вісточку. Поет любив проводити кожну вільну хвилинку в затінку своєї верби. Розмовляв із нею, під її гіллям писав, малював, мріяв.

Згодом він виростив ще кілька дерев, заклав цілий парк, що й нині радує людей і є живою згадкою про світлу, щедрю душу поета.

Шевченкова верба виявилася дуже живучою — росла аж 147 років. До одного з ювілеїв митця українські письменники привезли на Батьківщину кілька гілочок цього дерева. І тепер нащадки Шевченкового дерева оточують його могилу в Каневі, ростуть у Києві, Львові та багатьох інших містах і селах України.

Акцію «Шевченкова верба» підхопили діти. Вони пророщують гілочки з цих верб у теплицях, а потім висаджують і доглядають біля своїх шкіл. Тож і ти разом із однокласниками/однокласницями можеш долучитися до цієї гідної справи.

Верба, посаджена Шевченком біля форту.
Світлина

Ти вже знаєш про особливості віршованої мови, деякі її відмінності від прозової. Довідайся про інші ознаки віршованої мови.

Літературознавчий клуб

Мова художнього твору може бути прозовою і віршованою. **Прозова мова** — неритмізована, нагадує повсякденну розмовну мову. **Віршована мова** мелодійна, наспівна, підпорядкована певному ритму.

Ритм — рівномірне повторення, чергування якихось мовних одиниць. Ритм у поетичних творах виникає завдяки рівномірному чергуванню наголошених і ненаголошених складів, а також строф і рим.

Рима — співзвучність закінчень у кінці чи зрідка всередині віршорядків. Наприклад, в уривку «Учітесь, читайте...» римуються, зокрема, такі слова: *научайтесь — не цурайтесь; забуває — карає, злону — дому*.

Строфа — група віршорядків, що римуються і рівномірно повторюються у творі. Строфи переважно бувають чотирирядкові, трапляються також дво-, трирядкові та інші.

Віршові рядки римуються по-різному. Найчастіше трапляються такі **способи римування** в чотирирядкових строфах:

- *перехресне* — римування першого рядка з третім, а другого — з четвертим (за формулою **абаб**); саме таке римування у вірші «Шевченкова верба»:

*Коли на чорний шлях ступав, **а**
 Ішов на прогнання в неволю, **б**
 Галузку в'єрбову підняв, **а**
 Обчімхав і забрав з собою. **б***

- *суміжне*, або *парне* — римування першого рядка з другим, а третього — з четвертим (за формулою **аабб**); таке римування у вірші Оксани Кротюк, що відомий тобі з четвертого класу:

*Від хвоста і аж по вушка **а**
 в зебри смужка, смужка, смужка. **а**
 Не горохи, не клітинка, **б**
 не малюнок на всю спинку. **б***

- *кільцеве*, або *охопне* — римування першого рядка з четвертим, а другого — з третім (за формулою **абба**); таке римування спостерігаємо у сповнених болю поетичних рядках Олександра Олеся про рідну мову:

*О слово рідне! Орле скутий! **а**
 Чужинцям кинуте на сміх! **б**
 Співочий грім батьків моїх, **б**
 Дітьми безпам'ятно забутий. **а***

Читай і досліджуй!

Чи є у твоєму місті або селі вулиця, яку названо на честь Тараса Шевченка? Можливо, ти навіть мешкаєш у місті чи селі, яке названо ім'ям поета, наприклад, у Корсуні-Шевченківському на Черкащині. То сфотографуйся біля одного з таких місць. Підготуй невеличку розповідь про зв'язок цього місця з іменем Шевченка. Попроси вчителя/вчительку розмістити це фото на соціальній сторінці вашого класу та запропонувати твоїм одноліткам із інших регіонів доєднатися до організованого твоїм класом флешмобу.

Підсумуй!

- Який внесок Богдана Лепкого у пошанування творчості Тараса Шевченка?
- Що ти знаєш про Шевченкову вербу?
- Якими засобами створюється мовний ритм? Розкажи про строфи, рими та способи римування.
- Оціни свої знання про творчість Богдана Лепкого після опрацювання матеріалу підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Галина Курпа

 Ти вже знаєш, що ліричні твори передають почуття, переживання, роздуми людини (ліричного героя/героїні) та виражають певні мотиви.

Наразі ти матимеш можливість знову поринути у світ поезії та дістати насолоду від читання, навчишся визначати патріотичні мотиви у творах сучасної української поезії, виокремлювати в них епітети, порівняння й метафори, що сприяють розкриттю головної думки кожного вірша. А головне – поезія цього розділу увіразнить твої патріотичні почуття, гордість за рідну країну.

Мова моя

Мова моя – мов дівчинка у віночку,
йде полем, іде лугом,
терновими стежками йде.

Мова моя – мов ластівка,
летить горою, летить долом,
провіщає мені ясен-день.

Мова моя – немов Березина,
що на кожне своє дитятко
дихає і тремтить.

Мова моя – БУЛА! БУДЕ! А нині
я терни в стежках визбирую,
щоб їй було легше ходити...

О. Кішкурно. Дівчина у віночку

 Мовна скарбничка

Найчастіше порівняння вживають зі сполучниками *як, наче, неначе, мов, немов, ніби*. Але іноді трапляються порівняння без сполучників (в орудному відмінку). Як-от, «*ліхтарі сонцями позвисали над вулицею*». Щоб перевірити, чи справді це порівняння, треба подумки перетворити його на сполучникове. Якщо зміст образу не зміниться, то це й є порівняння. Наприклад, «*ліхтарі, мов сонця, позвисали над вулицею*».

 Поміркуй!

- Які емоції викликала в тебе поезія Г. Курпи «Мова моя»?
- Підготуйся до виразного читання вірша вголос: зверни увагу на інтонацію першої та другої частин. Чим вони відрізняються? З якою метою змінено інтонацію твору?

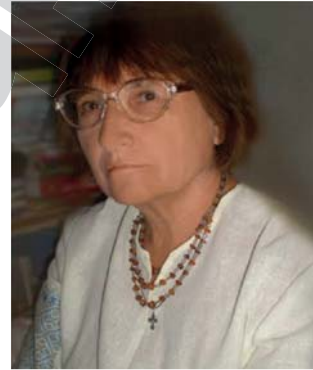
- Простеж, за допомогою яких слів і висловів авторка створює поетичний образ нашої мови. Розглянь картину О. Кішкурно «Дівчина у віночку». Чи може ця картина бути ілюстрацією до вірша? Свою думку обґрунтуй.
- Назви порівняння, що є в цій поезії. Чому нашу мову порівнюють з «дівчинкою у віночку»?
- Як, на твою думку, ставиться поетеса до рідної мови?
- Як ти розумієш зміст останнього речення поезії? Про які «терни в стежках» ідеться? Як українці/українки можуть берегти свою рідну мову?

Літературознавчий клуб

Для багатьох українських поетів/поетес мотиви любові до рідної землі, замилювання її красою, шанування рідної мови стали головними. Таку поезію називають **патріотичною лірикою**.

Патріотичні мотиви звучать у творах **Галини Кірпи** (1950). Вона народилася на Київщині. Своє життя присвятила літературній творчості. Пише вірші, оповідання,

Галина Кирпа

перекладає з багатьох європейських мов. Значна частина її творів адресована дітям.

Вірш «Мова моя» — це лірична оповідь поетеси про дбайливе ставлення до материнської мови, про потребу берегти її чистоту і вишуканість. Авторка порівнює рідну мову із молодію дівчинкою у віночку, із ластівкою, із Березинею, наголошує на важливості мови, як у минулому, так і в майбутньому.

Поезії Г. Кірпи насичені яскравими образами, вираженими за допомогою **порівнянь** і **метафор**. У художній літературі метафори — це один із голо-

Літературознавчий словник

Патріотична лірика — ліричні твори, у яких виражені почуття любові до рідного народу, гордості за визначні здобутки, тривоги за його долю.

Порівняння — зображення одного явища за допомогою іншого, чимось на нього схожого. Наприклад, «мова моя — мов дівчинка у віночку», «мова моя — мов ластівка».

Метафора — художнє перенесення ознаки одного явища на інше за подібністю між ними. Наприклад, «сонце сміється», «час пливе», «іде дощ».

вних художніх засобів. Письменникам/письменницям вдається придумувати особливо несподівані, красиві та емоційні метафори.

За допомогою яскравої метафори «я терни в стежках ви-збираю, щоб їй було легше ходити» Г. Кірпа змальовує зусилля українців/українок у боротьбі за збереження рідного слова, подолання «мовних тернів». Крім того, мова (явище) у творі набуває ознак істоти (здатність ходити).

Метафори використовуються і в повсякденному мовленні: «сідає сонечко», «летить час». У першому випадку ознаку перенесено з людини, яка, присідаючи, зникає з поля зору, на небесне тіло, що щезає за обрієм. У другому випадку — із птаха, який дуже швидко рухається, на час, що швидко минає.

Поміркуй!

- Чи змінилася б, на твою думку, поезія «Мова моя», якби в ній не було використано метафору? А як саме?
- Який висновок ти можеш зробити про значення метафори в поезії та в повсякденному мовленні? Обґрунтуй свою думку.

Тетяна Майданович

Країна Українія

Є така країна — Українія.
Вся вона обсаджена калиною.
Не звичайна, а немов казкова
Скрізь лунає українська мова.

І пісні, й казки з усього світу
Тут зібрались вам на радість, діти!
Не шукайте, не питайте: «Де ж це?»
Ось вона прийшла у ваше серце.

Поміркуй!

- Яким постає перед тобою образ Батьківщини після прочитання вірша Т. Майданович «Країна Українія»?
- Які рослини є символами України? Відшукай один із них у вірші. Чому авторка використовує образ цієї символічної рослини?
- Розглянь картину Д. Добровольського «Червона калина». Які рядки із вірша вона ілюструє?

- Намалюй ілюстрацію до цього вірша або ж підготуй фотоколлаж.
- Підготуйся до виразного читання вголос поезії Т. Майданович «Країна Українія». Зверни увагу на розділові знаки, що використовуються у звертаннях і прямій мові, зокрема тире, двокрапка, знак питання. Подумай, які почуття потрібно передати, з якою інтонацією читати вірш.

Д. Добровольський. Червона калина

І. Хомчак. Обкладинка книжки
Т. Майданович «Країна Українія»

Мовна скарбничка

Більшість слів мають *пряме* і *переносне* значення. Щоб їх розрізнити, треба передовсім уявити зображену картину. Добра порада тобі: уявляючи, заплющ очі, перенесись на мить у змальований світ. Якщо описане явище реальне і можливе в дійсності, то значення слова *пряме*. А якщо значення чи назва перенесені з одного явища на інше, то – *переносне*.

Поміркуй!

- Прочитай словосполучення: *море сміху, темне море, море подарунків, море людей, вечірнє море, радісне море, море книжок, глибоке море, море задрімало*. У яких із них слово **«море»** використано в прямому значенні, а в яких – у переносному?
- Ще раз уважно прочитай поезії Т. Майданович та назви слова, що вживаються в переносному значенні. Подумай, як вони впливають на читача/читачку, зокрема на тебе.

О Україно! Божий білий цвіт!

О Україно! Божий білий цвіт!
Храни дітей у цьому лихолітті!
Хто, як вони, тебе сягне любить
У цілім світі?!

Хто заспіває так твої пісні,
Як їхні душі сонячні співають?
Хто хліб засіє, трави запашні?
І зліпить глек? І шишки короваю?

Прости ще, Боже, тим, хто не уздрів
Красу вкраїнських плодоносних гонів...
Додай нам сили — Духа дай згори,
Дай вистоять проти орди — й сьогодні!

І. Хомчак.
Український орнамент

Поміркуй!

- Які почуття викликав у тебе вірш «О Україно! Божий білий цвіт!»?
- До кого звертається поетеса у своєму творі?
- Чому тривожно звучать останні рядки вірша? Які загрози виникали й існують зараз для України? У кого просить допомоги й захисту лірична героїня поезії?
- Подумай, з якою метою авторка використовує значну кількість окличних і питальних речень. Які емоції її переполюють, чи вдалося донести їх до тебе?
- Підготуйся до виразного читання поезії «О Україно! Божий білий цвіт!» уголос.

Літературознавчий клуб

Тетяна Майданівич (1957) народилася на Житомирщині. У родині цінували народні пісні, твори українських письменників/письменниць, шанували християнські традиції. Не випадково саме ці цінності є основою багатогранної творчості письменниці — поезії, казок, оповідань, повістей, наукових праць.

Тетяна Майданович

Мотиви її поетичної збірки «Країна Українія» — історичне минуле нашого краю, чудова природа, роздуми про вічні людські цінності.

У віршах Т. Майданович майстерно використовує *метафори*, зокрема такі: «Україна прийшла у серце», «тут зібрались казки й пісні з усього світу». Допомагають вираженню щирої любові до батьківщини й образні означення, що підкреслюють особливі риси в зображених авторкою краєвидах: «Божий білий цвіт», «водоносні гони», «душі сонячні», «трави запашні». Такі означення називають *епітетами*.

Літературознавчий словник

Епітет — художнє означення, що емоційно або образно характеризує певне явище. Наприклад, веселий сніжок, усміхнене сонце, радісна пісня, розкішні небеса, сонячні душі.

Поміркуй!

- Назви епітети, метафори і порівняння, які використовує Т. Майданович у своїх творах. Подумай, чи вдалося б поетесі донести мотив своїх творів до читачів/читачок без цих художніх засобів.
- Наведи приклади епітетів, метафор і порівнянь із інших прочитаних тобою художніх творів.

У колі мистецтв

До патріотичних тем зверталися у своїй творчості не тільки українські поети/поетеси, але й художники/художниці. Кожен із них відтворив красу України, якою захоплюється. Як-от, завітчана барвистими квітами дівчина на картині О. Кішкурно

М. Дмитренко. Мелодія

О. Шупляк. До рідних гнізд

«Дівчина у віночку» і дівчина у стародавньому українському вбранні, яка співає під звуки бандури, на полотні М. Дмитренка «Мелодія». Це також і мальовничі українські краєвиди в роботах художників Д. Добровольського й О. Шупляка, і різнобарвний український орнамент у І. Хомчак. Ці мистецькі твори сповнені символічного змісту, у них художньо відтворено красу та велич України, її історію і культуру.

Поміркуй!

- Розглянь картини українських художників/художниць О. Кішкурно, Д. Добровольського, М. Дмитренка, О. Шупляка. Яка тема об'єднує їх із прочитаними тобою віршами?
- Опиши одну з картин, використовуючи епітети та порівняння.
- Яка з картин тобі найбільше сподобалась? Чому? Свою думку обґрунтуй.
- Якби тобі довелося зобразити на картині красу України, що б ти намалював/намалювала?

Читай і досліджуй!

Поезія дуже часто знаходить своє друге життя в піснях. Підготуй індивідуальний або ж груповий творчий проєкт «Образ України в пісенній ліриці». Презентуй його на уроці.

Підсумуй!

- Доведи, що вірші розділу «Україна і я» належать до патріотичної лірики. Схарактеризуй цей вид лірики.
- Які почуття викликали в тебе вірші про Україну?
- Які художні образи є головними в цих творах?
- За допомогою яких образних слів поетеси виражають думки й почуття? Дай їм визначення.
- Які життєві цінності людини і громадянина/громадянки залишаються вічними? Поясни свою думку на прикладі ліричних творів українських поетів/поетес минулих століть і сучасних часів.
- Як ти оцінюєш свою роботу над матеріалами цього розділу підручника?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Рідна природа

 Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Славетний український учитель Василь Сухомлинський наголошував: «Краса природи — це одне з джерел, що живить доброту, сердечність і любов».

Вивчаючи розділ «Рідна природа», ти переконаєшся у глибокій істинності цих слів, помилуєшся красою й мудрістю природи у дзеркалі літератури.

Олена Пчілка

 Ти вже знаєш, що багато українських поетів/поетес змальовували у своїх творах зиму.

Пригадай вірші про зиму. А які з них тобі найбільше подобаються?

 Мовна скарбничка

А чи чув/чула ти слово «гринджолята»? Як думаєш, що воно означає? Щоб перевірити свої здогадки, прочитай вірш Олени Пчілки «З гринджолятами». Правильно наголошуй слова, щоб читання було ритмічним і передавало пришвидшений, піднесений настрій твору.

Гринджолята — простенькі дерев'яні санчата.

Гринджоли — великі сани для перевезення (кіньми) взимку людей і вантажів.

Нүте — вигук, уживається як заклик, заохочення до дії.

З гринджолятами

Що за чудова днина,
Сніг, наче срібло, блищить!
Вийшов веселий хлопчина,
Швидко з санками біжить.

Сам у санки упряжешся,
Вже ж не яка там вага!
Стежкою хутко женешся,
Всякий тебе оббіга!

Ох, ті санки-гринджолята!
Коне́й не треба до них:
Роблять їх мудро хлоп'ята,
Треба прудких тільки ніг!

Ось вона й гірка маленька,—
Ой, як униз я спущусь!
Наче та пташка швиденька,
Долі умить опинюсь.

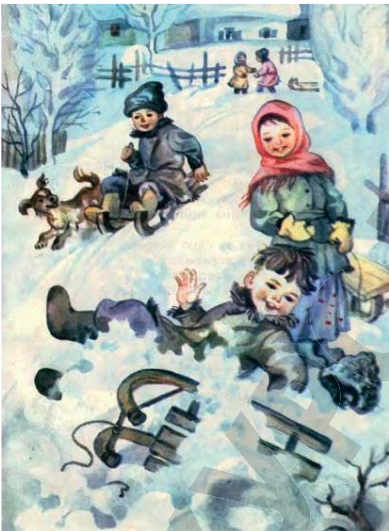
Нуте лишень, хто зручніший?
Швидше котóre збіжить?
Кепсько, — мороз все лютіший,
Носик з морозу щемить.

Ей, чи ж морозу боятись
Та отаким козакам?!
Нуте у сніжки гуляти,
Треба зогрітись нам!

Ой, чи заходить вже сонце?..
Пізня така вже пора?..
Стукають мама в віконце,
Треба рушать до двора!

📖 *Поміркуй!*

- У які ігри бавляться діти у вірші О. Пчілки «З ґринджолятами»? Які почуття вони переживають? Наведи відповідні рядки з твору.
- Чи доводилося тобі грати у схожі ігри? опиши свої емоції.
- Подумай, який настрій у дітей, змальованих на картині Сергія Кольби «Зимові розваги»? Якими засобами художник його розкриває?

Л. Іванова. Ілюстрація до вірша «З ґринджолятами»

С. Кольба. Зимові розваги

📖 *Поміркуй!*

- Мотив вірша «З ґринджолятами» — це радість, веселий захват дітей від зимових розваг. Знайди у творі епітети й порівняння. Як вони допомагають розкрити цей мотив?
- Який спосіб римування використала авторка в поезії, щоб передати пришвидшений ритм, гру дітей наввипередки?
- Підготуй партитуру (графічне відтворення звучання) і навчися виразно читати вірш.

Ти вже знаєш про Олену Пчілку та її твори. Напевно, ти читав/читала в молодших класах або ж самостійно її казки, віршики, байки, загадки. Розкажи про такий читацький досвід. Також ти вже ознайомився/ознайомилася із творчістю славетної доньки Олени Пчілки – Лесі Українки. Пригадай її зворушливу казку «Лелія», вивчену нещодавно. А тепер ти довідаєшся більше про письменницю Олену Пчілку.

Літературознавчий клуб

Справжнє ім'я письменниці **Олени Пчілки** — **Ольга Косач** (1849–1930).

Олена Пчілка — це псевдонім, тобто придбане ім'я. Чому саме таке? Дідусь письменниці мав свою пасіку. Маленька Оля любила спостерігати за бджілками, завжди захоплювалася їх працьовитістю, моторною вдачею. А незабаром і сама стала такою — усе життя невтомно працювала для рідного народу як письменниця, науковиця, громадська діячка.

Народилась Ольга Косач у місті Гадяч на Полтавщині, у дворянській родині Драгоманових — нащадків козацької старшини.

Родина була дружною, освіченою й патріотичною. Драгоманови міцно трималися рідних традицій, шанували народні пісні й казки. Їхні діти виростали в оточенні простих людей Гадяча. Дружили з місцевою дітворою. Разом колядували й засівали на різдвяні свята, влітку купались у річці, а взимку каталися на санчатах і грали у сніжки.

Дбайливі батьки, а також рідні й земляки, прищепили Ользі та її братам любов до Батьківщини і свободи, захоплення українською піснею й літературою.

Тож коли вона виростала, то присвятила себе справі відродження української культури, мужньо боролася за право говорити, писати і друкувати книжки рідною мовою.

Ольга не визнавала тодішню зросійщену освіту. Вона виробила

Олена Пчілка

Оселя родини Драгоманових

ла власну систему навчання — *материнську школу*. Усіх своїх дітей учила сама. Дала їм глибокі знання з рідної мови і літератури, з іноземних мов, історії, музики, живопису, заохочувала їх до літературної творчості.

Багато перекладала, щоб ознайомити їх із найкращими зразками зарубіжної літератури. Видавала дитячий журнал «Молода Україна». Написала для дітей дуже багато цікавих казок, віршів, байок, загадок, оповідань, п'єс.

Олена Пчілка була невтомною громадською діячкою, взірцем мужності, незламності духу.

Олена Пчілка і Леся Українка

 Поміркуй!

- Що тебе найбільше вразило в розповіді про Олену Пчілку?
- У яких сферах творчості, суспільного життя вона зреалізувала себе?
- Чому письменниця таку велику увагу приділяла освіті, вихованню дітей і дитячій літературі?

Ольга і Петро Косачі з дітьми

Ти вже знаєш, що **пейзаж** (франц. *paysage* — місцевість) — краєвид, змальована у мистецькому творі картина природи.

Залежно від того, що зображує автор/авторка, **пейзажі поділяють на такі види**: лісовий, степовий, гірський, морський, сільський, міський тощо.

Зіскануй **QR-код** і подивися презентацію «Види пейзажів». Про які ще види пейзажів, окрім названих у підручнику, ти довідався/довідалася з цієї презентації?

У колі мистецтв

Представники різних видів мистецтва захоплено змальовують природу. Важливо пам'ятати, що, створюючи пейзаж, митець не лише передає красу природи, а й розкриває свої переживання, настрої, думки, мрії.

У літературних творах пейзажі, залежно від наміру їх авторів/авторок, можуть позначати місце дії, передавати певну атмосферу, розкривати характер героїв/героїнь.

Ось, наприклад, Олена Пчілка так описує краєвид, яким найбільше любила милуватись у дитинстві: «Була наша гадяцька садиба на високій, крутій горі і спускалася до річки Псла. Під самим Гадячем впадає у Псьол річка Грунь і разом з водами Псла оточує великий острів з кучерявими вербами, а поза островом

С. Васильківський. Ловлять снігура

розстеляється зелена долина, поки не замика її на обрїю великий вічнозелений бір сосновий. Дивлячись із нашого вікна на все те поєднання гір, води і зелінощів, я завжди думала, що се чи не найкращий на всю Полтавщину краєвид, — а вона ж має так багато чудових куточків».

Поміркуй!

- Як характеризує Олену Пчілку цей опис природи Полтавщини?
- А який твій улюблений краєвид? Опиши його, вживаючи епітети, порівняння та метафори.
- Ще раз уважно перечитай вірш «З гряджоліями» Олени Пчілки. Спираючись на окремі деталі, що згадані у творі, опиши пейзаж, на тлі якого відбувається дитяча забава.

Поміркуй!

- Роздивись картину «Ловлять снігура» художника ХІХ ст. С. Васильківського, який більшість своїх картин присвятив чудовим краєвидам рідної України. Розкажи про свої враження.
- Зіскануй QR-код і послухай інструментальну мелодію сучасного українського композитора Я. Музики «Молода зима», помилуйся відеосупроводом до неї — українськими зимовими краєвидами.
- Який настрій передає кожен із цих творів? Яким, на твою думку, є внутрішній світ їх авторів/авторок?

Читай і досліджуй!

Зіскануй **QR-код** і переглянь відеопейзажі України. Які краєвиди тебе найбільше захопили? Чому? Підготуй на основі власної відео- чи фотогалереї презентацію улюблених пейзажів твого рідного краю. Прокоментуй окремі відео та світлини рядками відомих тобі поетичних творів.

Підсумуй!

- Чи згоден/згодна ти з тим, що Олена Пчілка всім своїм життям довела влучність вибору саме такого псевдоніма? Поясни свою думку.
- Чим захопив тебе вірш «З grindжолятами» Олени Пчілки?
- Який провідний мотив цього твору?
- Що таке *пейзаж*? Які є види пейзажів?
- Оціни свої знання про творчість Олени Пчілки після опрацювання матеріалу підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Павло Тичина

 Ти вже знаєш із початкової школи або ж самостійно читав/читала поезію Павла Тичини. Які його твори ти пригадуєш? Чим вони відрізняються від віршів інших поетів/поетес? Наразі ти маєш можливість насолодитися ще кількома дивовижними поезіями цього митця. Уяви осяяний сонцем літній ліс, а за ним безмежне поле золотавого жита. Подумки домалюй конкретні деталі й опиши цей пейзаж. А ось таким його почув, побачив і змалював у вірші «Хор лісових дзвіночків» поет Павло Тичина.

Хор лісових дзвіночків

Ми дзвіночки,
Лісові дзвіночки,
Славим день.
Ми співаєм,
Дзвоном зустрічаєм:
День!
День.
Любим сонце,
Небосхил і сонце,
Світлу тінь,
Сни розкішні,
Все гаї затишні:
Тінь!
Тінь.
Линьте, хмари,
Ой прилиньте, хмари, —
Ясний день.
Окропіте,
Нас благословіте:
День!
День.
Хай по полю,
Золотому полю,
Ляже тінь.
Хай схитнеться —
Жито усміхнеться:
Тінь!
Тінь.

Лісові дзвіночки

 Поміркуй!

- Які почуття, який настрій викликав у тебе вірш П. Тичини «Хор лісових дзвіночків»?
- Яка пора року змалювана у творі?
- Про що мріють-співають дзвіночки? До кого вони звертаються? Що потрібно квітці, аби буйно рости і квітнути?
- Випиши з тексту вірша епітети разом із означуваними словами. З якою метою використовує їх автор?
- Чому вірш схожий на пісню? Зверни увагу на незвичну побудову кожної строфи цієї поезії. Перечитай пари слів, що римуються. Які звуки найчастіше повторюються? Яку мелодику створюють ці художні засоби?

 Поміркуй!

- Виразно прочитай вірш із однокласниками/однокласницями. Попрацюйте у групах. Хай перша група читає текст, а друга — повторює третій рядок кожної строфи, а всі разом дзвінко підхоплюйте останні два слова строфи. Так у вас і з'явиться хор класних дзвіночків!

 Ти вже знаєш із уроків зарубіжної літератури твори, що належать до пейзажної лірики. Які з таких поезій тобі найбільше сподобалися? Чому? Хто їх автор/авторка?

Гаї шумлять...

Гаї шумлять —
я слухаю.
Хмарки біжать —
милуюся.
Милуюся-дивуюся,
чого душі моїй
так весело.
Гей, дзвін гуде —
іздалеку.
Думки пряде —
над нивами.
Над нивами-приливами,
купаючи мене,
мов ластівку.
Я йду, іду —
зворушений.
Когось все жду —
співаючи.
Співаючи-кохаючи
під тихий шепіт трав
голублячий.
Щось мріє гай —
над річкою.
Ген неба край —
як золото.
Мов золото-поколото,
горить-тремтить ріка,
як музика.

С. Васильківський. Околиця Кам'яної Балки

 Поміркуй!

- Які кольори і звуки природи можна відтворити в уяві, читаючи вірш «Гаї шумлять»?
- Який настрій ліричного героя цієї поезії?
- Які види пейзажу поєднані у вірші «Гаї шумлять...»?
- Уяви себе відеохудожником/відеохудожницею, що знімає кліп за цим твором. На яких кадрах, на твою думку, варто зосередити увагу?
- Доведи, що у віршах «Хор лісових дзвіночків» і «Гаї шумлять...» природа постає перед читачами/читачками саме «олюдненою». Наведи і проаналізуй відповідні рядки із цих творів.
- Що споріднює поетичний пейзаж П. Тичини «Гаї шумлять...» і живописний пейзаж С. Васильківського «Околиця Кам'яної Балки»? А які відмінності між ними?

Літературознавчий клуб

Павло Тичина (1891–1967) — автор дивовижних віршів про красу природи. Він народився на Чернігівщині, у родині сільського дяка. Походив із давнього козацького роду.

Павлусів батько не тільки служив у церкві, а й учив у себе вдома сільську дітвору грамоти. Сидячи на печі, малий Павлусь годинами слухав, як тато розповідав учням/ученицям урок. Так непомітно й читати навчився.

У сім'ї Тичин було аж тринадцятеро дітей. Вечорами збиралися разом. Батько грав на гармонії (акордеоні), а всі дружно, красиво співали.

Павлусь вирізнявся особливим голосом і рідкісним музичним слухом. Тому вчителька порадила батькові віддати хлопця у монастирський хор до Чернігова. Там хористи й навчалися. Це відкрило хлопцеві шлях до подальшої освіти в духовній семінарії.

Там Тичина став диригентом хору, грав в оркестрі. Улюбленим його інструментом був кларнет. Юнак навчився майстерно малювати, відвідував театральний гурток.

Під впливом народних пісень, яких він знав безліч, і поезії Тараса Шевченка. Павло й сам почав писати вірші. Стиль (манера письма) цього митця вражає. Він надзвичайно тонко вловлював, відчував гармонію, красу світу.

Найдосконалішим виявом гармонії Тичина вважав музику. Вчував її у всьому — у шепоті листя, шумі вітру, тремтінні павутинки.

Павло Тичина

Малий Павлусь

П. Тичина з улюбленими музичними інструментами

Мовна скарбничка

А чи відоме тобі слово «гармонія»? Що воно означає? Перевір свої припущення.

Гармонія – слово багатозначне. Його використовують, коли говорять про музичний клавішний інструмент. А в широкому розумінні – це поєднання, злагодженість. Наприклад, пори року змінюють одна одну гармонійно – упродовж трьох місяців. Бачення гармонії, милування нею сповнювало П. Тичину захватом, оптимізмом, надавало життєвої сили.

Кожен вірш для поета починався зі звучання, з мелодії. Так, у вірші «Хор лісових дзвіночків» уже сама назва квітів – дзвіночки – спонукає дослухатися до нечутного їх передзвону. І слова, якими закінчується кожна строфа: «день», «тінь», – є вираженням передзвону.

А ще Тичина володів дивовижною здатністю: бачити кольори звуків і чути звучання кольорів. Як бачимо, Тичина захоплювався природою, майстерно втілював у слові її красу і мудрість. Тому значна частина його поезії належить до пейзажної лірики.

Поміркуй!

- Яку метафору використовує поет для передачі у вірші «Хор лісових дзвіночків» гармонії світла й тіні?
- Знайди у вірші «Гаї шумлять...» такий самий приклад: порівняння, у якому зоровий образ набуває ознак слухового.

Поміркуй!

- Тичина вважав, що людина буде щасливою, коли навчиться бачити гармонію і красу світу. Знайди підтвердження цієї думки у вірші «Гаї шумлять...». Прочитуй відповідні рядки.
- Чи погоджуєшся ти з такою позицією поета? Проілюструй свої висновки прикладами із власного життєвого досвіду.

Ти вже знаєш, що таке *метафора*. Пригадай визначення цього поняття. Уособлення – це різновид метафор.

У вірші «Гаї шумлять...» образ «хмарки біжать» – це **уособлення**. Адже здатність бігати є ознакою істот. А хмара може просто швидко рухатися по небу під дією вітру. Або ж у вірші «Хор лісових дзвіночків» уособленням є спів квітів.

Ще однією ознакою художнього стилю П. Тичини є **авторські неологізми** — нові слова, створені самим автором. За їх допомогою поет підкреслював новизну, неповторність своїх образів. Адже ніхто раніше не вживав такого епітета, порівняння чи метафори. Наприклад, у вірші «Гаї шумлять...» осяяну сонцем ріку змальовано за допомогою порівняння: «*мов золото-поколото*». Слово «поко́лото» — авторський неологізм. Воно не пов'язане зі словом «поколоти». Поет міг його створити, пригадавши слово «покотьо́ло». Це дерев'яна дитяча іграшка у формі колеса. Ріка тече — теж котить позолочені сонцем хвилі. Слова «золото-поколото» гармонійно співзвучні, у них переплітаються колір і рух.

У колі мистецтв

Поезія П. Тичини надзвичайно мелодійна. Тому багато композиторів поклали його вірші на музику. Так, Василь Верховинець створив пісню «Ми дзвонички...», а Георгій Майборода — «Гаї шумлять...».

Зіскануй **QR-код** і прослухай пісню «Гаї шумлять...».

Читай і досліджуй!

А чи знаєш ти, що дзвоників існує майже 300 видів? Ці чудові квіти бувають лісові, польові, гірські. Скористайся джерелами Інтернету та підготуй для однокласників/однокласниць презентацію про ці квіти. Супроводжуй її виразним читанням вірша П. Тичини.

Літературознавчий словничок

Пейзажна лірика — ліричні твори, у яких змальовано природу одухотвореною, «олюдненою».

Уособлення — надання ознак істот предметам, явищам чи поняттям, ніби «оживлення» їх.

Мовна скарбничка

Що тобі відомо про неологізми з уроків української мови?

Як ти розумієш значення неологізмів, створених П. Тичиною?

Поміркуй!

- Який настрій викликала у тебе пісня? Чи гармонійними, на твою думку, у пісні є музика та слова?

Підсумуй!

- Прочитай ще раз вірші Павла Тичини. Яку пору року найбільше любив поет? Як ти гадаєш, за що?
- Що об'єднує вірші «Хор лісових дзвіночків» і «Гаї шумлять...»? Як передано в них гармонію у природі? Як ти гадаєш, що головне у цих творах – змалювання природи чи розкриття почуттів ліричного героя?
- Сформулюй провідні мотиви поезій «Хор лісових дзвіночків» і «Гаї шумлять...». Які художні засоби увиразнюють мотив кожної з них?
- Вивчи напам'ять і виразно прочитай вірш «Хор лісових дзвіночків» або «Гаї шумлять...».
- Проведи з однокласниками/однокласницями естафету «Мікрофон»: «Сьогодні мене найбільше вразив поетичний образ..., тому що...».
- Оціни, наскільки добре ти опанував/опанувала цей розділ підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Оксана Іваненко

Ти вже знаєш твори української дитячої письменниці Оксани Іваненко. У молодших класах або ж самостійно ти читав/читала її захопливі казки й оповідання.

Назви твори письменниці, які тобі найбільше запам'яталися. Про кого розповідається у цих творах?

А тепер ти маєш нагоду прочитати ще одну дивовижну літературну казку – твір Оксани Іваненко «Цвітарінь». Тільки спочатку розгадай, що означає це чудернацьке слово «цвітарінь».

Цвітарінь

(Скорочено)

Тук-тук! — тихенько застукотіло на горішній вітці. Так тихо, як у тебе іноді у вушку задзвенить, — навіть ніхто, крім тебе, й не почує. Отак застукотіло і в гнізді, в двох малесеньких яєчках, і почула цей стук лише мати-пташка. Це ж були її рідні-рідні яєчка.

І раптом — трісь! — розкололись яечка, і звідти висунулися дві малесенькі кумедні голівки з великими ротами. Її роти враз розкрилися.

— Цві! — цвікнуло перше пташеня.

— Рінь! — закінчило друге.

— Цві-рінь! — сказали вони разом і так широко розкрили роти, що здавалося, от-от роздеруться.

— Цві-та-рінь! Цвітарінь! — підняли всі пташки враз галас, заспівали, засміялися, бо пташки були взагалі найпривітніші і найвеселіші в лісі.

І пташенят тих назвали Цві та Рінь.

У лісі вже наливалися терпкі кислички, а в полі покосили жито й пшеницю. Цілий день Цві та Рінь літали над лісом. Вершечки дерев жартома лоскотали їх, пташки спускалися до річки або намагались у височині догнати хмарки. Коли не було вітру, вони літали дуже-дуже високо. Адже високо не так страшно було літати. З височини їм усе здавалося маленьким і ласкавим, а коли вони спускалися вниз — все було велике-велике: і дерева, і кущі, і звірі.

Щоб не загубити одна одну, вони весь час переспівувалися:

Пташенята в гнізді

Поміркуй!

- За допомогою яких художніх засобів О. Іваненко описує, як прокльовуються пташенятка? Які почуття виникають у тебе під час прочитання цього епізоду казки?
- Чи доводилося тобі бачити пташенят у гніздечку? Намалюй їх або опиши за допомогою слів. Напевно, ти знаєш, що пташенят ніколи не можна торкати, навіть наближатися до їхнього гнізда. Поясни, чому?

— Цві! Цві! Цві! — кликала Рінь з річки.

— Рінь! Рінь! Рінь! — відповідала Цві з ліщини.

Увечері Цві та Рінь повертали до свого гнізда, і тут починалися такі співи, що кожному листочку в лісі хотілося усміхнутись, а то просто пташки розповідали матері сьогоднішні новини.

— Я була сьогодні над річкою, — казала Рінь, — і бачила, як чайки

літають понад самою водою і ловлять пташок, що літають у воді, зовсім без крил. А на болоті я зустріла кумедних довгих птахів. У них у всіх по одній нозі, але вони стоять рівно і не хитаються, і мені здалося — вони спали. Мамо! Невже можна спати не в себе у гніздечку, а на одній нозі?

— А я бачила багато звірів, — перебила її Цві, — але ніхто з них не літає, як ми. Подумайте! Навіть велика ведмедиха не може літати. Вона така велика, що й одна її лапа не вміститься у нашому гнізді. Але я сама бачила, як вона хотіла зірвати грушку і не могла її дістати. Вона трусила, трусила стовбур, але верхня грушка не падала, а я підлетіла і поклювала, скільки хотіла. І я нікого не боюся, бо від усіх можу полетіти!

Та трапилося зовсім не так.

Вже поспіли кислички на диких яблунях, тріскалися шкара-лупки на каштанах. Кароокі каштани падали на лісові стежки. Пташки загомоніли про відліт.

На терміновому пташиному зльоті вирішено було негайно відлітати.

Літні пташки ще перецвірінькувалися про різні дрібні справи, коли зненацька згори каменюкою упав шуліка з гачкуватим дзьобом.

Всі пташки кинулися врозтіч. Але він встиг схопити в свої колючі пазури маленьку пташку.

— Бах-бах! — пролунало раптом. Постріл?

Всі пташки враз примружили очі, бо перед ними постелився туман. А коли відкрили — туман розійшовся — ні шуліки, ні маленької пташки ніхто вже не бачив.

Уночі всі пташки зібралися летіти.

— Цві! Цві! Цві! — кликала сестричка, але не чути було звичайної відповіді.

— Де ж Цві? Де ж Цві? — хвилювалася мати.

Цві ніде не було.

— Ой мамо! — заплакала Рінь. — То, мабуть, її потяг шуліка.

Та сумувати було ніколи. Співаючи прощальних пісень, пташки знялися вгору.

Поміркуй!

- Чому Цві та Рінь любили дуже високо підійматись у небо?
- Про що пташенята розповідали мамі вечорами? Чим їх дивує світ? Що ж то за пташки, що «літають у воді»? А птахи, у яких «по одній нозі»?
- Які риси характерів виявляють Цві та Рінь? Доведи свої спостереження, цитуючи казку.

Випав сніг, і почалася справжня зима.

Було темно й тихо. Тільки чулись якісь дивні звуки, зовсім не схожі на пташине цвірінкання.

— Хрр-хрр, — хрпів хтось.

«Де ж це я?» — подумала Цві перелякано.

На ній згори і з боків було сухе листя. Це вона зрозуміла. Але це було не в лісі, ні. Вона випросталася, підстрибнула на лапках, і враз її носик ткнувся в щось густе, волохате, дуже тепле й м'яке.

— Тут хоч тепло, як під маминими крилами, але де ж це? — міркувала вона.

— Може, це той шуліка, що схопив мене, відніс до себе на гору? Але ні, він би з'їв мене давно. І потім, він же випустив мене, і я упала.

Цві спробувала розправити свої крильця і тихенько сказала:

— Цвірі-цвірі-цвір — цвірінь!

І раптом щось заворушилося у темряві.

— Мамо! Мамо! — почулися рикаючі голоси десь тут поблизу. — Прокидайся, вже, напевне, весна — вже пташки співають!

І Цві відчула, що те, в чому вона сиділа, заворушилось, і було воно дуже-дуже велике. Воно, це велике, потяглося, позіхнуло так, що вітром війнуло, і сказало басом, просто як грім загуркотів:

— Що, весна? Пташки співають? Ну, я гляну!

Цві сиділа ні жива ні мертва. Та вона з головою заховалась у волохату шерсть, і її ніхто не бачив. Проте все, що вона побачила, зовсім приголомшило її.

Волохате, велике одгорнуло лапою листя й гілки, і в темряву ринуло світло. Спочатку аж очі засліпило, — а потім вона поба-

В. Євдокименко.

Ілюстрація до казки «Цвітарінь»

Поміркуй!

- *Перевір свою спостережливість. Розкажи, у яку пору року Цві та Рінь почали літати високо над лісом? А в яку пору на них напав шуліка?*
- *На підставі чого ти зробив/зробила такі висновки? А ще подумай, чому каштани стали «кароокі»? Про що свідчить цей епітет?*

чила, що сидить на спині великої ведмедиhi! А поруч лежали двоє маленьких ведмежаток.

Холодом-морозом війнуло у теплий ведмежий барліг. І всі — і великі, і малі, і навіть непомітна нікому Цві — подивилися — і не впізнали рідного лісу.

Білим, холодним мело на всі боки й намітало високі кучугури. Вила хуртовина, танцювала метелиця, а вітрові підспівували десь здалеку голодні вовки.

— Де там весна! — гримнула сердито ведмедиха. — Тільки розбуркали мене даремно! Пустуни!

— Але ж ми чули, як пташка заспівала, — винувато сказали ведмежата.

— Чули, чули! — буркотіла ведмедиха. — От вижену вас усіх із барлога, коли, по-вашому, вже весна, — тоді й знатимете!

Цві злякалася, що всіх виженуть через неї на мороз.

— Не сердьтеся. Це я! — тихенько сказала вона.

Всі підвели морди наскільки могли і побачили над вухом у своєї мами маленьку-маленьку пташку.

— Ану йди сюди, щоб і я подивилася, — вже лагідно сказала ведмедиха, що ти за звір.

— Я не звір, я пtiчка, — сказала Цві, — я не знаю, як я опинилась у вас. Справді, я сама не залітала сюди. Я зараз полечу у вирій, — додала вона, але згадала метелицю і аж затремтіла.

— Куди ти там полетиш! — пробурмотіла ведмедиха. — Ти замерзнеш через хвилину. Лягай і спи вже тут за моїм вухом. Можеш поклювати наших грушок.

Цві насмілилась і сказала:

— Спати я вже зовсім не хочу, а я дуже хочу поспівати.

І вона заспівала:

*Цві-цвірінь,
Весна, прилинь,
І з нею Рінь!*

В. Євдокименко.

Ілюстрація до казки «Цвітарінь»

Поміркуй!

- Як ти гадаєш, де опинилася Цві? І що з нею сталося?
- Які риси характерів виявили Цві та ведмедиха у цьому епізоді?

У барлозі стало весело-весело. Ведмедиха задоволено посміхнулася й сказала:

— Просто наче літо! Аж меду захотілося!

Того ж дня кібий заєць, що завжди гасав по всьому лісі і все бачив і чув найперший — розніс цікаву новину: у ведмежому барлозі живе Цві, яку восени схопив шуліка.

А тим часом струмочок хотів подалі втекти від снігу і побіг швидко-швидко. Він не знав ще дороги, бо це ж був перший весняний струмок, він і плував то праворуч, то ліворуч.

По дорозі праворуч почув його і виткнувся зелений гострячок якоїсь рослини — два листки разом. Сонце припікало, і струмок бавився і сміявся, пробиваючи собі дорогу. Два листки розкрилися, як повіки вранці, і звідти визирнула блакитна квітка:

— Так це справді починається весна?

А струмок біг далі по лісі і будив усіх і праворуч, і ліворуч. Витикалися з землі трави, проліски; прокидалася комашня, потягалися дерева заанімілими за зиму вітами.

Першою серед дерев прокинулася молоденька верба над рікою. Вона була тоненька-тоненька. Їй легко було і потягтися до сонця, і нахилитися до води. Зараз вона потяглася до сонця — треба ж було погрітися після зими. І на гілочках у неї виступили бруньки, як білі зайчики побігли.

— Скільки я живу на світі, а ще не бачив хутряних квітів, — сказав здивовано справжній зайчик.

Вилізли ведмежата з барлога, борюкались і бавились. Вилетіла весела Цві і сіла на вершечку дуба, мружачи очі на сонці.

— Що це? Що це?

Ведмедиця з ведмежатами

Поміркуй!

- Перекажи, як урятувалася Цві.
- Які почуття викликала в тебе ця новина? Чому?

В. Євдокименко.

Ілюстрація до казки «Цвітарінь»

По блакитному небу наче розсипано чорні намистинки. От намистинки більші. От вони вже як кольорові квіти. Але то не пелюстки квітів — то крила. То пташки махають крилами і летять сюди.

А найперша невеличка пташка, така самісінька, як і Цві. Ця пташка радісно вітає ліс.

— Цві! Цві! Цві!

— Рінь! Рінь! Рінь! — закричала дзвінко Цві.

Рінь зупинилася. Це ж Цві! Її сестричка Цві! Вона сидить жива й весела на рідному дубі.

— Цві-та-Рінь! Цві-та-Рінь! — зацвірінчали, загомоніли всі пташки. І це вже була справжня весна.

Поміркуй!

- Які ознаки літературної казки має твір О. Іваненко?
- Знайди й перечитай описи різних пір року в казці. За допомогою яких художніх засобів їх змальовано?
- Чому Цві стала загальною улюбленицею в зимовому лісі?
- Хто перший відчув прихід весни й почав будити інших лісових мешканців? Наведи цитати з твору на підтвердження своїх слів.
- Які риси характеру героїв і героїнь казки викликають захоплення в авторки твору і в тебе?
- Розкажи, чи цікаво тобі було читати казку? Чому?

Літературознавчий клуб

Оксана Іваненко (1906–1997) — талановита авторка багатьох захопливих казок, оповідань, повістей, романів та інших творів. Народилася і виросла письменниця в Полтаві.

У домі Іваненків усі захоплювалися мистецтвом, а надто ж художнім словом. Адже батько Оксани працював журналістом і був письменником, а мама — учителькою. Вечорами, коли збиралася разом уся родина, часто читали вголос твори Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Ганса Крістіана Андерсена, різні літературні журнали.

Оксана Іваненко

Майже все прочитане діти одразу перетворювали на гру. Першу свою казку дівчинка написала в шість років і вмістила її в домашньому рукописному журналі «Гриб», що сама й «видавала».

Відтоді й пов'язала Оксана Іваненко все своє життя з дитячою літературою. Твори письменниці дарують радість, цікаво розповідають про світ, учать людяності й доброти.

Письменниця надавала перевагу особливому виду літературної казки — **пізнавальній казці**. Такий твір не лише розважає чи дивує читача/читачку, а й надає різні знання про світ.

Досконалим зразком цього виду казок є збірка Оксани Іваненко «Лісові казки». Вона подарує тобі незвичайні історії про птахів, тварин, рослини лісу. Казка «Цвітарінь» теж зі збірки «Лісові казки».

У своїх творах Оксана Іваненко дуже вміло, вигадливо веде розповідь, наповнюючи її несподіванками, розгадуванням таємниць, наділяє героїв/героїнь яскравими характерами.

Ти вже знаєш, що літературний твір може бути написаний віршованою або ж прозовою мовою. Пригадай, що таке *віршована мова* та назви її ознаки. А які віршовані твори ти нещодавно вивчав/вивчала на уроках української і зарубіжної літератури?

Прозова мова має вільний, неорганізований ритм, нагадує розмовну мову. Якщо вірш поділяється на рівні та ще й найчастіше римовані відтинки — рядки, то проза — це суцільний текст без рим. Характерним зразком прозової мови є казка О. Іваненко «Цвітарінь».

Видання О. Іваненко різних років (обкладинки книжок)

Літературознавчий словничок

Мова автора/авторки — розповідь письменника/письменниці про події, вчинки героїв, різні описи.

Мова персонажів — висловлювання дійових осіб твору, які спілкуються між собою або розповідають про свої почуття, настрої, думки.

Також у літературному творі слід розрізняти **мову автора/авторки** і **мову персонажів**. Мова автора/авторки твору допомагає читачеві/читачці довідатися про його/її ставлення до зображуваного, а в мові персонажів розкриваються їхні характери. Запам'ятай, що мову автора/авторки і персонажів твору треба читати по-різному, тобто добираючи відповідну інтонацію, темп, тон і гучність голосу.

Поміркуй!

- Випиши в дві колонки перші чотири рядки вірша О. Пчілки «З грінджолятами» і перший абзац казки О. Іваненко «Цвітарінь». Що спільного і відмінного у цих уривках? Назви художні образи цих текстів.
- Знайди в казці «Цвітарінь» мову їх авторки і мову персонажів. Виразно прочитай ці уривки тексту.
- Домовся зі своїми сусідами й сусідками по партах щодо розподілу ролей та підготуйся до виразного читання в особах епізоду в барлозі з казки «Цвітарінь». Порівняй репліки Цві та ведмедихи. Чим вони різняться і як характеризують мовців?

У колі мистецтв

Красу природи можна передати і засобами музики. Витончено і гармонійно розкриває прекрасний і різноманітний світ природи мелодія аргентинського композитора Арієля Раміреса «Паломництво». Особливо популярною, всесвітньо відомою стала інструментальна версія цієї мелодії під назвою «Жайворонок» в аранжуванні (переробці) французького композитора Поля Морія.

Поміркуй!

- Чи сподобалися тобі ілюстрації до казки «Цвітарінь» художника Василя Євдокименка? Чому? Намалюй ілюстрацію до того епізоду казки, що тебе найбільше вразив, або ж перекажи його близько до тексту.
- Зіскануй QR-код і послухай мелодію «Жайворонок» у виконанні гранд-оркестру Поля Морія. Які кольори, образи ти уявляв/уявляла, слухаючи цю мелодію? Які світлини із відеоряду цього кліпу тобі сподобалися найбільше? Якими із них можна було б проілюструвати казку О. Іваненко «Цвітарінь»?

Читай і досліджуй!

Зіскануй **QR-код** і переглянь буктрейлери (так називають відеоролики за мотивами книжки, або кліпи за книжкою) до збірки «Лісові казки». Що нового з них ти довідався/довідалася про цю книжку?

Чи доводилося тобі рятувати пташеня? Зіскануй **QR-код** і прочитай поради «Я знайшов пташеня! Що робити?». Що корисного ти дізнався/дізналася про поводження із пташенятами?

Підсумуй!

- Що пізнавального для себе про життя лісу та його мешканців ти довідався/довідалася із казки О. Іваненко «Цвітарінь»?
- Сформулюй тему та головну думку цього твору.
- Докладно перекажи епізод казки «Цвітарінь», що тобі найбільше сподобався. За допомогою інтонації передай мову авторки і мову персонажів твору.
- Розкажи про життя і творчість письменниці Оксани Іваненко.
- Що таке *прозова мова*? Чим відрізняються мова авторки і мова персонажів?
- Оціни, наскільки добре ти опанував/опанувала цей розділ підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Микола Вінграновський

 Ти вже знаєш поетичні та прозові твори про рідну природу. Краса зими і весни зачарувала тебе в поезіях Олени Пчілки і Павла Тичини, щемні спогади про маленьких пташеняток Цві та Рінь залишилися в тебе після прочитання казки Оксани Іваненко.

Наразі із казки Миколи Вінграновського «Гусенятко» ти довідаєшся про дружню сім'ю гусей! Цей твір, хоч і розповідає про птахів, навчить тебе цінувати надійну підтримку твоєї родини.

Гусенятко

Гусенятко розплющило одне око, потім друге, пискнуло і — народилося. Мама подивилась на нього, вкрила його крилом і заплакала: вночі гуси мали відлітати. Вона ще мала надію, що з цього яєчка нікого не буде, — аж на і є, знайшлося: згорблене, вогке, сумне, з прилиплою шкара-лупкою на дзьобику, гусенятко обсихало під маминим крилом і не знало, що двоє його братів і четверо сестричок народилися ще у травні, весною, коли й треба, а воно — восени, сьогодні.

К. Лавро. Ілюстрація до казки «Гусенятко»

Гуска думала: що робити? Летіти з дітьми через три моря і так нелегко, а це, щоме, сьогоднішнє, куди? Під крило його не візьмеш і на спину не покладеш — упаде. А тут на дзьобі уже зима, заплава замерзне — що тоді? Зимувати з малим? А вітер, а сніг, а мороз та лід, а лисиці, тхори, куниці, кібчики, прибудні коті, собаки, а мисливці, а їсти що? Пропали...

З прощального низького сонця вилетів з дітьми гусак — летів-летів і прилетів. Діти стали чиститись.

Гусенятко визирнуло з-під маминої ноги і побачило тата. А тато побачив його.

Він поправив крило і сказав мамі:

— Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою.

Поміркуй!

- Розкажи про свої враження після прочитання перших рядків казки «Гусенятко».
- Які почуття сповнювали маму-гуску через появу на світ пізнього дитинчати?

— Добре, — сказала мама. — Лечу.

— Лети по сірому. По синьому не лети. І не кричи. Над очеретом бери праворуч вище: за очеретом у засідці вже троє.

Гуска полетіла. По ній кілька разів тарахнули, чи по ній, чи по табуну. Табун сів на гніздів'я. Гусак подивився: старих гусей не було — старі літають знизу. От їм і попало. «А де ж моя?»

Гусак випростав крило, випростав друге, обдивився свої крила ще раз і склав.

Крила були в порядку. Старші діти збились до купи, поховали дзьоби до крил, грілися і поговорювали між собою.

— Як-небудь перелетимо і це море, і це, і друге, і третє, якщо не зіб'ють, — сказав їм гусак.

З горіхового неба стало накрапати. В гусенятка на дзьобіку зависла крапелька, і в тій крапельці гусенятко роздивлялося свого тата. Мав тато і високі м'які сірі груди: гусенятко пірнуло під них, і так йому стало тепло, що воно відразу ж заснуло знову.

З поля від озимини тарахнуло, тричі тарахнуло і від очерету, діти висмикнули голови з крил і подивилися на тата:

— Летіти чи сидіти?

— Сидіть, — сказав їм гусак, хоч серце в самого забилося так, що гусенятко проснулося, вилізло з-під татових грудей, подивилося в його жовті очі і спитало:

— Чого так стукаєш своїми грудьми?

«Пропала», — подумав гусак, і цієї ж миті повітря зашуміло і, збиваючи волоття очерету, опустилася важко задихана гуска.

— Ой, — сказала вона.

— Ціла?

— Наче... Ой... Що робити?

К. Лавро. Ілюстрація до казки «Гусенятко»

Поміркуй!

- Що тобі стало відомо про життя родини гусей із першої частини казки? Перекажи стисло.
- Який настрій гусей передає автор? Знайди у тексті твору слова, що підтверджують твою думку.
- Чому осінь стає тривожною порою для птахів? Які зміни у природі відбуваються восени?

— Бери дітей, і летіть. Я з малим лишимось тут і якимсь плавом будемо добиратись, доки воно підросте та стане на крила.

— Не полечу, — і її жовті, як і в тата, очі по краях взялися чорними обідками. — Буду з тобою і малим. А діти полетять з табуном.

— З яким табуном, куди? Глянь — одна молодь. Ти найстарша. От і лети. Поведеш. З малим ти не виживеш тут. Чула?

— Чула, — сказала гуска. — То що, вже збиратись?

— Збирайтесь. Надходить ніч і мряка. Підіймайтесь у мряці. Крізь мряку вас ніхто не побачить і не дістане.

— А якщо літаки?

— Тутешні літаки у мряці не літають. До ранку доберетесь до заповідника. Там сідайте сміливо і нікого не бійтесь. Підгодуйтесь. А далі від заповідника — морем. Над морем летіть низько. Над морем вас ніхто не зачепить. А там далі дивіться самі: вибирайте ночі лише дощові і темні.

— А як ти малого не доведеш і сам?

— Не бійся. Ти, головне, бережи табун і дітей. Будь хитра і обережна. А я постараюсь на весну прилетіти до вас з малим. Мале, дивися, в нас яке — тільки народилося, а вже говорить. Гусачок!

Гуска підійшла до гусенятка і, сколупнувши з його дзьобика шкаралупку від яйця, сказала:

— Краще б ти не родилося і не говорило...

Серед ночі гуси знялися і полетіли. Гуска повела їх крізь мряку у небо і не втрималась, крикнула щось своєму гусакові на прощання. І як тільки крикнула, — відразу ж від озимини і очерету по ній і по табуну затарахкало мокро і сліпо, як-небудь і неприцільно.

Гусак витягнув шию. Було тихо. Шепотів очерет. Потім почувся крик. Гусак дослухався. Ні, той крик був не гусячий, а людський. «Видно, попали по своєму, — подумав гусак, — вночі ж то не видно, де небо, а де земля». Гусак нагнув шию і послухав, чи дихає гусенятко.

З відльотом табуна гусак відчув, як ніч раптом поважчала і стала тиснути своєю мокрою темінню на гніздо, темінь залазила йому в спину і крила, наче хотіла сховатися в ньому і хотіла

 Поміркуй!

- Про які стосунки в родині гусей свідчить рішення гусака залишитися з малятком?
- Чим загрожує їм зимування? Свою думку обґрунтуй.

обсохнути в його пір'ї. Колись веселий, дорогий гусям очерет мовчав тепер над гусаком відчужено й вороже, і темно говорила до когось вода. Перед гніздом з рибиною в зубах випірнула ондатра, ненажерливо подивилася на гусака, бо ондатра знала — гусак лишився з малим сам. Гусак засичав на ондатру: мовляв, мало тобі риби в заплаві, а ти ще й мого гусенятка хочеш? Лише підпливи — вб'ю!

Ондатра почула це і пірнула додому. Та ненадовго. За хвилину ондатр з'явилося двоє і, малюючи вусами воду, вони стали наближатись до гусака. Гусак засичав з усіх сил, гусенятко забилося йому під живіт, під лапи, заплакало-запищало, а дощ прибував з ночі, гніздо підпливало, ставало легшим, ось-ось гніздо попливе за водою. З'явилася видра, ондатри — тікати, видра — за ними, повпірнали і ті, і та, і не стало їх більше чути.

Гусак обгорнув крилами гніздо з гусенятком і, відштовхуючись лапами об ворожу заплавну воду, вивів гніздо на струмінь ріки.

Тут гусакові відлягло від серця, і він вів гніздо, не підштовхуючи його лапами: гніздо несло перед очима в бистру темінь, і гусенятко не могло надивитись на свого зграбного тата. Раде, воно залоскотало язичком собі піднебіння, виказало татові свої криленьчата, вилізло на край гнізда й сказало:

— Тату, я хочу сполоснутися! Я сполоснусь, — і шубовснуло в воду.

Гусак затерп. Ледве втримуючи одним крилом гніздо, другим крилом він витягнув з води гусенятко і вкинув його назад у гніздо.

— Я тобі дам, дурне, сполоснутися! Я тобі дам! А соми, а щуки, а судаки! — і в цю мить гусака щось поронуло зубами по лапі в воді.

Гусак прожогом вискочив на гніздо. Гніздо закрутилося на бистрині у вирі. «Розпадеться гніздо — пропадем», — подумав гусак. Гніздо було нове, сьогорічне.

Назустріч, знизу, з проти води, з глибини ночі з'явилися вогні, і з ними музика і вода помчала гніздо з гусаком і гусенятком на ці

К. Лавро. Ілюстрація до казки «Гусенятко»

музичні вогні ще з більшою охотою. Вогні наближалися, і ні дощ їх не брав, ні темінь. Гусак оглянувся на береги — берегів не було.

Гусак став загірбати лівим крилом, аби подалі від оцих вогнів, розминутися б з ними! Але гніздо не слухалось, мчало на вогні, і ось вони вже перед дзьобом, музика, чорна блискуча громадина з темної ночі...

— Плигай! — закричав гусак і гусенятко випало в воду. Його жовтеньке тільце вискочило в ніч, і сам гусак ледве встиг звестися на крила — перед його носом навалювала чорна рухлива гора.

— Птиця! — закричали з баржі. — Птиця!

Гусак вже було вишугнув над баржею, та з переляку зачепився краєм крила за антену, перекрутився і впав на баржу, на вугілля. З рубки його освітили прожектори, а бортом до нього вже добирався якийсь чолов'яга, гусак заборсався, став від вугілля чорним, а чолов'яга закричав до рубки:

— Світи, світи, бо я нічого не бачу! — і навкарачки поліз по вугіллю, обмацуючи його руками й очима. Поруч з гусаком пройшли його руки і цибуляче дихання — чолов'яга поліз до носу баржі. «Пропало мале і я пропав, — подумав гусак, — щоб то було плисти під берегом, не впливати на середину...».

Баржа дрібно двигтіла проти води і везла гусака назад від ірію, від гусенятка.

І треба ж було гусакові підвести голову! Він підвів голову, щоб роздивитись, де той його розшуканець, чи вже проліз чи ні, бо в хлюпотінні води і в гулі мотора гусак нічого не чув, як чолов'яга був саме перед ним, впав на коліна і схопив обома руками гусака за шию.

— Єсть! Є! Ось! — і він звівся на ноги в світлі прожектора, тримаючи гусака за шию.

Гусак задихався. І тоді обома крильми зашмалив чолов'ягу по обличчю, що той упав горілиць на вугілля головою до носу баржі, а сам, з перехнябленою, скособоченою шиєю викинув крила в безнадії зіпертись на них, викинув, простелив і відчув, що крила його несуть і підіймають. Чорний, як ніч, він знову летів, тиснув грудьми темінь, і голова його теліпалась з крила на крило.

Поміркуй!

- У які небезпечні пригоди потрапив гусак?
- Чому люди були такими безжальними до птаха?
- А якою була б твоя допомога гусакові?

Тепер: де ж гусенятко, де саме воно вистрибнуло у воду і де ж та сама вода і над чим я лечу сам: над водою, полем, очеретами?

Гусак закричав, та з придушеного горла той крик був чутий лише йому одному. Гусак знизився й залітав колами, довго літав колами і кричав.

Та ось і вона. Вода. Солодка, добра для гусячого малого народу, вода з теплими, мілкими затоками, з літніми очеретами, де народилося його гусенятко і він сам...

Вода закрутила ним, та ні лапи його, ні крила були вже йому не підвладні, і ця недобра чорна вода несла його всю ніч до світанку, аж доки не вдарився об металеву сітку перед греблею ГЕС¹.

Гусак поворухнув шиєю — в шиї щось хряснуло, але не дуже, і він спробував впірнути. Впірнув, побачив *верховодку*, дзьобнув одну і другу: верховодки пішли непогано. Гусак випірнув і сперся забитим крилом на воду — крило заболіло, запекло, наче сперся він ним не на воду, а на вогонь. «Пропало крило, — подумав собі гусак і тоскно глянув на верхів'я ріки, де мало бути гусенятко. — Де воно там, і де його шукати, і з якого берега?»

Зімлілими, наче не своїми лапами, гусак відштовхнувся і поплив ввверх по ріці. З шлюзу поволеньки висунувся ніс ще однієї баржі з вугіллям, гусак пірнув і замолотив під водою до берега наскільки хватило повітря. А коли повітря не стало і він випірнув і з баржі накричали: «Птиця!» — гусак ударив крильми об хвилю й, не вірячи собі, полетів, важко, згорблено, орючи дзьобом, але полетів!

З берега, від спорожнілих дач, йшло троє брезентових рибалок. Помітивши гусака, вони підняли спінінги і засвистіли, заататакали на нього, гусак розгубився, заметляв шиєю і впав на воду. Крила його вже не тримали. Одним оком гусак косився на середину ріки на баржу, другим пас рибалок.

К. Лавро.

Обкладинка книжки «Гусенятко»

¹ ГЕС — гідроелектростанція (перетворює енергію води на електроенергію).

Човнів у рибалок не було, вода холодна — не полізеш, зате у їхніх руках були спінінги. І ось біля гусака зачали золотесенько вибухати блешні, рибалки будь-що, а хотіли піймати гусака на блешню. Гусак пірнав, випірнав, ухилився від блешень і так і сяк, один із рибалок так той прямо був таки майже снайпер — його блешня висвистувала у гусака перед очима все ближче, ближче і раптом точно упала йому на дзьоб — каюк! — але гусак родився в щасливій сорочці, бо блешня тільки ковзнула по дзьобу і лягнулась разом із своїми гаками у воду. Тоді гусак зібрав свої крила наче в одне, і вже не бачачи куди і що, а лиш би відірватися від своєї погібелі, темно і тяжко злетів. Вслід йому загуділа баржа і плюнув на небо спінінговий снайпер.

Гусак насилу підгрібав під себе повітря і, витріщивши очі, дивився-шукав, де б це його сховатися. На його щастя згори, з верхів'я, засірів лозовистий острівець...

На острівці гусак допався до іржавого лозиноного листя та кори, потім ліг на пісок і став тихо зализувати зболіле крило...

А гусенятко? Рай та й годі! Як тільки тато крикнув йому — плигай! — і воно вискочило з гнізда в іскристу чорноту і чорна рухлива громадина боком тернулася в бік гусенятка і хвиля схопила й потягла його в ніч — рай!.. Плинучий темний шовк води обгорнув його жовтеньке карапузеньке тільце. Все темне! Не видно ні себе, ні тата перед собою, один тільки дощик січе тебе по головці.

Гусенятко підпливло до човна, обпливло його, вибрало під його боком затишне місце і задрімало. І наснилось йому, що воно вже велике, живе серед гусей, і гуси на нього кричать, і рай його скінчився...

«Здрастуй, дурне». — «Та я не дурне, я дике». — «Ну, раз дике, то йди до мене, не бійся, я сталевар, а це моя жінка Валя і троє моїх синів, вони теж сталевари. Я в бочку тебе на ніч посаджу біля сарая, щоб тебе, часом, ніхто не зобидив, щоб тебе наші гуси не били». — «Оце подивися, яка в мене шия гарна, ну як в старого гусака. Погрій мене». — «А чого ж, іди за пазуху». — «Та я замурзане, от!» — «Дивися, Валю, як воно у мене за пазухою сидить. Заснуло. Ніжкою дрібає, мабуть, сниться йому, що пливе. Валю, та виключи той телевізор, бо прокинеться. Ти диви, як воно до тебе притулилося...» — «Тату, віддайте гусенятко нам. Нащо воно вам? У вас свої гуси є». — «Так у нас домашні». — «То віддайте його нам,

тату!» — «А де ж ви його держати будете, на балконі? Та і діти у вас такі, що замучать його в перший вечір...».

Сизим інеєвим досвітком хтось наче ішов. Гусенятко хотіло виглянути з бочки, але не дострибнуло. Тоді воно спробувало крило, одне і друге, а потім уже обидва і вистрибнуло на бочкове ребро: худий, облізлий, довгий, городом від води по картоплянім бадилиці до гусенятка йшов сірий тато.

Поміркуй!

- Чому гусенятко розуміє мову людей?
- Яким є ставлення родини сталевара до знайденого гусенятка? Про які риси характеру людей це свідчить?
- Порівняй поведінку людей на баржі, рибалок і сталевара. Чому вони по-різному ставляться до птахів?

Тти вже вмієш знаходити в художніх творах епітети, метафори й порівняння — художні засоби, за допомогою яких письменник/письменниця увиразнює основну думку твору.

У казці М. Вінграновського «Гусенятко» теж є засоби художньої виразності. Знайди їх у тексті твору та поясни образне значення.

Мовна скарбничка

У казці «Гусенятко» письменник для зображення природи використовує назви рослин, тварин і риб, зокрема таких:

Очерёт — багаторічна рослина, що росте на болотистій місцевості або поблизу водойм.

Лозі — народна назва верби.

Ондатра — невелика тварина, яка живе поблизу водойм, має блискуче густе коричневе хутро, ловить рибу.

Відра — хижа тварина, більша за розміром за ондатру, яка добре плаває і пірнає, ловить рибу й дрібних тварин поблизу водойм, може ходити по суші на великі відстані.

Щука — хижа риба, що живе у прісних водоймах, має гострі зуби.

Сом — велика хижа риба, яка має вуса, завдяки яким може легко орієнтуватися в мулі на дні водойм.

Судак — хижа риба, яка може жити і в прісній, і в морській воді.

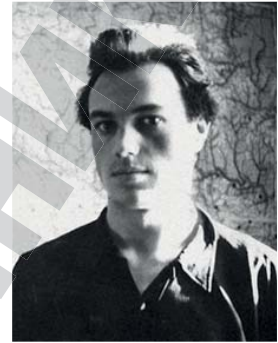
Верховодка — маленька рибка, яка живе на поверхні води річок.

Микола Вінграновський (1936–2004) був багатогранною особистістю — поетом, прозаїком, кінорежисером, актором, сценаристом.

Народився митець на Миколаївщині, у містечку, що нині називається Первомайськ. Це безмежні степи й далекі обрії Півдня України, споконвічні землі Війська Запорозького.

Виростав хлопець веселим, допитливим, спостережливим. Учився охоче, багато читав, грав у шкільному театрі. Мав неабиякі акторські здібності. Тому і продовжив навчання в Київському державному інституті театрального мистецтва. Студентом зіграв кілька головних ролей у кіно і став кінозіркою.

Микола
Вінграновський

Але все ж література приваблювала М. Вінграновського більше. Уже перші, ще студентські його вірші полонили читачів/читачок своєю щирістю, образністю, патріотизмом. Поет сміливо утверджував право українського народу на свободу, незалежність. За це радянська влада переслідувала письменника. Проте він зберіг вірність своїм переконанням.

Понад усе Вінграновський захоплювався подорожами Україною — до мальовничих, тихих річок, озер, у ліси. Також дуже турботливо ставився до своєї сім'ї, до рідні, часто відвідував родичів. В останні роки свого життя під Києвом збудував на власні кошти храм.

М. Вінграновський любив дітей — за їхню щирість, безпосередність, доброту, веселу, непосидючу вдачу. І так само ставився до природи, яка в його творах

Видання для дітей М. Вінграновського
(обкладинки книжок)

живе, дихає, співає. Умів письменник відчувати душі тварин, птахів, і навіть рослин.

У більшості дитячих віршів митець змалював картини природи рідної України. У казці «Гусенятко» постає дивовижний світ пташиного життя, що так схоже на людське. Читач/читачка бачить радощі й тривоги гусиної родини. Гуска й гусак — справжні люблячі батьки. За ради гусенятка, що народилося надто пізно, вони йдуть на будь-які випробування, ризикують життям. А все ж рятують маля.

Герої твору — дружна родина, у якій панує любов і взаємоповага. Автор прагне донести до читачів/читачок думку про те, що багатьом людям варто було б навчитися у цих птахів милосердя, доброти, вірності, відповідальності за свою родину. Тоді світ неодмінно стане щасливішим.

 Ти вже вмієш стисло переказувати літературні твори. Для цього ти навчився/навчилася виділяти в них основну інформацію та розуміти, про що розповідає автор/авторка.

Визнач тему та ідею казки Миколи Вінграновського «Гусенятко».

 У колі мистецтв

Яскравим свідченням високої майстерності зображення птахів у творах живопису є картини *Кириака Костанді «Гуси»* та *Петра Нілуса «Поле з гусями»*. Художники ніби вловлюють мить гармонії, що поєднує людину і природу. Так, на полотні *К. Костанді* головними героями є гуси — трохи кумедні свійські птиці. Художник передає красу тихого теплого вечора, коли родина гусей поважно і неквапливо повертається додому. На задньому плані картини ледве видніється, майже зливаючись зі зблисками останніх променів сонця, постать малої пастушки.

М. Вінграновський із сином Андрійком

 Літературознавчий словничок

Ідея твору — основна думка про змальовані у творі події, явища, яку автор/авторка доносить читачеві/читачці.

Образ осінньої природи створено на картині П. Нілуса «Поле з гусями». Постаті сіро-білих гусей, що вже збираються у вирій, зливаються з пожовклою на полі травною та безмежним простором холодного осіннього неба.

К. Костанді. Гуси

П. Нілус. Поле з гусями

 Поміркуй!

- Роздивися картини П. Нілуса та К. Костанді. Яке враження справили на тебе ці полотна?
- Зверни увагу на те, як по-різному зображують художники птахів. Що прагне передати кожен із митців?
- Яку пору року змальовує П. Нілус на картині «Поле з гусями»? Порівняй зображену художником природу з описаною у казці М. Вінграновського «Гусенятко».
- Які кольори у змалюванні природи переважають в літературному творі, а які — на картині? Який настрій відтворюють художник і письменник?

 Читай і досліджуй!

Тема гармонійного співіснування природи й людини є надзвичайно актуальною. Задля власного внеску в збереження довкілля пропонуємо тобі виготовити рекламний плакат або ж створити відеоролик про важливість охорони природних ресурсів Землі, її тваринного і рослинного світу.

Презентуй своє напрацювання однокласникам/однокласницям — розмісти його на спеціальному стенді у своїй школі або ж у будинку, в якому ти мешкаєш.

Допоможи птахам! Ти можеш виготовити для них шпаківні або ж годівнички та кожного дня насипати туди зерно чи крихти хліба.

 Підсумуй!

- Які епізоди казки М. Вінграновського «Гусенятко» тобі найбільше сподобалися? Перекажи один із них.
- Яка тема та ідея цього твору?
- Чи все тобі було зрозумілим під час роботи над цим літературним твором? Які питання залишилися для тебе нез'ясованими?
- Як ти оцінюєш свої знання матеріалу цього розділу підручника?

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Марія Морозенко

 Ти вже знаєш, що тварини часто є героями художніх творів.

Пропонуємо тобі ознайомитися з оповіданням Марії Морозенко «Вірність Хатіко», яке допоможе тобі зрозуміти ціну вірної дружби людини і тварини, відкриє таємниці їхніх взаємин.

Вірність Хатіко

(Скорочено)

Напевно, немає такої людини, яка не чула про Хатіко. Розповідь про цього дивовижного пса з породи акіта-іну розчулює і зворушує до сліз. Це особлива історія собачої вірності, нескінченної надії та безмежної любові. Історія про те, що наші чотирилапі друзі чуйні і безкорисливі. І попри все готові чекати нас вічність. Дозволь, я розкажу тобі про Хатіко.

— Я назву тебе Хатіко — восьмим. Як добре, що ми зустрілись. Нещодавно я втратив свого вірного друга. Гірко, що собачий вік такий короткий. Але ти житимеш довго. Обіцяєш мені, Хатіко?

Песик породи акіта-іну

Маленький песик мало що розумів зі сказаного. Він був іще зовсім крихтним, а його досвід спілкування з людьми — мізерним¹. Та чомусь цієї миті Хатіко захотів залишитися з цим чоловіком, що мав світлий погляд і неймовірно теплі лагідні руки, які вмiли ніжно гладити собачу шерстку.

Цуценятко Хатіко відразу ж полюбило свого господаря Хіде-сабуро Уено. Він сподобався йому вже тієї миті, коли той узяв його на руки. Почуття безпорадності, яке невідступно супроводжувало малого песика від рідної ферми, відразу ж зникло, щойно той лагідно заговорив до нього. Так, безперечно, Хатіко сумував за своїм звичним домом на фермі, де він насправді так мало провів часу. Щойно навчився їсти з мисочки, його колишній господар привіз цуценя у гамірне місце і передав на руки цього чудового чоловіка зі словами:

— Вчителю, собачку породи акіта-іну я хотів би подарувати вам на знак вдячності. Завдяки вашим життєвим урокам я навчився бачити цей світ по-новому, а знання, які отримав від Вас, навчаючись на факультеті сільського господарства, допомогли мені визначитись із майбутнім. Так я став успішним фермером і ось тепер маю чудову прибуткову справу для родини. Дізнавшись, яке горе спіткало вас, коли ви втратили свого улюбленця, я вирішив привезти «живий гостинчик» із власної ферми в Одате. Мої собаки — добрі помічники та надійні друзі. Вірю, цей песик стане утіхою вам, хоча й знаю, нікого не можна замінити бодай кимось. Але ж я не кажу зараз про заміну. Гадаю, можна розпочати нову історію дружби. Ось, погляньте, вчителю, яке це неймовірне цуценя! Ви можете подарувати йому свою турботу і чуйність, натомість отримаєте щось значно ліпше — безмежну відданість і любов.

Господар ферми поставив цуценятко долі. Маленький песик кумедно задріботів по землі, довірливо чалапаючи до рук професора, коли той присів навпочіпки, закликаючи його до себе. Коли ж цуценя ткнулося носиком у долоні свого нового господаря, професор радісно усміхнувся. Уперше за час втрати свого улюб-

Поміркуй!

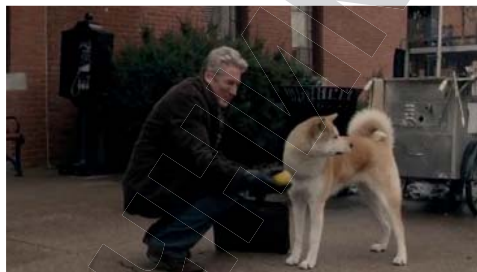
- *Із чого розпочалася «історія дружби» Хатіко і його господаря?*
- *Які епізоди свідчать про надзвичайну дружлюбність та відданість Хатіко?*

¹ Хатіко народився 10 листопада 1923 року на фермі неподалік міста Одате, префектура Акіта (Японія).

ленця радів присутності поряд собачки, який довірився йому. І це була перша перемога Хатіко. У подальшому їх було безліч.

Хатіко любив бувати з господарем. Він супроводжував його скрізь і всюди — вдома, на відпочинку, на риболовлі, деінде і будь-коли був поряд із ним.

Одного разу йому навіть пощастило побувати разом із господарем у Токійському університеті, де той викладав. Щоправда, це сталося через його неслухняність. Трішки підрісши, він якось подався слідом за професором на станцію Сібуя. Той, кваплячись, не помітив свого улюбленця, що поспіхом ішов слідом. Так уперше Хатіко подолав дорогу до залізниці. Коли ж господар сів у потяг до Токію, угледів свого песика на пероні. Спохопившись, узяв його із собою, але в подальшому, після ранкового супроводу, наказував чотирилапому другові йти додому або ж сумирно чекати свого повернення на пероні.

Кадр із кінофільму «Хатіко: Вірний друг» (США, Великобританія, реж. Л. Гальстрем, 2009 р.)

— Я певен — ти все розумієш, Хатіко, — лагідно говорив усміхнений професор, невміло картаючи свого улюбленця, коли той ішов слідом. — Ні, не можу більше брати тебе із собою. Ти бачив минулого разу й сам, що заняття всі звелись до гри з тобою. Ти настільки чудовий пес, що не можеш будь-кого залишити байду-жим. Мої студенти так захопились тобою, що їм було не до занять. А це зовсім не годиться, друже. Чекай мене на пероні, Хатіко. Коли я повернусь, ми неодмінно пограємось у саду. Розумієш?

Хатіко не смів ослуhatися свого господаря. Він насправді був розумним і слухняним песиком. Тож надалі, слідуючи за професором, коли той їхав у місто в університет, проводжав його тільки до входу на станцію Сібуя і не далі, а потім повертався додому, щоб рівно о третій годині дня знову поквапитися на станцію зустрічати господаря з роботи. Коли потяг прибував із

Поміркуй!

- Розкажи свої перші враження про песика Хатіко.
- Чому його так назвали?
- Як письменниця характеризує господаря цуценяти?

Токіо, всі пасажери звично бачили на пероні Хатіко, що чекав професора. Подивовані такою відданістю містяни відтепер ставилися шанобливо не тільки до поважного Хідесабуру Уено, а й до його вірного чотирилапого друга.

Так тривало півтора року. За цей час Хатіко ніколи й подумати не міг, що може несподівано втратити господаря. Але якогось дня той не повернувся із Токіо.

Вірний пес марно чекав його на станції, сумним поглядом проводжаючи усіх пасажирів. Серед приїжджих людей рідного обличчя не було. Бідолашний Хатіко просидів на пероні до пізньої ночі, але так і не дочекався повернення професора. Черговий на станції, проходячи повз нього, не стримав зітхання:

— Бідолаха, ти, мабуть, не знаєш, що у твого хазяїна, Хідесабуру Уено, стався серцевий напад, і він раптово помер. Лікарі не змогли врятувати професора. Додому він уже не повернеться. Не жди його більше.

Хатіко не вірив почутому. Він знав своє — рано чи пізно його господар мусить-таки повернутися на станцію.

Отож, вірний Хатіко заповзято вірив у повернення свого господаря. З дня у день він ходив на станцію, розумними очима обводячи щоранку і щовечора поквапливий натовп людей на пероні. Повз нього щодня байдуже проходили пасажери, от тільки дорогої людини у натовпі все не було й не було. Розчулені торговці підгодовували його рибою та якіторі¹, захоплюючись його наполегливістю. А залізничники стежили за тим, аби собаку, що став неодмінним атрибутом пристанційної площі, ніхто не ображав.

Осиротілий пес знехотя повертався додому, даремно сподіваючись, що раптом застане свого господаря у дворі, а чи у будинку. Та щойно наставав ранок, надія поверталася. Хатіко приходив знову на станцію, терпляче сподіваючись на диво.

Минали роки... Про Хатіко з часом дізнався увесь світ. Люди були захоплені його вірністю. Про цього дивовижного пса писали

Пам'ятник Хатіко біля станції Сібуя (м. Токіо, Японія). Скульптор Т. Андо

¹ *Якіторі* — популярна в Японії страва зі шматочків курки, підсмажених на бамбукових шампурках. Цю страву любив Хатіко.

газети, заради нього на станцію Сібуя приїздили туристи, аби на власні очі побачити живе втілення відданості.

А Хатіко... Хатіко не зважав на це. Його не цікавила слава. Єдине, чого він хотів, аби господар усе-таки повернувся. За десять років розлуки він так і не забув його.

До останнього дня чекав з надією. І вже поринаючи поволі у сон вічності, бачив перед очима світле лице професора, як і чув його неповторний голос:

— Чекай мене на пероні, Хатіко...

Він так і стоїть на пероні дотепер, вірний пес Хатіко¹. Здається, що, вдивляючись у далечінь, усе ще сподівається углядіти наближення рідної людини.

Поміркуй!

- Які думки і почуття викликало в тебе оповідання М. Морозенко «Вірність Хатіко»?
- Чи відомі тобі інші реальні історії про відданість домашніх улюбленців своїм господарям?
- Хто допоміг Хатіко вижити після втрати господаря?
- Якщо у тебе є домашня тваринка, розкажи про неї та про стосунки, що склалися між вами.

Ти вже вмієш характеризувати дійових осіб (персонажів) літературних творів. Визнач, хто є головними героями оповідання М. Морозенко «Вірність Хатіко» та схарактеризуй їх.

Мовна скарбничка

Із тексту оповідання ти дізнався/дізналася, що слово «хаті» в перекладі з японської мови означає «восьмий». Це ім'я стало символом вірності й відданості своєму другові. Цікаво, що в українській мові є понад 50 слів, запозичених із японської, як-от: *суші, дзюдо, карате, васабі, оригамі* та інші. Звернись до словника іншомовних слів і довідайся, які ще слова мають японське походження.

¹ Хатіко помер 8 березня 1935 р., а пам'ятник із написом «Вірний собака Хатіко» скульптор Теру Андо встановив біля станції Сібуя (м. Токіо, Японія) в 1934 р. Під час Другої світової війни пам'ятник знищили — метал використали для військових потреб. У серпні 1948 року пам'ятник Хатіко відновили.

 Літературознавчий клуб

Марія Морозенко (1969) — сучасна українська письменниця. Народилася вона на Рівненщині у багатодітній родині. Коли Марійці виповнилось лише дев'ять років, трагічно загинув тато. І мамі довелося самотужки піднімати на ноги дванадцятьоро дітей. Марійка намагалася всіяко підтримувати родину, бути корисною.

У шкільні роки дуже багато читала. У бібліотеку забігала через день. Іноді дорослі навіть не вірили, що третьокласниця може так швидко прочитати кілька книжок. Тоді Марійка докладно переказувала прочитане. Незабаром і сама почала писати вірші. Відтоді література й стала її покликанням.

Твори М. Морозенко про тварин увійшли до збірки «Найвірніші. Історії про собак», де розповідається про тварин, які своїм життям довели свою відданість господарям.

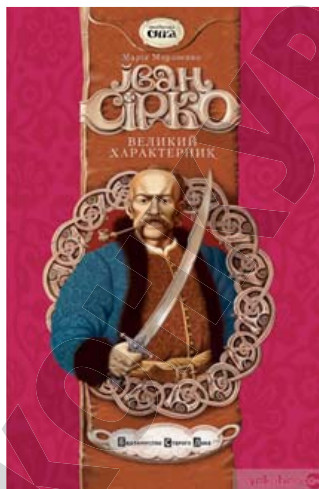
В основі оповідання «Вірність Хатіко» — реальна історія із жит-

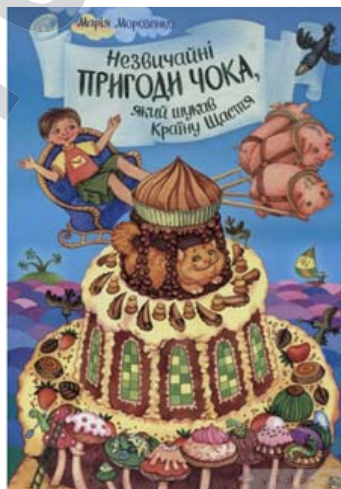
Марія Морозенко

 Літературознавчий словник

Анімалістичне оповідання (лат. *animalis* — тварина) — різновид оповідання, у якому розповідається про життя тварин.

М. Павленко. Обкладинка книжки М. Морозенко

О. Богомаз. Обкладинка книжки М. Морозенко

О. Воронкова. Обкладинка книжки М. Морозенко

тя собаки. Цей твір можна назвати **аніمالістичним оповіданням**. Авторка майстерно описує цікаві, а іноді навіть досить кумедні ситуації, що траплялися з Хатіко.

Як свідчили очевидці, вірний Хатіко понад дев'ять років чекав на свого господаря. Цей пес став національним символом відданості, йому встановлено пам'ятники у різних містах Японії.

Поліруй!

- Доведи, що оповідання «Вірність Хатіко» – аніمالістичний твір.
- Пригадай аніمالістичні твори, відомі тобі з уроків зарубіжної літератури. Що спільного між чотирилапими героями оповідань Е. Сетона-Томпсона та М. Морозенко?

У колі мистецтв

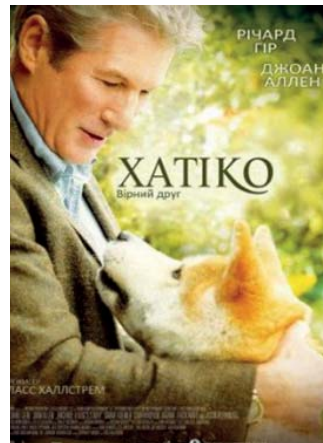
У 2009 році в кінопрокат вийшов кінофільм «Хатіко: Вірний друг» спільного виробництва США і Великобританії (режисер Лассе Гальстрем). Можеш і ти переглянути цей кінофільм, якщо зіскануєш **QR-код**.

Тварин також зображували на своїх картинах багато відомих художників. Так, український художник початку ХХ ст. *Олександр Мурашко* створив картину «Дівчинка з собакою. Портрет Т. Язевої». Митець переконливо передав на полотні чарівність, красу дівчинки і граційність могутньої статури її чотирилапого друга-собаки.

О. Мурашко.
Дівчинка з собакою. Портрет Т. Язевої

Постер¹ кінофільму «Хатіко: Вірний друг» (США, Великобританія, реж. Л. Гальстрем, 2009 р.)

¹ *Постер* (англ. *poster* – афіша, оголошення, плакат) – художньо оформлений плакат для рекламних чи декоративних цілей.

 Поміркуй!

- Переглянь кінофільм «Хатіко: Вірний друг». Чи такими ти уявляє/уявляла героїв оповідання М. Морозенко «Вірність Хатіко»? Поділися своїми враженнями.
- Кожна людина, яка має собаку, знає, що зв'язок між чотирилапим другом і хазяїном — особливий. Ознайомся з картиною О. Мурашка «Дівчинка з собакою. Портрет Т. Язевої». Якими, на твою думку, є взаємини дівчинки та її чотирилапого друга? Свою відповідь обґрунтуй.

Читай і досліджуй!

Напевно, у тебе є домашні улюбленці. Або ж у твоєму дворі живуть песики й котики, які не мають своєї домівки, а їх підгодовують люди.

Пропонуємо тобі створити фотоколаж «Друзі, які завжди поруч». Для цього сфотографуй тваринок, які живуть у твоєму дворі, та напиши про одну з них історію. Презентуй свою роботу однокласникам і однокласницям. Можливо, хтось із них захоче стати власником безпритульної тваринки.

Підсумуй!

- Яке враження справила на тебе історія собаки, розказана М. Морозенко в оповіданні «Вірність Хатіко»?
- Доведи, що це оповідання є анімалістичним.
- Чи знаєш ти ще й інші історії про дружбу людини і тварини? Розкажи їх.
- Що в оповіданні про Хатіко тобі найбільше сподобалося?
- Чи звертався/зверталася ти по допомогу до вчителя/вчительки під час виконання завдань підручника?
- Як ти оцінюєш свою роботу над твором М. Морозенко «Вірність Хатіко»?

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Анатолій Качан

 Ти вже знаєш, що таке *пейзаж*. Пригадай, які є види пейзажів. Наразі ти ознайомишся ще з одним дивовижним видом пейзажу – *мариністичним* (тобто морським).

Чи доводилося тобі бувати на морі? Якщо так, то опиши його: яким воно тобі запам'яталося? Якщо ж поки що ні, то розкажи, яким ти його уявляєш.

А ось таким побачив море поет Анатолій Качан.

Море грає

Море грає, море грає,
Хвиля хвилю доганяє:
Наступає їй на п'яти —
І не може наздогнати.
З неба чайки білокрилі
З криком падають на хвилі
І хапають, мов пір'їнку,
На льоту із хвиль рибинку.
Ген у морі *яхта* біла
Ловить вітер у вітрила.
А на кручі біля хати
Дві тополі височенні
Хочуть вітер упіймати

В паруси свої зелені.
А з полів на косогорі,
З володінь *перепелиці*
Линуть-котяться до моря
Хвилі ярої пшениці.
Десь отам на виднокрузі,
Коли дмуть вітри південні,
Зустрічаються, мов друзі,
Хвилі сині і зелені.
Море грає, поле грає,
Хвиля хвилю доганяє:
Наступає їй на п'яти —
І не може наздогнати.

 Поміркуй!

- Які види пейзажів поєднано у цьому вірші? Підтвердь свої висновки цитатами з твору.
- Зверни увагу, як у вірші «Море грає» А. Качан передає дивовижну красу природи. Перечитай першу строфу. Слова якої частини мови тут найчастіше використано? З якою метою?
- Визнач у вірші «Море грає» метафори, за допомогою яких автор показує схожість, єдність степу і моря.
- Які способи римування використано у цій поезії?

 Мовна скарбничка

Гра́ти – багатозначне слово, тут воно вжито у значенні: швидко рухатись у різних напрямках, б́урхати (про сили природи).

Яхта – вітрильний чи вітрильно-моторний човен.

Перепеліця (перепілка) – невеличка польова перелітна пташка, яка має темно-буре плямисте забарвлення.

 Літературознавчий клуб

Автор цього чудового вірша – один із найпопулярніших сьогодні українських дитячих поетів **Анатолій Качан** (1942). Народився він на Миколаївщині. Це безкраї, благодатні степи на Півдні України, що зливаються з неозорим морем. Не випадково, що захоплення красою, привіллям степу й моря стало головною темою творчості митця.

А. Качан учителював у незвичайному місті Вілкове. Його ще називають українською Венецією. Адже люди тут живуть майже «на воді», за автобуси й тролейбуси їм правлять звичайнісінькі човни. Нині письменник живе в Києві. Пише для дітей надзвичайно цікаві вірші. Більшість персонажів творів А. Качана – твої однолітки, які мріють якнайшвидше дочекатися канікул і поїхати до моря.

Анатолій Качан

І. Касцова.
Море. Чайки. Яхта

К. Лавро. Обкладинка
збірки віршів А. Качана

Діти дуже люблять, коли письменник А. Качан зустрічається з ними. Адже він може розказати стільки кумедних і таємничих історій! А всіляких скоромовок, загадок, дражнилок, мирилок, забавлянок він знає просто безліч! Кожен його вірш сяє захватом і радістю відкриття прекрасного українського світу.

У колі мистецтв

Український художник ХІХ ст. *Архип Куїнджі* мав дивовижний талант відтворювати на полотні нескінченність простору, невловимі порухи сонячного світла, води, повітря, хмар.

Яскраві, насичені фарби картини А. Куїнджі «Море. Крим» передають заворожливу красу пейзажу. Чисте спокійне море ніжитья в сонячних променях, як немовля. А десь за обрієм зливається з безмежжям блакитного неба. Лише маленька біла хмарка звіддала нагадує повітряну кульку. Залита сонцем, буквально сяє-міниться золотом і смужка берега.

А. Куїнджі. Море. Крим

Милуючись картиною, хочеш просто радіти життю, бути вільним і щасливим. Такі ж почуття сповнюють душу, коли слухаєш пісню «Білі кораблі» Зої Красуляк у виконанні Василька Кучого. Зісканай **QR-код** і прослухай пісню.

Поміркуй!

- Які емоції, спогади, мрії викликала в тебе картина А. Куїнджі «Море. Крим»?
- Роздивися також репродукцію картини І. Касцової «Море. Чайки. Яхта». Зверни увагу, за допомогою яких кольорів художниця передає рух. Чи сподобалася тобі ця картина? Чим саме?
- Якими образами картина І. Касцової і пісня З. Красуляк перегукуються з віршем А. Качана «Море грає»?

Читай і досліджуй!

Якщо зіскануєш **QR-код**, ти зможеш віртуально зустрітися з письменником А. Качаном. Чим запам'ятались тобі ці зустрічі?

Підсумуй!

- Підготуйся до виразного читання вірша А. Качана «Море грає» уголос. Вибери правильну інтонацію для читання, постав наголоси.
- Який настрій передає поет?
- Сформулюй провідний мотив вірша «Море грає».
- Які образи змальовані у цьому творі?
- Знайди у вірші порівняння, епітети й метафори. З якою метою використано кожен із цих засобів?
- Оціни, наскільки добре ти опанував/опанувала матеріал цього розділу підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Світ дитинства

 Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Дитинство — найщасливіший час у житті людини. Воно сповнене казковими мріями, несподіваними пригодами, таємницями й загадками.

У цьому розділі ти прочитаєш оповідання Івана Нечуя-Левицького й Бориса Грінченка, із яких довідаєшся про шкільне навчання й літні забави дітей — твоїх однолітків/одноліток, які жили колись. А про проблеми твоїх сучасних ровесників/ровесниць дізнаєшся, коли познайомишся з героями та героїнями творів Оксани Сайко й Галини Кирпи. Сподіваємось, у цих творах ти знайдеш відповіді на багато запитань, що хвилюють тебе, а головне — навчишся краще розуміти інших людей.

Іван Нечуй-Левицький

 Мовна скарбничка

На уроках української мови ти вже вивчав/вивчала *фразеологізми* — неподільні за значенням вислови, які іноді можна навіть замінити одним словом. Вони роблять нашу мову яскравою і влучною. Наприклад, є такі фразеологізми:

розквасити губи — розплакатися;

пробувати кислиць, дісталось на бублики — бути покараним;

нам'яти чуба, наскубти вуха — покарати;

на душі похололо — злякався.

В оповіданні Івана Нечуя-Левицького «Вітрогон» є багато фразеологізмів. Зверни увагу, що вони пожвавлюють і забарвлюють мовлення головного героя та допомагають розкрити риси його характеру.

Вітрогон

(Скорочено)

Пам'ятаю, мені було років шість або сім, як це діялось. Батько мій був тоді економом¹ в одному селі. Економія стояла сливе край села, вся обсаджена вербами й тополями. За економією слався до кінця села широкий вигін, де весною і влітку пастушки пасли ягнята.

Дома не було мені з ким гулять. Була в мене одним одна менша сестра, але така вередлива та плаксива, що й гулять і бавиться з нею було не можна.

Нема мені дома з ким гулять, а гуляти, господи, як хочеться! Оце було втечу з хати на вигін до хлопців, бігаємо напередіми, наввипередки, граємо в довгої лози, загнуждаємось та граємо в коней. А набридне бігать, ідемо до річечки, що текла або слизила внизу край вигону, серед очерету та осоки. Лазимо було в лозах, понариваємо прездорові пучки ожини, наїмось, ще й позамазуємо пазухи ожиною. Прийду було додому й сестрі принесу пучок ожини. А мати мені тиче кислиці: «Навіщо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожиною?». Велика пак цяця — біла сорочка. Спробувала б мама, як гарно лазить в лозах та ожину рвати, то, може б, і не тикала мені кислиць, та ще й так часто.

Лазимо було по кущах та й в осоці назнаємо пташині гнізда. Господи, яка то була радість, як було назнаємо десь пташине гніздечко! Мама було каже: «Не дери ж ти пташиних гнізд та не бери яєчок, бо пташка буде плакати». А мені було байдуже, чи плаче там пташка, чи ні. Було заберу яєчка з гнізда та й принесу додому сестрі. Мама мені за яєчка знов тиче під ніс ті капосні

 Поміркуй!

- Якими почуттями пройняті спогади оповідача твору про його дитинство?
- Які розваги автор згадує з найбільшим теплом?

В. Леонович. Дитинство

¹ *Економія* — господарство в панському маєтку в XIX ст.; *економ* — людина, яка керувала цим господарством.

кислиці. А раз ми нагляділи в березі страшну гадюку. Над берегом лежав камінь, де молодіці прали плаття й крохмалили його в березі в крохмалі з висівок. Ми було там усе купаємось. Пісочок на дні затужавілий, твердий, і неглибоко: саме добре нам купатися. Було приїдемо на піскуватий берег, дивимось, а кругом каменя дрібна рибка аж кишить, в'ється, хапає висівки. Оце було тільки стану на камені та як моя тінь впаде на воду, то рибка так й шугне навкруги од каменя, неначе курчата од шуліки. А раз ми вскочили в берег під верби, коли дивимось, коло камінчика плазує, неначе пасеться, гадюка, довга, як батіг, та ряба. Ми так і остовпіли з переляку. Од того часу ми вже боялись лазить в осоці. Я й мамі не казав за гадюку, бо знав, що мені досталось би на бублики. Тільки сестру лякав гадюкою.

М. Богданов-Бельський.
Рибалки

Раз я з пастушками побіг берег купатися. Надворі було дуже душно. Старші пастушки покинули менших стерегти ягнята, а самі побігли зо мною до річки. Поскидали ми сорочки. Купались ми, купались, а потім покочили з води та давай качатися по гарячому піску. Один пастушок наглядів калюжу під вербами. Ми побігли до тієї калюжки, побмазувались чорною гряззю.

Так нам смішно, що ми усі стали чорні, як чорти. Я знав, що мама мені за цю мазанину дала б на закуску зо дві або зо три кислиці; але все-таки обмазався усей гряззю, навіть лице й лоба обмазав. В березі стояв човен. Хлопці повлазили в човен та давай стрибать з човна в воду на бік, де було води по пояс. Я довго дивився та й думав: «Ви скакаєте в воду, як маленькі, а от я скочу так, як плигають парубки з каменя або з гатки в воду».

Поміркуй!

- Як ставиться головний герой оповідання до природи?
- Що свідчить про його спостережливість?
- Які вчинки Василька викликають у тебе неприйняття?
- Роздивись картину М. Богданова-Бельського «Рибалки». Що спільного між зображеним на ній і подіями оповідання «Вітрогон»?

Розігнався я з берега, побіг по човні та плиг в воду з самісінького носа човна на глибиню! Хотілось мені почванитись перед хлопцями, так я й не знав, де та сміливість узялась. Скочив я в воду; думав, буде мені по шию, але примічаю, що ногами дна не достаю та все тону глибше. Плавають я ще не вмів; та й ніхто з нас ще не вивчився гаразд плавать. Черкнувся я ногами об дно, примічаю — несе мене вода вгору. Я вирнув на світ, б'юся руками й ногами та й крикнув що було сили. Але чую, я знов потопаю, знов пірнув під воду. Тягне мене на дно, неначе руками. Я знов черкнувся об дно, почав борсаться в воді. Вода мене знов винесла наверх. Я липнув очима, побачив світ і знов крикнув. Мабуть, на моє щастя, саме тоді находилась якась молодиця: прийшла в берег плаття прать. Кинулась вона в воду, вхопила мене за чуб та й винесла на берег. Дивлюсь я, пастушки стоять ні живі ні мертві, тільки очі повітріщали та роти пороздзявляли. Прибіг я додому, та вже й мамі нічого не кажу за те. Але капосна молодиця швидко після того стрілась з мамою та й розказала. Дала мені мама доброї прочуханки й заборонила зовсім виходить з двору та гуляти на вигоні.

Але як його в світі всидить вдома, коли для мене був двір тісний. Вже я й по покрівлі лазив: і по коморі, і по клуні, і по стайні; вже й заглядав в голубині гнізда, дер горобині гнізда, скинув палицею одно ластовине гніздо, викидав горобині яечка з гнізд та розбивав їх навіщось об колоду; але самому без хлопців було невесело дерти. Бігав я по дворі, ганяв по садку, а мене все бере нудьга без хлопців.

Ото раз надвечір нудився я, нудився та й думаю: не видержу більше, піду крадькома та потаєнці до пастушків. От і пішов я, тільки не через ворота, а через садок. Біжу я, дивлюсь — ягнят не видно і пастушків нема. А далі думаю, що пастушки погнали ягнята до царини на кінець вигону. Прибіг я до царини, і там нема пастушків. Я й не догадався, що вони погнали ягнята на другий кінець вигону, під чагарник. Мені здалося, що вони пасуть десь за цариною. Вибігаю я за царину, їх нема. Я побіг шляхом попід високим житом, що вже викидало колос, а поперед мене біжить

Поміркуй!

- На які риси характеру головного героя вказують його вчинки?
- Як ти вважаєш, до чого призведе його необачність? Свої міркування обґрунтуй.

чубата посмітюха¹ та так недалечко од мене. Мені здавалось, що вона молоденька і я її зловлю руками та й принесу сестрі на гостинець. Біг я, біг, а посмітюхи не впіймав. Коло невеличкого мосту вона знялася з місця та й полетіла в жито.

Добіг я до мосту. Коло мосту так гарно та зелено. Під мостом дзюрчить малесенька річечка по камінцях. Понад річкою зелена трава. Я побіг до річечки, вглядів камінці, кидав тими камінцями в воду, влучав в жаб, а далі задумав загатить гребельку й зробити ставок та й почваниться потім перед хлопцями: дивіться, мов, яке я диво вчинив. Загатив я гребельку; вода спинилась, стала й почала розливатися на зелені бережки. Я проробив посеред гребельки спуст для лотоків. Отут, думаю, поставлю млинка, та ще якби так зробить, щоб він крутився, ще й борошно молось, як у млині. Ото хлопці з дива очі повитріщали б на мій млин! Я глянув під міст, а там так чудно, якось неначе в хаті: і дві стіни по боках, і стеля зверху, і неначе двоє здоровецьких дверей — одні проти других. Я пішов під міст, ліг на м'якій травиці та й задивився на потічок, як він булькотить, переливаючи воду з камінчиків на камінчики. Я дививсь та дивився, роздивлявсь. Так мені чудно під мостом, бо я ще зроду не був ніколи під мостом. Лежав я, пацав ногами, думав, як то мій млинок буде молоть, а з-під млинка буде борошно сипатися в маленький мішечок, — та й незчувся, як і заснув.

Вже й сонце зайшло, а я сплю. Як прокинувся я, то вже почало на світ благословиться. Прокинувся я та й лежу, а мені здається, що я лежу в себе вдома на ліжку та чогось прокинувся вночі, чи що. Лапнув я під собою, щось м'яке підо мною, неначе кожух; а я пам'ятаю, що мама ніколи не стелила мені кожуха на ліжку. Дивлюся я вгору, стеля чогось чорна, неначе сажею обмазана. То було коли прокинувся, липну очима на стелю, то вона все біла влітку, а взимку сіра; а це чогось стала зовсім чорна. Ото лежу я та спросоння собі це все митикую². Коли прислухаюся, коло мене близько щось дзюрчить, неначе потічок

Поміркуй!

- Які почуття і переживання сповнювали хлопчика, коли він прокинувся під мостом?
- Як ти думаєш, що у цей час відчувають його рідні й близькі?

¹ *Посмітюха звичайна* — невеликий птах родини жайворонкових. Мешкає на всій території України, крім гір.

² *Митикувати* (розмовне) — міркувати про щось.

або течія тече по камінцях: кап-кап, ляп, дзюр-дзюр! Зовсім вода шумить та булькає. «Що це за диво! — думаю я. — Де ж це в хаті взялась річечка, та ще й неначе тече через кімнату близько од мого ліжка». Вже я трохи прочумавсь, та все лежу, прислухаюсь, чи не заговорить десь в другій кімнаті мама, чи не крикне десь тато. Коли чую, хтось ніби по стелі йде й бубонить. Я прислухаюсь і виразно чую: «Господи помилуй, господи помилуй, слава отцю й сину і святому духу, нині й присно і вівіки віков, амінь. Отче наш, оже еси на небесь...». Це, мабуть, батько встав та голосно богу молиться, бо мій панотець мав звичай вранці молитись голосно, ходячи по кімнатах. «Але ж, — думаю я, — чого це він виліз на горище богу молиться! Або, може, то наймит ходить по горищі та голосно богу молиться: це не тато», — міркую я собі. Коли тут щось як загуркотить! Як залущить стеля! Чую на свої вуха, що попереду застукали кінські копита, а за ними покотився віз; а дошки в стелі аж луцять. «Ой боже мій! Що ж це за диво! Хтось по нашому горищі кіньми їздить! І як воно туди витеребилось кіньми та возом? Ой! ще стеля завалиться та й мене вб'є!» — блиснула в мене думка.

Та при тому як скочу з ліжка на ноги, аж... і скакати не було куди. Вже трохи розвиднілось, і до мене вернулась пам'ять. Я в одну мить пригадав, що я під мостом і як я туди заліз. Тільки ніяк не міг вгадати, що тепер надворі: чи вечір, чи ранок, чи вдосвіта. «А може, я оце заночував під мостом... лежав і спав тут вночі?» — майнула в мене думка. І чогось мені одразу стало

А. Куїнджі. Дніпро вранці

страшно й містка, і тієї ночі. Чогось мені спала на ум та гадюка, що я бачив в березі. Як дремену я з-під мосту, та мерщій на горбок, та на шлях. Дивлюсь — шляхом іде чоловік і наближається до містка. Як углядів мене чоловік та як крикне: «Дух святий при нас! Ой чорт!» — та як дремене назад! Аж курява за ним піднялась. Біжить та хреститься, а я за ним біжу та кричу! Чоловік біжить та й собі кричить до того чоловіка, що тільки переїхав через місток: «Потривай! Подожди! Дух святий з нами! Чорт з-під містка!».

Чоловік спинив коні. Я біжу та кричу: «Потривайте, дядьку, дядьку, дядьку!» А чоловік каже: «Еге! нечиста сила, а ще й дядьком зве. Який я тобі дядько? Нехай бог боронить і заступить од такого небожа!».

Скочив чоловік у віз, аж ноги задер у возі з переляку. Батіг свиснув. Віз покотився, а я зостався сам серед шляху. Іду шляхом за возом та й плачу. Я озирнувся назад і глянув на село. Село мені здалось неначе не наше: якось потяглося смугою низом понад річкою аж до самого ліска. Церкви нігде не видно, і економії не видно. Село зовсім ніби не наше, бо з цього боку я ніколи й не бачив нашого села, а коли, може, й бачив, то не доглядавсь. Дивлюсь я, од шляху повертає між житами втоптана стежка просто до хат. Я повернув тією стежкою та й неначе пірнув у жита.

Йду я тією стежкою, як у лісі. Мені нічого не видко, тільки небо синіє надо мною. Коли гляну, проти мене йде молодиця. Вгляділа мене та як крикне: «Ой боже мій! Дух святий з нами!». Повернулась вона назад та як дремене! Тільки жито за нею слідком зашелестіло. Вона біжить, а я й собі біжу за нею, радий, що стрів живу людину. «Дядино! дядино! тітко!» — кричу я до молодиці, а вона біжить і не оглядається. Що це таке зо мною зділялось, що мене люде лякаються й жахаються, втікають од мене!

Вийшов я з жита, перебіг через шлях та й пішов улицею по селі. Дивлюся я, молодиця вбігла в двір та й ускочила в сіни, ще й двері за собою причинила. Я й собі пішов до того двору. Коли як вискочать з двору дві собаки! загавкали та так і кинулись до мене. Я махаю руками, а вони капосні от-от вхоплять мене за руки. Я з переляку видерся на тин, сиджу та й душі в собі не чую. А собаки аж на тин плигають, але до мене не достають. На мое щастя, одчинились сінешні двері, і звідтіль вийшла старенька бабуся, а через поріг виглянула й молодиця з острахом.

— А хто ти такий? — питає в мене бабуся.

— Я Василь, — кажу я до баби, — обороніть мене од собак.

— Чий же ти, хлопче? — знов питає баба, а сама коли б тобі з місця рушила.

Поміркуй!

- Як можна пояснити поведінку людей, які зустріли вранці хлопчика, що виліз із-під моста? Чому їх поводження викликає сміх у читачів/читачок?
- Що ти знаєш про звичаї, вірування й заботони українців/українок? Із яких фольклорних творів тобі про них відомо?

— Я економів, я Василь, — кажу я та плачу. Бабуся взяла ломаку, щось пошептала, перехрестилась та й прогнала собак і зняла мене з тину.

— Ой боже мій, як воно мене налякало! — обізвалась молодичця. — А я думала, що русалка блукає, гуляючи в житі, та за мною гониться.

— Чого ж це ти аж сюди забрів та дражниш собак вдосвіта? — питає в мене баба.

— Та я ночував під мостом, — обзиваюсь я до баби.

— Під мостом? Оце диво. А чого ж ти туди заліз? — питає баба.

Я розказав бабі про свою пришту¹. Вона взяла мене за руку та й одвела додому. Як прийшли ми додому, вже сонечко викотилось з-за верб.

Тільки що ми увійшли в двір, десь узялась мама на ганку, прибігла до мене й з плачем кинулась до мене та й обняла мене. Я боюся, аж трушусь, жду кислиць, а мама плаче. «Що це за диво якесь трапляється мені?» — думаю я.

— Де ти, Ганно, його знайшла? — питає мати в баби.

— Приблукався панич до нашого двору оце вже світом, а молодичця наша вгляділа його в житі та й утекла од його: дурна думала, що то русалка гуляє в житі. Мабуть, гравсь учора ввечері в житі та й переночував там, — каже баба.

— А ми тут цілісіньку ніч не спали, — оповідала мама бабі зі слізьми в очах, — порозсилали наймитів та наймичок шукать його. Пан з ліхтарем обійшов усей вигін, оглядів усі рови, обійшов чагарник. Ми вже думали, чи не втопився він часом, купаючись із хлопцями, і оце світом послали з волоком людей, щоб зайшли в тих місцях, де вони купаються, та хоч витягли його з води. А я цілу ніч ні на волос не спала й очей не стуляла через оцього вітрогона.

Поміркуй!

- Чому рідні не сварили Василька за його необачний вчинок?
- Які висновки з цієї пригоди Василько зробив для себе? Прочитай рядки оповідання, у яких ідеться про це.
- Як ти вважаєш, чому І. Нечуй-Левицький назвав оповідання «Вітрогон»?
- Які риси характеру головного героя він хотів підкреслити цією назвою?

¹ Пришта (розмовне) — пригода.

Я слухаю, що мати розказує бабі, та й постеріг, якого я клопоту та жалю завдав матері та батькові. Мені стало якось ніяково. Я не знав, де й очі діти, та все дивився собі на ноги, замазані гряззю. Подякувала мама бабі, пішла в пекарню, винесла хліб і дала бабі, а мене все за руку держить та за собою водить. Поглядаю я на заплакане мамине лице: і жаль мене бере, і все-таки я жду от мами кислиць та думаю: «Сльози — слізьми, а кислиці ще такі будуть».

К. Білокур. Сніданок

Повела мене мама в покої. Тато не виходив ще зі своєї кімнати. Я стою, а в мене аж ноги трусяться. Мені здавалось, що тато от-от винесе мені з пів клунка кислиць на снідання. От і тато вийшов. В мене і в душі похололо. Одначе тато кислиць мені на снідання не виніс; вийшов веселенький і тільки каже:

— А де це ти, волоцюго, тинявсь цілу ніченьку, що й дома не ночував? Де ти ночував?

— Під мостом, — насилу стало в мене сили обізваться.

— Під мостом! — аж крикнула мати, а за нею й наймичка, і обидві вони перехрестились. Батько зареготавсь на всю кімнату.

— Чого ж ти туди заліз? — спитала в мене мати.

— Гуляв, та й зайшов під місток, та зробив гребельку на течії, — кажу я.

— Та там же чорти сидять вночі під мостом, не при хаті згадуючи, — обізвалась наймичка.

— Там же гадюки та жаби! І як оце вони тебе не покусали? — сказала мама, бідкаючись.

Чортів тоді ще я не боявсь, хоч і чув за їх: я тоді думав, що чорти — то щось таке, як чорні жуки з рогами, що душать курчат за шийку. Я сам не раз одламував роги тим жукам, то вони мені були не страшні; але як сказала мама за гадюк, то я аж зблід з

Поміркуй!

- Роздивись картину Катерини Білокур «Сніданок». Зверни увагу, як удалося художниці передати домашній затишок, смак скромної селянської їжі.
- Знайди та виразно прочитай уривок, у якому описується сніданок у родині Василька. Якою була поведінка дорослих за сніданком?
- Які думки і почуття сповнювали хлопчика за сніданком?

переляку. Посадили мене за стіл, дали снідання, а мені все увижається, що під столом лазять гадюки та вже й плазують по моїх ногах.

Пополаяв мене батько за сніданням, попосміявся з мене та й заборонив мені купатися в річці з пастушками й гулять на вигоні. Мені було дуже ніяково. Я почував, що вчинив якусь провину, наробив клопоту мамі й татові. Після снідання я вискочив надвір, сів на ганку, а мені все якось погано було на душі. Але налінули до ганку голуби дзьобать просо. Я побіг в стайню, заглянув у кошіль, дивлюсь — голуби знеслись. Я став такий радий, що зараз забув і про місток, і про собак, і про гадюк, як усяке лихо забувається на світі.

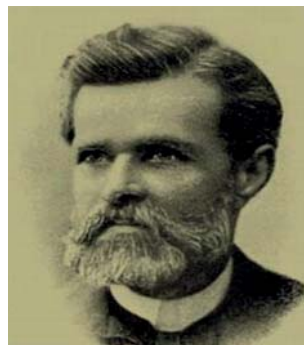
Поміркуй!

- Розкажи про свої враження після прочитання оповідання Івана Нечуй-Левицького «Вітрогон».
- Який епізод твору запам'ятався тобі найбільше? Перекажи його.
- Виділи в оповіданні основні частини, склади простий план цього літературного твору. Назва кожної частини має бути пунктом плану. Визнач, як частини оповідання пов'язані між собою.
- Із яким епізодом оповідання співзвучна картина А. Куїнджі «Дніпро вранці». Зверни увагу на те, як художнику вдалося передати мить перед світанком, коли образи ще невизначні й тьмяні.
- Чи траплялися з тобою смішні історії під час розваг? А небезпечні? Розкажи про них.

Літературознавчий клуб

Іван Нечуй-Левицький (1838–1918) — автор оповідання «Вітрогон», український письменник. Його батько і дід були священниками у містечку Стеблеві на Черкащині. Іван також закінчив Київську духовну академію. Але обрав собі фах учителя словесності. Згодом він почав писати прозові й драматичні твори та підписувати їх псевдонімом *Нечуй*.

Усе життя письменник обстоював національні та духовні цінності українського на-

Іван Нечуй-Левицький

роду, адже у той час діяли закони, що забороняли все українське в Російській імперії. Усупереч їм він писав твори рідною мовою про життя українців та українок.

Понад 20 років Нечуй-Левицький учителював, тому добре знав світ дітей. У гумористичному оповіданні «Вітрогон» письменник майстерно розповідає про життя сільського хлопчика. Він веселий, життєрадісний, любить природу, прагне досліджувати її, але іноді потрапляє у небезпечні пригоди.

Події в творі зображено послідовно, поступово розкрито характер головного героя. Ця частина оповідання називається **сюжетом**.

Побудову (композицію) оповідання також складають роздуми героя/героїні, різноманітні описи природи та обстановки, у якій відбуваються події і діють персонажі.

Літературознавчий словник

Композиція — побудова літературного твору, розташування всіх його частин.

Сюжет — частина композиції, послідовність подій, у яких розкриваються характери персонажів.

Ти вже вмійш характеризувати образи в художніх творах. Накресли таблицю у зошиті. Заповни її, використовуючи текст оповідання «Вітрогон» І. Нечуя-Левицького.

Події в оповіданні	Емоції і почуття головного героя	Риси характеру головного героя

У колі мистецтв

Образи дітей часто змальовують на своїх картинах і художники/художниці. Так, на картині «Вечоріє» український художник XIX століття **Микола Пимоненко** відтворює красу природи, а на її тлі — змальовує побутову сцену з життя тогочасних сільських дітей. Саме в той період розгортаються і події оповідання Івана Нечуя-Левицького «Вітрогон».

М. Пимоненко. Вечоріє

 Поміркуй!

- Роздивися репродукцію картини М. Пимоненка «Вечоріє». Опиши, що зображено на полотні.
- Зверни увагу на постаті дітей. Як ти гадаєш, чи вони з однієї родини? За допомогою яких деталей художник відтворює їхні характери?
- Подумай, які почуття передає майстер на своєму полотні?

Читай і досліджуй!

Скористайся домашньою або іншою бібліотекою та знайди «Тлумачний словник української мови» і «Словник синонімів української мови». Дізнайся зі словників, що означає слово «вітрогон». Добери до нього синоніми.

Підсумуй!

- Що тобі найбільше запам'яталося із пригод Василька за оповіданням «Вітрогон» Івана Нечуя-Левицького?
- Розкрий значення слова, що стало заголовком оповідання.
- Назви події оповідання, що є основою його сюжету.
- Який необачний вчинок хлопчика найбільше загрожував його життю? Чому, на твою думку, все закінчилося щасливо?
- Які описи використовує письменник у композиції цього твору?
- Оціни свої знання про творчість письменника Івана Нечуя-Левицького та його оповідання «Вітрогон» після опрацювання матеріалу підручника.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Борис Грінченко

 Ти вже знаєш про небезпечну та кумедну пригоду хлопчика-бешкетника Василька із оповідання «Вітрогон» І. Нечуя-Левицького. Не залишить тебе байдужим і необачний учинок школярки Олександри з оповідання Бориса Грінченка «Украла». Цей твір допоможе тобі розуміти ближніх своїх, відчувати чужий біль, навчить співчувати і допомагати тим, хто опинився у скрутному становищі.

Украла

(Скорочено)

Тільки вчитель увійшов у клас, зараз побачив, що там робиться щось непевне. Школярки та школярі юрмою оточили когось і про щось палко й голосно гомоніли. Гомін був неласкавий, сердитий. Зрозуміти поки нічого не можна було. Чуть тільки було, що на когось діти сердились, комусь докоряли.

Зараз же дехто побачив учителя, і почулось проміж дітьми:

— Василь Митрович прийшов... Учитель прийшов.

Діти стихли і всі повернулись до вчителя. Учитель підійшов і спитавсь:

— Що тут у вас діється?

Усі мовчали, стоячи навкруг одної парти. На тій парті сиділа Олександра.

Олександра була школярка першого року, дочка сільського писарчука-п'янички. Вона сиділа, низько похнюпивши голову і втупивши очі у свій стіл. Її біляве, усе у веснянках, обличчя було біле як крейда. Вона вхопилася руками за стіл, мов боялася, що її тягтимуть кудись силоміць.

Учитель ще раз спитавсь:

— Що тут у вас сталося?

В. Євдокименко.
Обкладинка книжки «Украла»

 Поміркуй!

- Яке враження справили на тебе перші рядки оповідання «Украла»?
- Чого боялася Олександра?
- Які слова свідчать про те, що автор співчуває головній героїні?

Озвалась Пріська — подруга й товаришка Олександрина. Батько її був у економії за прикажчика. Пріська була дівчина сита, добре годована — вона завжди приносила з дому гарну їжу: пиріжки, перепічки, коржі тощо. Вона погано вчилася, але була дуже весела і не могла говорити не сміючися. Вона й тепер, осміхаючись, загомоніла:

— Та Олександра... — Пріська почала й засміялась, не доказавши.

Учитель спитавсь:

— Що Олександра?

— Украла в мене хліб! — доказала Пріська і зовсім зареготалася, і її нерозумні сіро-сині очі зі сміху аж сховалися за ситими щоками.

Ця звістка дуже вразила й здивувала вчителя. Такого в школі ще не було. На Олександрю він теж ніколи нічого не думав. Вона була просто дівчина боязка — мабуть, налякав її батько-п'яниця.

Учитель глянув на Олександрю й спитавсь:

— Олександро, правда цьому?

Вона мовчала й сиділа нерухомо, як кам'яна. Учитель зрозумів, що Пріська казала правду. А Пріська вже не мовчала й торохтіла:

— Вона не вперше це краде. Вона кілька разів у мене тягала. Бачу, вхопила хліб та й побігла з школи у двір, та зайшла за дерево, та й їсть. Я прибігла до неї, а вона злякалась. «Не кажи, — каже, — вчителю, я тобі малюнок дам...»

Учитель ще раз спитався:

— Олександро, правда цьому?

Але й тепер Олександра мовчала і сиділа нерухомо. Один великий школяр, не зовсім розумний і не дуже жалісливий, загомонів:

— Та що там її питається? Хіба й так не видно, що правда. Бач, що вигадала, — красти! Її треба прогнати з школи!

Школярі загули:

— Треба! Треба!

В. Євдокименко.

Ілюстрація до оповідання «Украла»

Учитель сказав:

— Чому ж то так?

— А тому, що вона краде, а ви або ми на кого іншого думатимемо по-дурному.

Інші казали:

— Це нічого не можна буде й положити в школі, якщо краситимуть.

— А хіба воно гарно, як казатимуть на школярів, що вони крадуть, — додавали треті.

Учитель сказав:

— Ось що, дівчата й хлопці. Ви он уже налагодились вигонити Олександру з школи, а ще не знаєте до пуття діла. А може, воно й не так було? Треба послухати спершу, що Олександра скаже.

Той-таки великий школяр почав був знову:

— Та що там слухати, хіба й так не видно?.. Але його зараз же спинено:

— Цить! Василь Митрович правду кажуть. Вже ж треба знати, що вона скаже.

Усі обличчя повернулися до Олександри, усі очі втупилися в неї. Всі дожидали від неї слова. Але вона й тепер сиділа, мов скам'янівши. Вона сховала голову межі плечі й прищулилась, неначе сподівалась, що її ось-ось ударять, хоча знала, що в школі не б'ються.

Учитель спитався:

— Ну, Олександро? Кажи, — ми ждемо.

Бліде обличчя в Олександри зробилося відразу як жар червоне. Але ж вона мовчала. А вчитель казав далі:

— Еге, я думаю, що це не так. Мені здається, що Пріська якось помилилася і що ти не винна.

Олександрине обличчя нахилилося аж до столу.

— Певне, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти.

В. Євдокименко.

Ілюстрація до оповідання «Украла»

Поміркуй!

- Про які риси характеру свідчить поведінка Олександри?
- Які почуття в тебе виникли під час читання епізоду розмови вчителя з дівчинкою?
- Які обставини, на твою думку, спонукали її взяти чужу їжу?

Голосне гірке ридання розітнулося у школі. Це плакала Олександра, припавши головою до столу. Школярі відразу притихли. Очі їм якось широко порозплющувалися, і вони мовчки, затаївши духа, дивилися на Олександрю. А вчитель казав:

— Не плач! Коли цьому неправда...

— Правда!.. Правда!..— скрикнула Олександра. — Я вкрала!

І вона заридала ще дужче. У великій класовій світлиці стояло шістдесят школярів мовчки, не ворущачись, а серед їх, припавши головою до столу, гірко плакала маленька білява дівчина.

Довго вона плакала, і всі мовчали, аж поки вона трохи заспокоїлася. Тоді вчитель, сівши біля неї, спитавсь:

— Нащо ж ти це зробила?

Вона мовчала знову і знову похнюпилась. Учитель бачив, що сказати те, через віщо вона це зробила, їй так само важко, як було важко признаватися. Але вона перемогла себе. Кілька разів вона починала казати, ворушила губами, але зупинялася. Нарешті промовила:

— Я їсти хотіла.

— Хіба ти дома не їла?

— Не їла.

— Чому?

Вона знову змовкла і... зовсім несподівано уп'ять заридала.

— У нас... у нас... нема чого їсти... Батько нічого... не приносять з волості... усе пропивають... Ми їмо су... су... сухарі вже другий тиждень.

І більше вона нічого не могла сказати за слізьми. Давно був час починати вчиття. Учитель тихо взяв Олександрю за руку і, сказавши їй кілька ласкавих слів, повів у свою хату, щоб вона там заспокоїлась. Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглися до його, і в кожній руці була якась їжа.

 Поміркуй!

- Як ти оцінюєш учинок Олександри?
- Знайди в тексті оповідання портрети Олександри і Пріськи. Які художні деталі опису їхньої зовнішності вказують на характер і спосіб життя дівчаток? Чому автор протиставляє образи подружок?
- Чи є Пріська справжньою подругою Олександри? Свою думку обґрунтуй.
- Чому школярі підтримали позицію Пріськи? А чому вони засудили вчинок Олександри?
- Як автор ставиться до своїх героїнь? Знайди в портретних характеристиках дівчаток слова, що свідчать про це.

— Натє! Дайте їй! Хай попоїсть!

Учитель глянув на дітей. Хлопці були ні в сих, ні в тих, дівчата деякі плакали. Він забрав усе, що діти надавали, і поніс Олександрі. Але вона нічого не хотіла їсти і все плакала. Він, скільки міг, розважив її, а сам пішов у клас і звелів співати молитву перед початком науки.

Як заспівали молитву, він непомітно ввів у клас Олександрю.

* * *

Олександра після цього довго соромилась глянути учителеві в вічі. Але ні він, ні школярі ніколи не нагадали їй про те, що було. Та й не треба було їй нагадувати. З того часу вже ніщо не могло спокусити її. Дівчата-товаришки її люблять і часто дають їй чого їсти — такого, що з дому приносять. Але вона зрідка бере, хоч і часто сидить на сухому хлібові. Цього року вона здасть останнього екзамена і вийде з школи розумною, правдивою і чесною дівчиною.

Поміркуй!

- Які думки і почуття викликало у тебе оповідання Б. Грінченка «Украла»?
- Що допомогло дітям змінити своє ставлення до Олександрю?
- Які рядки твору свідчать про те, що діти в класі змінили своє ставлення? Яку роль у цих змінах відіграв учитель Василь Митрович?
- Чи можна, на твою думку, судити про людину лише за одним її вчинком?
- Чи хотів би/хотіла б ти товаришувати з Олександрю? Чому? Які риси характеру тобі в ній подобаються? А як би ти допоміг/допомогла цій дівчинці?
- Чи знаєш ти, до кого треба звертатися по допомогу в разі агресії в сім'ї?
- Що ти знаєш про Службу в справах дітей і сім'ї?

Тти вже вмієш складати простий план оповідання.

Склади **цитатний план оповідання «Украла»**. Для цього **виконай такі дії**:

1. Перечитай цей твір.
2. Поділи текст на епізоди відповідно до розвитку сюжету.
3. Виділи в кожному епізоді головне речення.
4. Запиши ці речення в лапках як пункти цитатного плану.

 Мовна скарбничка

Український народ традиційно з великою пошаною ставиться до хліба.

«На чорній землі білий хліб родить», «Як є хліба край, то і під вербою рай», «Де хліб і вода, там нема голоду» – кажуть у народі.

Украдений шматок хліба став причиною образ і приниження головної героїні оповідання Б. Грінченка «Украла» – дівчинки, яка голодує.

Пригадай прислів'я і приказки про хліб. Поясни їх значення.

 Літературознавчий клуб

Борис Грінченко (1863–1910) народився на Сумщині у дворянській сім'ї, де розмовляли виключно російською мовою. Але все своє життя він працював, щоб довести право українського народу на рідну мову.

Письменник збирав перекази, легенди, казки та інші фольклорні матеріали, писав вірші й прозу, робив переклади, створив підручники української мови. Б. Грінченко також відомий як видатний мовознавець та укладач «Словника української мови».

Разом із дружиною та донькою він перекладав із європейських мов і видавав книжки українською мовою.

Багато років Б. Грінченко вчителював у різних школах на Сумщині, Харківщині, Катеринославщині (нині Дніпропетровська область). Різні випадки зі шкільного життя, свідком яких він був безпосередньо, стали основою для його творів, зокрема й оповідання «Украла».

У творі майстерно виписані образи дівчаток – Олександри і Пріськи. А також розкрито риси справжнього педагога в образі вчителя Василя Митровича, який не акцентував на негідному вчинкові Олександри, а зміг розібратися з обставинами, що спричинили його, та допомогти дівчинці подолати відчуження з однокласниками/однокласницями.

Оповідання має просту композицію. Твір складається з одного епізоду зі шкільного життя, що є основою сюжету, та портретних характеристик школярки і школярів, а також роздумів автора про долю головної героїні.

Борис Грінченко

Характери персонажів у цьому творі розкриваються через діалоги між ними, з яких можна дізнатися про думки і почуття учнів/учениць, що викликані вчинком Олександри.

В оповіданні автор не описує обстановку школи, а лише згадує окремі незначні деталі, завдяки яким можна її відтворити. Це допомагає зрозуміти, що подібний випадок міг статися з будь-якою дитиною, у будь-який час. Найбільш виразно в оповіданні передано ставлення учнів/учениць до вчинку Олександри. Важливо пам'ятати, що тільки сміливі й самостійні у своїх міркуваннях люди можуть виступити на захист слабшого, пригнобленого, не допустити булінгу.

 Поміркуй!

- Роздивися ілюстрації В. Євдокименка до оповідання Б. Грінченка «Украла». Яка з них тобі найбільше сподобалася? Чому?

 Читай і досліджуй!

Напевно, є шкільний предмет, який тобі найбільше подобається. Попроси вчителя/вчительку зробити декілька фото під час уроків, сфотографуй також кілька епізодів свого спілкування з однокласниками/однокласницями на перерві.

Із цих світлин створи фотоколаж «Моє шкільне життя», підготуй до нього невелику усну розповідь і презентуй у класі.

 Підсумуй!

- Що тебе найбільше схвилювало в оповіданні Бориса Грінченка «Украла»?
- За допомогою яких художніх деталей письменник розкриває психологію вчинку Олександри?
- Схарактеризуй композицію цього твору.
- Що є основою сюжету оповідання «Украла»?
- Доведи, що ідеєю цього твору Бориса Грінченка є розуміння людської душі, співчуття, прощення.
- Чи все тобі було зрозумілим під час роботи над оповіданням «Украла»? А які питання залишилися для тебе нез'ясованими?
- Оціни свої знання матеріалу цього розділу підручника.

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Оксана Сайко

 Ти вже знаєш твори про життя твоїх однолітків/одноліток. Про пригоди хлопчика-бешкетника Василька тобі стало відомо з гумористичного оповідання І. Нечуя-Левицького «Вітрогон», про складне життя школярки Олександри — з оповідання Б. Грінченка «Украла». Ці твори про дітей належать до класики української літератури.

Наразі пропонуємо тобі прочитати оповідання сучасної української письменниці Оксани Сайко «Гаманець» та познайомитися із його героїнями — двома дівчатками, твоїми ровесницями, довідатися про їхні мрії й бажання, а головне — навчитися співчувати й бути милосердними до оточення.

Гаманець

Весна завжди непомітно і якось навіть зненацька переходить у літо. Ніби ще вчора вмивали вікна травневі дощі, сумувало в калюжах небо і вітер приніс вологу прохолоду, а сьогодні сонце яскраве, майже спекотне, а небо — блакитне-блакитне, без жодної хмаринки... І листя на деревах — того молодого зеленого кольору, що буває тільки на початку літа. Тепло, гарно... Здається, цим юним літнім теплом просякнуте все довкола: і повітря, і вулиці, і будинки, і обличчя людей... Вигулькнувши з-за рогу вулички з насадженими вздовж каштанами, задзеленчав трамвай, наближаючись до зупинки біля скверу, ніби запрошуючи прокататися.

Іванка стрибає на підніжку. Настрій у неї чудовий. За успішне закінчення шко-

Н. Гайда. Обкладинка книжки О. Сайко «Новенька та інші історії»

 Поміркуй!

- Які почуття викликав у тебе весняний пейзаж, зображений у творі.
- Із якими героями та героїнями знайомить тебе письменниця? Як до них ставиться Іванка?

ли батько дав їй гроші на ролики, про які вона стільки мріяла! Мружачи очі від сонця, Іванка усміхалася думці, що тепер-ось у неї будуть ролики, ще кращі, ніж в Галки з їхнього двору... За якихось півгодини у крамниці фірмового спортивного одягу вона знову приміряє їх для годиться,

ще раз поглянувши в дзеркало, і зразу ж купить. На мить вона вкотре вже уявила собі, як взуває ці блискучі шнуровані червоні черевики з коліщатами, що так пасуватимуть до її червоних улюблених бриджив! Вона уявила, як гасатиме вуличками села, куди за два тижні поїде до бабусі на канікули, а за нею бігатимуть хлопчачки, не приховуючи свого захоплення. І серед них той зарозумілий Андрій, що полюбляє хизуватися своїм мопедом. Може, він захоче її прокатати, але вона відмовиться. Нехай катає свою Олену, за якою упадав минулого літа. І що він у ній знайшов? Цибата, худа, вся у веснянках... От, мабуть, теж помре із заздрощів, коли побачить її в тих червоних роликах і бриджах, що так їй до лиця! Уявивши собі це, Іванка захихотіла з утіхи.

Людей у трамвай набилось багато, був саме час обіду. Галаслива літня жінка розпочала сварку, бо якийсь добродій боляче став їй на ногу. Хтось наче ненароком штовхнув Іванку, а відтак близько притулився до неї, наліг плечем, притиснувши до стояка, потягнув, наче зачепившись, за спортивну сумку. Та на це Іванка не звернула уваги — ніщо не могло потьмарити цього гарного, майже літнього дня.

— Дайте вийти! Дайте вийти! — почула над вухом дзвінкий дівчачий голос.

Іванка інтуїтивно схопилась за сумку й помітила, що «блискавка» розстебнута, сягнула в неї рукою. «Гаманець!» — обпекла одна-єдина думка, від якої Іванка аж спітніла. Так і є, поцупили гаманець. Трамвай наближався до зупинки. Коротко стрижена дівчина швидко пробиралася до виходу.

— Дайте вийти! Дайте вийти! — лунав її дзвінкий голос. «Вона!» — здогадалась Іванка. Миттю схопившись, вистрибнула з трамваю і кинулася за нею. «Головне — її не сполохати», — промайнула ще одна думка. Але та, обернувшись, зрозуміла, що її переслідують, і кинулась бігти. «Е ні, не втечеш!» — злоба додавала Іванці сили та впевненості. Крім того, вона завжди була першою в класі з фізкультури, а надто у легкій атлетиці. Провулок, ще один провулок, ще один, вузенький заїзд, за яким постали незугарні старі будинки... Ще трохи... Дотягнувшись рукою, Іванка схопила її за светра. Якийсь момент, спинившись, вони мовчки дивилися одна на одну, важко дихаючи. Схоже, вони були ровесницями.

Поміркуй!

- Про що мріє Іванка? Як ти думаєш, чи здійсняться її задуми?

Злодійці теж було не більше тринадцяти. Старі потерті джинси, светр з чужого плеча, з надто довгими рукавами... Очі її горіли диким вогнем, у всій її поставі відчувалася навіженість та відчайдушність. Іванці здалося, що вона зараз побіжить знову, втече, загубившись у лабіринті будинків, і тоді плакали її грошики разом з роликами.

— Не чіпай мене! Гірше буде! Поб'ю!.. — раптом пронизливо заверещала дівчинка, ніби отямившись, намагаючись надати своєму голосу погрозливішого тону.

— Віддай гаманець! — звеліла Іванка, — Негайно, злодійко!

— Це я злодійка? — обурилася дівчинка. — Ну я ж тебе зараз!..

Вона щосили штовхнула Іванку, але та, схопивши, вивернула їй руку.

— Гей, Ритко, чого ви там не поділили? — гукнула їм якась жінка з балкону. — Ходи, забереш свого Івася. Вешталася десь увесь день!.. От так сестричка...

— Цить... сусідка... — зашепотіла Ритка, потягнувши Іванку далі від будинку, гукнувши жінці: — Зараз заберу, пані Галю!

Н. Гайда, Н. Гайдучик.
Ілюстрація до оповідання
«Гаманець»

 Поміркуй!

- Чи траплялися з тобою неприємності, подібні до тих, що відбулися з Іванкою?
- Чи обачно вона вчинила, погнавшись за злодійкою?
- Як ти оцінюєш учинок Ритки? Чи можна виправдати або ж принаймні зрозуміти її вчинок?

Важко зітхнувши, вона витягла з кишені своїх джинсів гаманця і простягнула Іванці.

— На, забирай. Ніяка я не злодійка. Я краду дуже рідко, в тих, хто має гроші, і не для себе, а для брата. Він маленький, два роки... Йому так хочеться якогось цукерка чи іграшки... А ми самі, без мами. Вже півроку, як померла... Сусіди помагають, годують нас. А от грошей бракує... Їх не так просто добути. Часом хтось із жалоців підкине кілька гривень, але нечасто. Є тут такий дядько Любко, він усім пиякам в борг дає, а мені не любить давати, бо довго не віддаю, та й горілки в нього не купую... Правда, тітка з Італії надсилала якісь гроші пані Галі, що нас

пильнує, але вони пішли на те, щоб нас до інтернату не забрали, та й в пані Галі ще своїх двоє дітей, вона ніде не працює, а дядько Ігор п'є, іноді й з хати виносить на пляшку... Але нічого... За тиждень мене обіцяли влаштувати на лоток торгувати всякою городиною. Там можна заробити. А за місяць приїде тітка з Італії і забере нас до себе... Але нащо я тобі все це розказую? Тобі не зрозуміти...

— Послухай, — враз заговорила Іванка, — якщо тобі так потрібні гроші, візьми їх. Мої ролики зачекають, — і вона простягнула дівчинці гаманець.

— Що?.. — не повірила Ритка.

— Візьми. А хочеш, я тобі їх позичу?

— Що? Справді позичиш? — втішилася Ритка, беручи гаманець.

— Їх досить, і вистачить, поки не приїде твоя тітка.

— Яка ж ти класна! — Ритка обійняла її. — Я віддам їх тобі, обіцяю! Ти віриш мені?

Іванка кивнула:

— Так... У мене теж немає мами...

Іванка прямувала вулицею, наповненою майже літом, не поспішаючи поверталася додому. Вона думала про те, що могла би бути на місці Ритки, якби не батько, завдяки якому вона ніколи не знала, що таке нестатки, що таке чогось не мати. Вона тяжко зітхнула. І що ж то тепер придумати, щоб Андрій звернув на неї увагу? Без роликів буде важко, але вона все одно щось придумає. Може, попросить його навчити її їздити на мопеді? Усі дівчата бояться, і Олена теж, а вона ні...

Батько був уже вдома. Біля їхнього під'їзду стояв його новенький джип. Ще з порога гукнув:

— Ну, як там ролики? Задоволена покупкою?

— Я не купила їх, тату.

— Чому? Ти потратила гроші на щось інше?

— Так, — відказала Іванка, — на щось набагато важливіше, ніж ролики!

Поміркуй!

- Чи змінилося твоє ставлення до Ритки після прочитання оповідання? Поясни свою думку.
- Чому Іванка вирішила віддати Ритці гроші?
- Що означають її слова про те, що вона витратила гроші на щось важливіше, ніж ролики?
- Як ти думаєш, чи зустрінуться ще Іванка і Ритка? Чи зможуть вони подружитися?
- Придумай продовження оповідання.

Тти вже вмієш характеризувати персонажів літературних творів.

Схарактеризуй образи Іванки і Ритки. Зверни увагу на їхню зовнішність, поведінку, мрії та вчинки. Подумай, що спільного в долі цих різних дівчаток. Узагальни характеристики героїнь за допомогою діаграми Венна: укажи індивідуальні риси характеру дівчаток у окремих колах, а спільні – там, де кола збігаються.

Іванка

Ритка

Мовна скарбничка

«Людина без друзів – дерево без коріння» – стверджує українське прислів'я. Щаслива та людина, яка має справжніх друзів, із якими завжди цікаво, які здатні поділити радість та допомогти в тяжку хвилину.

А що для тебе означає дружба? Створи асоціативний куц до слова дружба.

Літературознавчий клуб

Авторка оповідання «Гаманець» **Оксана Сайко** (1976) народилась на Тернопільщині в родині лікарів.

Як згадує сама письменниця, «виростала у великій домашній бібліотеці», серед книжок, які колись почав збирати ще дідусь – науковець і літератор. Змалечку любила придумувати різні історії. «А по-справжньому дар прийшов у 11-річному віці. За один вечір була написана перша моя повість на 24 сторінки *«Таємниця старого будинку»*.

Оксана Сайко

У школі вчителі всіляко підтримували й розвивали захоплення юної авторки.

У творах О. Сайко йдеться про долі, стосунки людей, про подолання життєвих випробувань, пошуки щастя. Такою, зокрема, є й книжка *«Новенька та інші історії»*, до якої входить й оповідання «Гаманець».

Н. Гайдучик. Обкладинка книжки О. Сайко «Новенька та інші історії»

Цікаво, що в книжці кінцівки творів зазвичай відкриті, тобто читач/читачка може самотужки продовжити історію кожного персонажа, змоделювати його подальшу долю, стосунки з людьми.

У колі мистецтв

Про дружбу написано не лише літературні твори, а й твори образотворчого мистецтва. Картини сучасної української художниці Євгенії Гапчинської життєрадісні та світлі. Її зворушливі персонажі веселі й безжурні. На перший погляд може здатися, що художниця не помічає, що довкола неї багато проблем і горя, а дитинство може бути таким гірким, як у Ритки з оповідання О. Сайко «Гаманець».

Однак Є. Гапчинська багато уваги приділяє вирішенню проблем дітей, займається благодійністю. Художниця розповідає: «У мене є мрія — щоб у кожному дитячому будинку була хоч би одна моя робота, яка стала б світлим промінчиком для його мешканців».

Є. Гапчинська. Благовіщення

Поміркуй!

- Роздивися репродукцію картини сучасної української художниці Євгенії Гапчинської «Благовіщення». Яке враження справила на тебе ця картина?
- Які почуття прагне передати мисткиня?
- Ознайомся з іншими картинами Є. Гапчинської. Для цього зіскануй QR-код. Зроби висновок про ставлення художниці до дітей. Чи підтверджують твою думку слова самої Є. Гапчинської?

Читай і досліджуй!

На початку оповідання «Гаманець» авторка подає опис погожого дня. Досліди, які художні засоби вона для цього використовує. Згрупуй їх так: епітети, метафори. Доповни групи своїми варіантами художніх засобів, які можна використати для опису пізньої весни, що переходить у літо.

 Підсумуй!

- Які думки і почуття викликало в тебе оповідання О. Сайко «Гаманець»?
- Про які проблеми твоїх ровесниць ти дізнався/дізналася із прочитаного літературного твору?
- Як змінилися погляди дівчаток на життя після випадку з гаманцем?
- Яку ідею розкрила в оповіданні письменниця?
- Напиши невеликий есей на тему «Вибір людини в життєвих ситуаціях», порівнявши сюжети оповідань Б. Грінченка «Украла» та О. Сайко «Гаманець», а також вчинки Олександри та Ритки, Пріські та Іванки.
- Невдовзі й ти закінчиш п'ятий клас. Як ти плануєш провести літо?
- Чи є у тебе мрії, що неодмінно мають здійснитися найближчим часом? Розкажи про них.
- Оціни, наскільки тобі вдалося зрозуміти зміст оповідання та виконати на його основі завдання підручника.

 Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Галина Кирпа

 Ти вже знаєш поетесу Галину Кирпу як авторку віршів про Батьківщину, про неповторність, досконалість, ніжність української мови та потребу її захищати. Сподіваємося, що й зворушлива історія із життя однієї дівчинки, покладена в основу оповідання «Мій тато став зіркою», щемно закарбується у твоїй пам'яті. Прочитай цей твір і ти переконаєшся у прагненні українського народу до свободи, у причетності кожного із нас до історії рідного народу, у важливості збереження пам'яті про найрідніших.

 Мовна скарбничка

В оповіданні «Мій тато став зіркою» йдеться про історичні події, які називають Революцією гідності. А що таке *гідність*? Це повага людини до себе та до інших. Ця людська якість зумовлена тим, що кожна особистість самоцінна й неповторна.

Майдан — слово, що стало синонімом свободи і незалежності, гідності та волі. Його не перекладають жодною мовою.

Небесна Сотня — так назвали українців та українок, які загинули в Києві на Майдані під час подій Революції гідності в 2014 році за честь, за волю, за свою Батьківщину.

Революція гідності розпочалася 2013 року із протестів свідомих українців та українок проти тогочасної влади. Народ прагнув утвердити незалежність Батьківщини та налагоджувати дружні стосунки з демократичними європейськими країнами. А владоможці намагалися повернути нашу державу під контроль Росії.

Оскільки центром протестів став Майдан Незалежності у Києві, то й революцію ще почали називати Майданом. Спочатку люди протестували мирно. Але влада наказала силовикам розправитися з протестувальниками.

У відповідь на таку сваволю на Майдан Незалежності вийшло понад мільйон людей із Києва та інших міст і сіл. Майдани збирались також у всіх куточках України.

Затяте протистояння тривало майже чотири місяці — із листопада 2013 року до лютого 2014 року. Нарешті народ переміг. І в Україні розпочалися демократичні зміни.

За це нашому народові довелося заплатити дуже велику ціну. На Майдані загинуло 105 героїв та героїнь. Українці назвали їх *Небесною Сотнею*, висловлюючи так особливу повагу і вдячність.

У центрі Києва, там, де точилися найкривавіші бої, зараз є алея Героїв Небесної Сотні.

Можливо, тобі доводилося бувати в Києві на Майдані Неза-

Майдан Незалежності. Грудень 2013 р.

Поміркуй!

- Гідність виявляється щоденно — у маленьких і великих учинках. Яких саме? На підтвердження цієї думки наведи приклади з відомих тобі літературних творів та з власного життєвого досвіду.

Бій на Майдані. Лютий 2014 р.

Символічне позначення шляху, яким піднімалися Герої Небесної Сотні у свій останній бій (м. Київ, вул. Інститутська)

лежності та на алеї Героїв Небесної Сотні? Поділися своїми враженнями від побаченого. Якщо ж ні, то за першої змоги поїдь зі своїми рідними чи вчителями/вчительками та однокласниками/однокласницями вклонитися цим святим місцям.

 Поміркуй!

• Що ти знаєш про Революцію гідності?

Чи є серед близьких тобі людей учасники тієї історичної події?

 Мовна скарбничка

Із оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» ти довідаєшся про Героїв Небесної Сотні. Слово «герой» запозичене з грецької мови, так називають людей, наділених значною силою та хоробрістю. Від нього походить слово «героїзм» — найвищий вияв самовідданості й мужності у виконанні громадянського обов'язку. Прочитай цей твір і переконайся, що тато дівчинки — герой.

Мій тато став зіркою

Коли тато вперше не прийшов додому ночувати, мама сказала, що так треба. Мовляв, він zostався на Майдані.

— А де він там спатиме? — спитала я.

— Він там не спатиме, — відповіла мама. — Йому не буде коли там спати.

— А що ж він робитиме?

З'ясовується, там було повно роботи. Усякої. І саме тієї, що без тата не зробиться. Він там потрібен. Це мама так каже. А насправді я не знаю що. Вдома мені він теж потрібен.

— Коли це все закінчиться, ми з тобою малюватимемо небо й тополі, — казав тато. — І тополі у нас із тобою діставатимуть до самого неба. Я хочу, щоб усі побачили, яке високе в нас небо і які високі тополі.

Якось мама згадує татові слова і знаходить мені коробку кольорової пастилі. Кладе її переді мною на стіл і мовить:

— Чого ж чекати, поки все закінчиться? Мені здається, все тільки починається.

Я беру синю пастиль і замальовую нею піваркуша білого паперу. Відразу стає видно, яке в нас високе небо.

— А йому там уночі не страшно буде? — питаю маму.

— Їх там багато, — відповідає мама. — І з ними Господь Бог.

Очевидно, й справді — багато, мама рідко помиляється. Там їх багато навіть удень. Якби ви знали, як гарно бачити дорослих, що ходять з прапорцями, мов діти! Вони тоді перестають сваритися, співають гімн і більше усміхаються.

На другий день ми з мамою ходимо Майданом, шукаємо тата. Пробираємося крізь юрбу до великого зеленого намета. Мама переконана, що тато там. Ні, немає. Був і вже пішов. Ідемо до другого зеленого намета, потім до третього. Їх там не злічити скільки. Аж раптом хтось мене підхоплює вгору і пригортає до своїх грудей. Міцно — преміцно, міцніше не буває. Я мало від того не задихаюся. Але мені в тих обіймах так тепло, що я завмираю.

— Ой, тату, задушиш, — шепчу я.

А тато мовби не чує — обіймає ще міцніше.

— Доцю, сонечко, ми переможемо, — шепоче тато мені на вухо. І я розумію: шепоче він не тому, що звіряє якусь таємницю, а просто від щастя. Колись мама казала, що щасливі люди часто говорять пошепки. Мені трішки лоскітно, і я подумки сміюся.

А потім тато дедалі частіше й частіше не приходив додому почувати. Мама потроху почала звикати, що на Майдані він потрібніший. У нього там була своя барикада, казала мама. А от я так і не звикла. Мені самій доводиться домальовувати високу тополю до самого неба. Але минала ніч, друга, третя, а тато все не приходив. Я вже збилася з ліку, скільки було тих безтатних ночей.

Мама щодня їздить на Майдан, але вже без мене. Вона шукає тата на всіх барикадах. А барикад там багато, хоч людей ще більше.

Я чую, як вона обдзвонює всіх знайомих і родичів і розпитує

О. Була. Ілюстрація до оповідання
«Мій тато став зіркою»

О. Була. Ілюстрація до оповідання
«Мій тато став зіркою»

про тата. Та ніхто нічого до пуття не знає. А тут ще й я — ходжу за мамою хвостиком і нашорошую вуха на всі дзвінки. Куди вона — туди і я. Мама — в кімнату, і я — в кімнату. Мама — на кухню, і я — на кухню. Весь час намагаюся вгадати, кому вона телефонує.

Та й мамин телефон не вмовкає. Усі дзвонять. Усі питають. Усі втішають. І сподіваються, що тато ось-ось знайдеться.

Мені це вже починало не подобатися, і я раз по раз питала мами:

— Коли прийде тато?

І вперше мама нічого не відповідає. Так наче я питаю про когось стороннього. Вона поводитьсь так, мовби не чує мене. Так наче вуха в неї заткнуті ватою. Загалом мама мені теж починала не подобатися. Вона враз стала якась інакша. Майже нічого не говорить, усе підходить до мене і обіймає. Ні з того ні з сього.

— То коли, мамо? — допитуюсь я.

І мама нарешті не витримує. Сідає на канапу, бере мене на коліна й каже:

— Він не прийде, доцю. Він поїхав... — у мами глухне голос, і далі вона не каже, а мовби видихує: — Далеко...

— Далеко? — перепитую я, а самій мені не дуже віриться, щоб тато міг поїхати кудись із Майдану. В нього там своя барикада, і він там дуже потрібен. Мабуть-таки, мама щось не договорила.

— Мамо, тільки не поведься зі мною, як з маленькою, — прошу я в мами.

Мама здивовано дивиться на мене. Здається, хоче щось заперечити, та врешті-решт передумує.

— Гарзд, не буду, — обіцяє вона і знов ні з того ні з сього мене обіймає. Міцно-міцно, міцніше не буває. А потім дуже довго цілує в голову.

 Поміркуй!

- Як змінилося життя головної героїні оповідання, відколи тато пішов на Майдан?
- Які думки тривожать її?

О. Була. Ілюстрація до оповідання «Мій тато став зіркою»

— А далеко — це куди? І коли він до нас повернеться? — по-мовчавши, допитуюсь я, але мама не відповідає. Напевно, вона сама не знає. Та за кілька хвилин стає ясно, що мама все знає. От лиш чомусь не хоче, щоб знала і я.

— Він не повернеться до нас, доцю... — мамі, здається, бракує слів. — Наш тато... Твій тато... став... зіркою.

— Як це — зіркою? — спитала я і придивилась до мами: може, вона жартує?

Мама довго-довго — довше не буває! — мовчить, а тоді каже:

— Його вбили. На барикаді.

Мама обіймає мене міцно-міцно — міцніше не буває! — і плаче. Я ще ніколи не бачила, щоб мама плакала. Її сльози горохом падають мені на коси, і я відчуваю, наскільки вони гарячі. Хоч бери та грійся об них!

Я торопію так, що не можу ворухнути губами. Як це — вбили? На Майдані? За що? Мама каже, що вбивцю розшукують. І неодмінно знайдуть. Не сьогодні-завтра. Але я певна на всі сто: тата вбив той, хто не знав, що його нема за що вбивати. Той, хто не бачив його усмішки й не чув його голосу. Лише той! Бо хіба можна такого тата вбити навмисно?!

Я вмощуюся в мами на колінах, пригортаюся до неї все ближче та ближче — ближче не буває! — і захлинаюся сльозами. Мама гладить мені голову, плечі, руки, мовби не вірить, що це все моє. А тоді, очевидно, вірить — і помалу заспокоюється. Потім каже не так мені, як собі:

— Хай там що, доцю, а ти ніколи не забувай одного: наш тато став зіркою і завжди нам світитиме.

Мені хочеться крикнути криком на цілий світ:

— Ні, я так не хочу!!! Нехай світить зірка, а не тато!!! А тато нехай малює мені високе небо і високі тополі! Нехай він буде просто татом та й усе!

Мама не чує, як я кричу, бо я кричу про себе, подумки.

— А Іванчин тато теж там? — питаю я маму згодом, тицяючи пальцем у вікно, звідки синіє небо.

— Їх там багато, — каже мама. І тихо-тихо — тихіше не буває! — додає: — Як дрібного чорного маку...

Он як. Виходить, і Іванчин тато **т а м**? І він теж світить?

Поміркуй!

- Що означають слова мами: «Твій тато став зіркою»?
- А якою була б твоя відповідь на складні запитання дівчинки?

Я згадала слова, що скандували люди на Майдані: «Разом нас багато! Разом — сила!» Луна котилася аж до неба, і зірки передзвонувалися тими самими словами.

Тепер мені нема де подітися від усіляких думок. Мені треба збагнути щось дуже головне. Якщо й справді мій тато став зіркою, то чого моя мама так багато плаче?

Чого вона цілими днями просиджує з його світлинами в руках і ховає від мене очі. Я знаю: не тому, що не хоче мене бачити, а тому, що очі в неї заплакані.

Того вечора мама взяла мене до себе в ліжко. Я трохи лежу з мамою, а потім перебираюся в своє ліжко. Бо знаю напевно, що друга подушка — для тата. Якщо зірка заглядатиме у вікно, то її світло впаде на подушку. Мама покладе на те світло руку і мовби торкнеться тата. Я приплющую очі, щоб самій усе те побачити. У шпаринку очей. Але побачила все те уві сні.

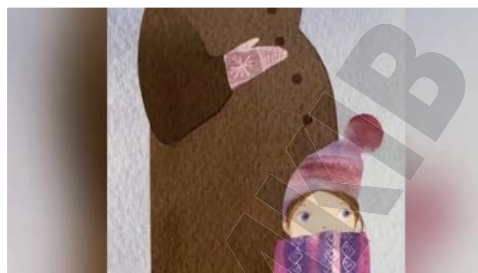
Часом ми з мамою ходимо на затоку — дивитися на воду, бо тато дуже любив туди ходити. Вода там чиста і гладенька, мов долоня. У ній відбиваються кудлаті хмари й високе небо. Ти стільки разів їх малював, тату! Тепер же мені доводиться дивитися на все те не двома очима, а чотирма. І за тебе!

А найчастіше я думаю про те, що якби тато не поквапився стати зіркою, то він неодмінно побачив би нашу Йордану. Їй довелося народитися вже без нього. Тато навіть не знав, що в нас буде дитина. Точніше, в мами. Мама не встигла йому тим похвалитися. Скажу тоді, як переможе Майдан, думала мама. Вона вірила, що то буде дуже скоро. Але коли переміг Майдан, тато вже був зіркою.

Посеред літа в нас удома з'явилася дівчинка. Смішна, чорнявенька і голосиста.

— Назвемо її Йордана, — сказала мама.

Я уявила собі, як би це сподобалося татові! З усіх зимових свят він чомусь найдужче любив Водохреще і називав його Йорданом. Досі чую, як вони з мамою співають дуєтом:

О. Була. Ілюстрація до оповідання
«Мій тато став зіркою»

Поміркуй!

- Як мама та донька підтримують одна одну в складний період їхнього життя?
- Які слова, що скандували люди на Майдані, пригадалися дівчинці? Яке значення вони мали для неї?

*Ой на річці на Йордані
Там Пречиста ризи прала...*

Я силкувалася уявити ту Пречисту, що стоїть у холодній воді і пере для свого сина ризи, і не могла. Тут у мене в рукавичках руки ой як мерзнуть! Але навіть якби не мерзли, то навряд чи вона прала б у рукавичках?

Коли увечері небо всипає зірками, ми з мамою сидимо на веранді й дивимося на небо. Десь там — наш тато. Якщо довго дивитися, то можна помітити, як одна зірка моргає. Напевно, то мій тато. Він завжди моргав, щоб мене посмішити.

Йорданка спить поруч у візочку. Вона ще так далеко не бачить. Ба, вона не знає, що її тато — зірка. Цікаво, які їй сняться сні? Може, білі, як сніг, а може, сині, як небо? А може, кольорові, як мої пастельки? А може, їй сняться зірки, і вона чує їхні розмови. Мабуть, тато розкаже їм усім про нас — про маму, про мене, і про те, як ми святити воду на Водохреще. Саме через тиждень після Йордану мій тато не вернувся з Майдану. Саме тої ночі він і став зіркою. Але я все одно його чекаю. Тепер уже з неба. Тато будь-коли може подзвонити на мамин мобільний. Мама казала, що ніколи не зітре звідти татового номера.

Я пригадую татові очі. Перед тим, як він став зіркою, у них було повно тривоги, і вони майже не усміхалися.

Навіть на Водохреще, коли ми всі втрьох ходили до Михайлівського собору святити воду. Надворі було морозяно і сніжно. Холод пробирався аж до рук. «Залазьте в одну рукавичку, — сказала я своїм рукам, — і вам стане тепліше».

Мої руки слухняно залізли в одну рукавичку, а тато підхопив мене на руки, розціпнув свою куртку і засміявся:

— Дивись, яка тут схованка!

І я, недовго думавши, ховаю руки в пазусі татової куртки. Якби я знала, що то наше останнє Ворохреще, я з тієї пазухи нізащо не вилізла б.

О. Була. Ілюстрація до оповідання
«Мій тато став зіркою»

 Поміркуй!

- Якими дівчинці запам'яталися татові очі?

А сьогодні мені не спиться і не спиться. Хочу, щоб спалося, а не виходить. Кручуся на всі боки, згортаюся калачиком, лягаю горілиць — нічого не допомагає. Може, обняти подушку? Ан-ну... Що це там? Я лап-лап — і намацую якусь коробку. І не якусь! То коробка кольорових пастельок!

Тато щороку дарував мені коробку пастельок. І не тому, що я їх швидко змальовувала, а тому, що він і сам любив малювати пастельками. Та оскільки їх у нього не було, то він позичав у мене. І часто позичав назавжди, бо всі їх змальовував до крихти.

Невже тато й досі не забувся своєї звички — підкладати подарунки під подушку. Саме цим він і відрізнявся від Святого Миколая. Бо Святий Миколай підкладав лише на свято, а тато — будь-коли. Але ж день народження у мене аж восени!

— Він знає, що восени, — каже мама. — Але сьогодні день твого ангела.

Ну, звичайно, як це я забула? Ще й подумала: а от тато ніколи не забував не то що про мене, а й про мого ангела. І сама собі усміхнулася. Тато умів найбуденніший день перетворити на свято.

Уранці мені відразу ж захотілося малювати.

— Після сніданку, — сказала мама.

Гаразд, скільки там того сніданку, подумала я.

Мій стіл стоїть просто біля вікна. З нього гарно видно небо. Я виймаю синю пастельку і малюю небо. Тоді — жовту, щоб намалювати сонце. Та потім передумую. Краще вже місяць, бо таке синє небо буває лише ночі. Тоді ще раз передумую і малюю обох — і сонце, й місяць. І нехай хто скаже, що такого у світі не буває!

Навпроти місяця я малюю високу зелену тополь. І зумисно малюю її такою заввишки, щоб вона торкалася неба. То все задля тата. Якщо він, бува, стомиться, то йому буде куди сісти відпочити, подумалось мені. Я вже знаю, що тополі завжди дістають до неба, тільки шкода, що того ніхто не бачить. Ніхто, крім мого тата.

— А Йорданка скоро виросте? — питаю я маму.

— Скоро, — відповідає мама.

 Поміркуй!

- Чому маленьку сестричку головної героїні назвали Йорданкою?
- Які традиції в родині дівчинки були пов'язані зі святом, на честь якого назвали сестричку?

— Коли?

— Так скоро, що ти не встигнеш і посивіти, — усміхається мама.

Я помічаю, що мама посивіти вже встигла. Хоч ще зовсім молоді. Їй усього двадцять вісім. Моя мама посивіла за одну-єдину ніч. І стала схожа на кульбабку, що відцвіла.

Якби тато не став зіркою, то брав би нас із Йорданкою на плече: її — на ліве, мене — на праве. Коли Йорданка підросте, я їй неодмінно це розкажу. Напевно, вона так само, як і я, полюбить сидіти в тата на плечі. Але їй дістанеться ліве плече, бо праве вже зайняте. На правому завжди сиділа я.

Наприкінці літа ми з мамою їдемо знайомити Йорданку з другою бабусею. Цебто — з татовою мамою. Там одна дитина вже є — мій двоюрідний братик Павлусь. Він старший за мене, і цього року піде в другий клас.

Цілі вечори ми просиджуємо з ним на веранді, і спати нам геть не хочеться. Бо з Павлусем цікаво. Він дуже багато знає. Особливо про танки й бомбардувальники.

— І хто додумався називати танки «Тюльпанами», «Акаціями», «Гвоздиками»?! — обурюється Павлусь.

Я обурююся разом із ним, якщо не більше. Такі назви можна давати хіба що цукеркам, а не танкам!

— Ось виросту і зроблю так, щоб на світі не стало ні танків, ні бомбардувальників, — заявляє Павлусь. — Знаєш, я їх просто відміню!

Авжеж, я знаю, що Павлусь зробить, як каже. Він у нас такий — хоробрий і завзятий. Мабуть, людина, яка хоче вирости, й не може бути інакшою.

А от я зовсім не хочу вирости. Мені більше кортить повернутися в той час, коли з нами був тато. Зненацька мене охоплює туга і шепче мені на вухо:

О. Була. Ілюстрація до оповідання «Мій тато став зіркою»

Поміркуй!

- Яке було спільне улюблене заняття у дівчинки та її тата?
- Роздивися ілюстрацію, на якій зображено дівчинку зі своїми рідними, знайди їх опис у тексті оповідання. Які почуття відтворено на малюнку?

«Доцю...» Татовим голосом. Якби ви хоч раз у житті почули той голос, ніколи не забули б!

Я дивлюся крізь широке вікно надвір. Звідси видно, може, й пів неба.

— Бачиш он ту зірку? — питаю я Павлуся.

— Бачу, — каже Павлусь. — Дуже яскрава. Жаль, що вона так високо. Нічим не дістати.

— То наш тато, — кажу я трохи голосніше, щоб Павлусь розчув кожне слово й не перепитував. — Він став зіркою. — А потім згадую мамині слова про Майдан і додаю: — Їх там багато, і з ними Господь Бог.

Павлусь довго дивиться то на зірку, то на мене, немов хоче упевнитися, чи я з нього не кепкую. А тоді каже:

— Добре тобі... — Павлусь на хвилику замовкає, ніби думає: казати чи ні. Та потім таки каже: — А мій на війні... Ну, це там, де гинуть.

Я дивлюсь на Павлуся й мені здається, що це вже не Павлусь, а цілий Павло. Бо такі слова говорять тільки в дорослому віці. Скажімо, в такому, як мій дідусь.

— Твій теж стане... — починаю я і прикушуюю язика.

Мені раптом стає страшно. Я згадала, як уранці по радіо передавали про дванадцятьох загиблих під Луганськом. Вони підірвалися на міні. А що, як серед них і Павлусів тато?! Та навіть якщо й не Павлусів, то чийсь! Однак — Т А Т О!

— А скільки твоєму татові років? — питає Павлусь.

— Двадцять вісім, — відповідаю я.

— Ти ба, такий молодий, а вже зірка, — каже Павлусь.

Поміркуй!

- Зверни увагу на роздуми та мрії дівчинки. Що допомагає їй пережити болісну втрату рідної людини?
- Що дізнається дівчинка про Павлусевого тата?
- Про що мріють дівчинка та її братик?
- Про які спільні почуття і бажання говорить дівчинка?
- Чи схожі мрії дівчинки на твої?

Тимчасовий народний меморіал
Небесній Сотні
(м. Київ, вул. Інститутська, 2015 р.)

Але в голосі в нього немає й краплі заздрості, лише сум. І той сум — завбільшки з гору, яку й за ніч не обійти.

— Жаль, що ти його не завжди можеш бачити, — додає Павлусь.

— Не завжди, — зітхаю я.

Хоч насправді мені хочеться сказати, що я свого тата бачу більше, ніж завжди. Я бачу його, коли захочу. Досить мені тільки заплющити очі, як він являється переді мною. Усміхнений і щасливий. Я навіть чую, як він шепоче мені на вухо: «Доцю, сонечко, ми переможемо...» А потім садовить собі на праве плече і несе кудись далеко-далеко. Крізь увесь Майдан.

А просто над нашими головами стоїть зірка. Так високо, що вище й не буває. Та й дістати до неї можна лише очима. І лише очима можна сказати: «Я навіки люблю тебе, тату!».

Поміркуй!

- Яке враження справив на тебе твір?
- Чому тато, ризикуючи життям, усе ж таки пішов на Майдан?
- Як ти розумієш мамині слова: «Наш тато став зіркою і завжди нам світитиме?»

Літературознавчий клуб

Поезія **Галини Кирпи** (1950) тобі вже знайома. Письменниця також є авторкою багатьох прозових творів. Серед них і оповідання «*Мій тато став зіркою*». На одній із презентацій цього твору Г. Кирпа розповіла про історію його написання: «Я писала цю книжку дуже довго, понад рік. Розпочала роботу влітку 2014 року, після тих страшних подій на Майдані. Коли ми хова-

Київ. Майдан Незалежності. Революція гідності, 2014 р.

ли наших героїв, там, на Майдані, були також мами з дітками. Серед них стояла одна дівчинка, очі якої я запам'ятала назавжди... І героїня моєї книжки — така ж дівчинка. Я намагалася уявити, що ж відбувається в душі дитини, тато якої не повернувся додому, а лежить у домовині. Мабуть, тому, що я сама часто відчуваю себе дитиною, я відчула сльози тієї дівчинки».

Ця історія чесно розповідає про трагічні речі, які, на жаль, трапляються в житті. Вона зворушує до сліз. Але водночас і захоплює нас надзвичайною красою людських душ, любові, вірності, пам'яті. Вселяє віру в людську мужність і доброту, в Україну.

Поміркуй!

- Чому зворушлива розповідь письменниці Г. Кирпи про історію створення оповідання «Мій тато став зіркою» не може нікого залишити байдужим?

У колі мистецтв

Історичну і суспільну велич подій Революції гідності закарбовано на світлинах, у документальних і художніх кінострічках, у творах музичного та образотворчого мистецтва.

Виразно передано бойовий дух Майдану на картині української художниці *Марії Федюк* «Ангели Світла. Ангели Свободи» (2014 р.). Образ учасника Революції гідності, який прикривається щитом із зображенням тризуба (Герба Української держави), змальовано на тлі полум'я барикад, що палали в той буремний час.

М. Федюк. Ангели Світла. Ангели Свободи

Одним із символів тих величних подій на Майдані, піснею-прощанням за загиблими стала українська пісня «Плине кача по тисині»¹. Неперевершено й емоційно вона була виконана гуртом «Піккардійська терція». У пісні — історія життя героя, який віддав його задля того, щоб наступні покоління українців/українок мали світле майбутнє. Ця пісня стала смутком душі всього українського народу.

¹ *Тисина* — долина, береги річки, що затоплює вода під час весняної повені.

 Поміркуй!

- Зіскануй **QR-код** і послухай українську народну пісню «Плине кача по тисині». Розкажи, які почуття вона в тебе викликала.
- Які події відтворено на картині М. Федюк? За допомогою яких образів, символів чи деталей їй вдалося передати їх велич?

Читай і досліджуй!

Дізнайся більше про події, описані в оповіданні, — зіскануй **QR-код** і переглянь відео «Люди створюють історію».

Зіскануй **QR-код** і подивися буктрейлер (короткий відеоролик про книжку) до оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» та його інсценізацію. Чи сподобалася тобі інсценізація? Поділися своїми враженнями з однокласниками/однокласницями.

Попроси вчителя/вчительку організувати зустріч із людиною, яка була учасником Революції гідності. Подумай, відповіді на які запитання ти хочеш почути від такої людини.

Підсумуй!

- Який епізод оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою» тебе найбільше розчулив? Чому саме?
- Прослідкуй за змінами, які відбуваються в поведінці, судженнях дівчинки впродовж часу, описаного у творі? Чи стає вона дорослішою, мудрішою? Умотивуй свої думки прикладами з тексту.
- Назви риси характеру героїв та героїнь оповідання. Свої судження підтвердь цитатами з твору.
- Що залишилося для тебе нез'ясованим після опрацювання матеріалу підручника?
- Оціни свою роботу над твором «Мій тато став зіркою».

У пошуках пригод і чудес

Читацький путівник

Юний читачу! Юна читачко!

Пригоди літературних героїв/героїнь завжди приваблюють читачів і читачок. Мабуть, і тобі до вподоби пригодницькі твори. Про незвичайні історії з життя хлопців і дівчат — твоїх ровесників/ровесниць, що трапляються з ними у школі та під час канікул, ти дізнаєшся, якщо прочитаєш художні твори цього розділу. А ще ти навчишся допомагати друзям/подругам у біді та робити добро іншим.

Ти вже знаєш художні твори, у яких змальовані різні життєві ситуації твоїх ровесників/ровесниць. Читаючи їх, ти знайшов/знайшла відповіді на багато питань, що тебе хвилювали, навчився/навчилася розуміти проблеми інших людей.

Наразі ти маєш можливість скорочено прочитати казкову історію — повість Всеволода Нестайка «Чарівні окуляри». Однак проблеми, порушені в цьому творі, є цілком реальними. Ти поринеш у світ фантазії і казки, щиро посмієшся, адже письменник цікаво й дотепно розповів неймовірну історію!

Всеволод Нестайко

Чарівні окуляри

**Правдиво-фантастична повість
про надзвичайні пригоди київських школярів
(Скорочено)**

Пригода перша

Загадкова записка, з якої починаються чудеса

Розповідь ведеться від імені рудоволосого хлопчика Васі Богданця, якого в класі всі називають Рудий Африканський Їжачок або просто Їжачок.

Таке прізвисько Васі вигадав Ромка Черняк — лідер класу. Вася заздрив Ромі, бо тому все вдавалося, він був меткий, спритний, сильний.

Якось Вася знайшов у підручнику з української мови записку: «Якщо ти хочеш, щоб з тобою сталося щось несподіване й незвичайне, шукай чарівні окуляри!» І підпис: «Ритас». Вася здивувався і подумав, що записку написала найгарніша дівчинка класу — Рита Скрипаль. Ромка Черняк почав розпитувати, і Вася розповів йому про записку, але коли хотів показати її, то побачив чистий аркуш. Ромка почав глузувати з однокласника. Але Васю більше хвилювало, де шукати чарівні окуляри. Він знаходить їх у парку на лавці. Хлопчик одягнув їх і побачив свій двір, трансформаторну будку, а на ній — Ромку. І раптом якийсь дідусь зірвав окуляри із Васиного носа й зник з ними. Вася мчить додому, допомагає другові, і вони вдвох починають шукати чарівні окуляри.

А. Василенко. Ілюстрація до повісті
«Чарівні окуляри»

Пригода друга

Знайомство з дивною Маргаритою Степанівною

...І раптом біля нас невідомо звідки з'явилася бабуся — довгоноса, у кумедному старовинному капелюшку, з ціпком у руках. Вона розгублено мружила очі і крутила на всі боки головою.

— Хлопці! Ви не бачили окулярів? — спитала вона. У мене тенькнуло в животі... Я презирнувся з Ромкою.

Він теж розгублено закліпав очима і пробелькотів:

— Ба-бачили...

— Але вони зникли! — сказав я.

Бабуся зітхнула:

— Якщо зникли — це погано... Бо вони особливі...

— Ч-чарівні?! — прохопився я.

— Авжеж! — хитнула головою бабуся. — Чарівні! Телескопичні!.. На спецзамовлення зроблені. Без них я майже нічого не бачу... Я й додому не дійду, не втраплю...

— А ми вас проведемо! — вигукнув я.

— Ой, спасибі вам, дорогі! Ну, тоді ходімо! Ромка відчув потребу щось сказати, і він спитав:

— А як вас, пробачте, звати?

— Маргарита Степанівна, — сказала бабуся

Серце моє калатало, як різдвяний дзвін. Її звуть Маргарита Степанівна! «Ритас» — як у тій записці! Але тоді чарівні окуляри зривав у мене з носа дідусь, а не бабуся!

— Ну от і прийшли! — сказала Маргарита Степанівна, коли ми зайшли у якийсь незнайомий двір і зупинилися перед візерунчастими дверима. Бабуся встромила у дірку замка довгий чудернацький ключ, почувся мелодійний передзвін, і двері нечутно розчинилися... На стінах висіло багато фотографій, і майже на всіх були... відьми, довгоносі й патлаті, а одна навіть у тому ж кумедному старовинному капелюшку, що й Маргарита Степанівна. Ми з Ромкою презирнулися. І Ромка спитав:

— Це в-ви?

— Авжеж! Ха-ха-ха! — зареготала Маргарита Степанівна...

А тоді підморгнула нам і сказала:

— От я знаю, що вам потрібні чарівні окуляри! І вони в мене є! Але я вам їх не дам! Бо ви позавчора розбили мені на кухні вікно м'ячем...

Ми з Ромкою аж роти пороззявляли від несправедливого обинувачення.

— Та ви що?! — вигукнув Ромка. — Нічого ми не розбивали!

— Ви переплутали! Придивіться гарненько! — вигукнув Ромка.

— Невже я зосліпу переплутала, помилилася? — схилила набік голову Маргарита Степанівна. — Ану піду візьму запасні окуляри!

І Маргарита Степанівна вийшла до іншої кімнати.

І тут дерев'яний різьблений лев на вершечку трюмо (чи мені здалося, чи справді) підморгнув мені і глянув на піддзеркальник. Я теж глянув униз, на піддзеркальник — там лежали окуляри... Я кинувся до них, схопив і начепив на носа. І враз побачив наш шкільний спортзал і мати, на які ми сьогодні стрибали через коня на уроці фізкультури...

— Ну що?! — нетерпляче спитав Ромка.

А. Василенко. Ілюстрація до повісті
«Чарівні окуляри»

— Ланцюжок під матами у спортзалі! Ритка загубила його, коли стрибала! — сказав я.

— Біжімо! — вигукнув Ромка. Ми кинулися до вхідних дверей... Двері були замкнені...

І тієї ж миті до кімнати зайшла Маргарита Степанівна. Окуляри з мого носа враз злетіли і опинилися на її носі.

— О! — вигукнула вона.. — Тепер я бачу — авжеж, це не ви розбили мені м'ячем вікно на кухні. Не бійтесь мене. Ніяка я не відьма. Артистка я колишня. В Театрі юного глядача в казкових виставах відьом грала...

— Пробачте, — сказав Ромка. — Ми дуже поспішаємо.

— Стривайте, — сказала Маргарита Степанівна. — Я вам станцюю насамкінець!

І вона так хвацько, по-молодому пішла навприсядки, що аж задзвеніли висюльки на люстрі.

— Ех-хе-хе! — важко дихаючи, сказала вона. — Сумую я за сценою, за глядачами...

— А тепер бувайте мені здоровенькі!

І ми побігли в клас, віддали Ритці її пропажу — я тримав за кулон, а Ромка — за той підступний замочок ланцюжка, що так невчасно розкривався...

Пригода третя

Дід Мороз у підвалі.

Ковалі щастя

Ромі не терпілося скористатися чарівними окулярами, і він вигадав, як це зробити. Вася мав потрапити в якусь халепу, а Ромка його врятувати. Вася потрапляє у підвал, знайомиться із Дідом Морозом, який дає пораду хлопчикові: «Найщасливіша хвилинка буває тоді, коли

Поміркуй!

- Як відбулося знайомство Васі та Роми з Маргаритою Степанівною?
- Що незвичайного помітили друзі в квартирі бабусі?
- Знайди портрет Маргарити Степанівни в тексті повісті. Розглянь ілюстрацію до твору, де зображена ця бабуся. Чи такою ти уявляєш її та інших персонажів?
- Чим цього разу хлопцям зарадили чарівні окуляри?

А. Василенко. Ілюстрація до повісті «Чарівні окуляри»

ти зробив комусь добро таємно, так, щоб він не знав, хто це йому зробив...» Хлопці вирішили зробити якесь добро. Вони засунули у рюкзак Ритки Скрипаль дві цукерки «Гулівер», а Льоні Кучеренку — дві пачечки чипсів. Хлопцям було приємно це робити.

 Поміркуй!

- Чи погоджуєшся ти з думкою, що добрі справи треба робити таємно?

Пригода п'ята

Суд у цирку

У нашому класі з'явився новачок — Рудик Руденко. Рудик Руденко був рудий, як жар, ще рудіший за мене, бо такого веснянкуватого я ще ніколи не бачив. І обличчя, і шия, і руки — все було у рудому ластовинні.

Ромка як побачив Рудика — аж присів від захвату. До того ж Рудик був ще й в окулярах. І це робило його ще кумеднішим.

— Оце персонаж! Ха-ха-ха! — зареготав Ромка. — Ти, Їжачку, тепер сиди й не висовуйся. Ти порівняно з ним блідий блондин...

Дивно, але, крім мене й Ромки, на рудого новачка не звернув уваги ніхто — наче його й не було... Я, звичайно, поставився до Рудика зі співчуттям — сам же рудий... А от Ромка розперезався як ніколи. Він пританцьовував і виспівував:

Дід рудий, баба руда!

Тато рудий, мама руда!..

Я намагався його вгамувати:

— Перестань, Ромко! Перестань!

Але він не вгавав:

— Одчепись! Я ж не на тебе! Ти мій друг. А з іншого я можу собі дозволити посміятися.

На перерві новачок кудись зник, залишивши на парті свої окуляри. І коли ми наблизилися, то побачили, що на парті лежать дві пари однаковісінських окулярів. Ми з Ромкою здивовано перезирнулися, і наші руки самі потяглися до тих окулярів. Ми начепили їх одночасно, в одну й ту ж мить...

— Ой, Їжачку! Куди ми потрапили?! — вигукнув Ромка.

— Не знаю! — вигукнув я. Бо й справді, ми раптом потрапили на вулицю якогось дивного міста. Тротуаром повз нас ішли перехожі. І всі вони були руді — геть-чисто всі. З якогось підворіття вибіг собака — яскраво-рудий. На підвіконні сиділа кицька — теж яскраво-руда. На дереві закаркали ворони — теж яскраво-руді.

І раптом до нас підійшов наш новачок Рудик Руденко. Тобто не зовсім Рудик, бо це був дорослий дядечко, але абсолютно схожий на Рудика — наче хлопець вмить виріс і став дорослим.

— Здрастуйте, панове! Вітаю вас у чарівному місті Рудоград! Як вам у нас подобається? — сказав Руденко.

— Ні-нічого... Тільки трохи дивно, — сказав я.

— А вам, пане Романе? — звернувся до Ромки Руденко.

— Н-не з-знаю... — знизав плечима Ромка.

— Правильно! Бо вас чекає покарання. За те, що ви дражнили рудих.

— Яке по-покарання? — розгубився Ромка.

— Яке призначить суд.

— Я-який суд?

— Верховний суд Рудих. А до цього доведеться побути в ув'язненні.

І раптом Ромку наче засмоктало якимсь могутнім пирососом.

— У нас суд відбувається в цирку. І судять винного глядачі.

— А до чого Ромку можуть засудити?

— Не переживай! Ми, руді, нежорстокі... Але провчити треба!

— А не можна пришвидшити цей суд? Ми сьогодні в кіно збиралися, на «Володаря перснів». За Толкієном...

— Ну, я спробую зателефонувати, — сказав Руденко, витяг із кишені мобільник і набрав номер. — Алло! Цирк?... Це Рудольфо!.. Я щойно надіслав до вас одного брюнета, Ромку Черняка. Чи можна суд над ним пришвидшити?... Що?... Дякую!.. От бачиш, наше прохання задоволено. Суд відбудеться зараз. Твій Ромка вже у лев'ячій клітці.

— У лев'ячій клітці?! Так це ж небезпечно!

— Не бійся! Леви у нас дресировані. До того ж вони руді, як і ми всі. А я ж сказав — всі руді добрі. Ходімо!

І ми пішли містом. Обганяючи нас, пробігла зграя рудих хлопчиків і дівчаток.

— У цирк поспішають! Судді! — усміхнувся Руденко. Незабаром ми підійшли до величезного палацу. На фасаді здоровенницькими літерами було написано: ЦИРК. Біля входу юрмилося чимало людей. Але всі розступилися, даючи нам дорогу. Майже

 Поміркуй!

• Чому, на твою думку, ніхто в класі, окрім друзів, не помітив Рудика? Опиши його.

• Як ти оцінюєш поведінку Ромки?

• Вислови припущення, чому деякі люди дражнять інших? Як це впливає на стосунки між ними?

всі місця були зайняті, але в центрі першого ряду лишалося два вільних місця. Ми пройшли туди й сіли. Продзвенів третій дзвінок, верхнє світло погасло; прожектори освітили арену. Заграла музика...

— Пробач, Васю, мушу йти на арену, — сказав Руденко.

— А ви що — працюєте в цирку? — здивовано спитав я.

— Авжеж! Я — клоун-фокусник Рудольфо! — сказав він, скинув піджак, під яким виявився барвистий клоунський одяг, перескочив через бар'єр на арену і змахнув руками, вітаючи публіку.

Гучним цирковим голосом Рудольфе виголосив:

Джентльмени! Діти! Дами!

Першим номером програми

Будемо судити тих,

Хто насмівився дражнити нас,

Рудих!

І враз згори, з-під темного купола цирку, на освітлену арену опустилася величезна клітка, в якій в одному кутку сидів здоровенницький лев з яскраво-рудою гривною, а в другому кутку навпочіпки зіщулився мій нещасний, переляканий Ромка.

— То що будемо робити, Левко Африкановичу?! — звернувся до лева Рудольфо.

Наче відповідаючи, лев тричі прогарчав.

— Левко Африканович каже, що цього брүнета треба зробити лисим. — Рудольфо змахнув паличкою. Ромка став лисий, як коліно. Мій друг схопився обома руками за лису голову і кумедно роззявив рота... Публіка зареготала і заплескала в долоні. Ромка скривився і... заплакав.

— Не плач, голубе! — співчутливо сказав Рудольфо. — Ми тобі зараз повернемо волосся!.. Айн! Цвай! Драй!..

Рудольфо знову змахнув паличкою, і з лисої Ромчиної голови почало рости волосся... Але не чорне, а... яскраво-руде!.. Неза-

Поміркуй!

- Які чарівні перетворення сталися цього разу з хлопцями? Ким Рудик був насправді?
- Що незвичного було в Рудограді?
- Чи зміниться поведінка Ромки після пригоди в цирку?

А. Василенко. Ілюстрація до повісті
«Чарівні окуляри»

баром на Ромчині плечі вже спадала густа яскраво-руда лев'яча грива... Публіка знову засміялася і заплодувала.

— Не треба!.. Я... я більше не буду!.. — відчайдушно закричав Ромка.

Я не міг далі дивитися на Ромчині страждання і вигукнув:

— Припиніть! Він же кається! Він більше не буде!

— Ну що ж, — сказав Рудольфо. — На перший раз прощаємо! Але попереджаємо — як буде він дражнитися, все може повторитися!..

Рудольфо змахнув паличкою, все закрутилося, закрутилося і... ми з Ромкою знову опинилися в класі біля парти, де сидів новачок. Ми були без окулярів. Ромка обома руками тримався за свою чорну чуприну.

Пригода шоста

«Дипломат» із доларами

Після випадку в рудоградському цїрку Ромка дуже переживав, адже вважав себе лідером, а тут зганьбився. Щоб реабілітуватися перед другом, Ромка задумав здійснити героїчний вчинок — затримати злочинців, які хотіли заволодіти грошима, виграними в лотерею. Хлопці пішли в підвал і знайшли там дипломат із доларами. Ромка підбивав Васю взяти хоча б по одній зелененькій сотні. Богданець присоромив товариша — це нечесно.

У підвалі з дипломатом грошей їх затримала міліціонерка. Вислухавши виправдання хлопців, вона раптом усміхнулася й призналася, що хотіла їх випробувати, а тепер переконалась у їхній чесності. Міліціонеркою насправді виявилася Маргарита Степанівна. Чарівниця подарувала кожному хлопцеві омріяні чарівні окуляри, але в них було по одному скельцю. Вона попередила, що користуватися окулярами треба лише для добрих справ. Якщо порушити цю умову, то окуляри зникнуть назавжди...

Пригода десята

Анжеліка

Під час літніх канікул Вася був у дідуся й бабусі в селі, а Рома з батьками відпочивав за кордоном на морі. Там красуня Анжеліка вкрала в нього чарівні окуляри.

Пригода одинадцята

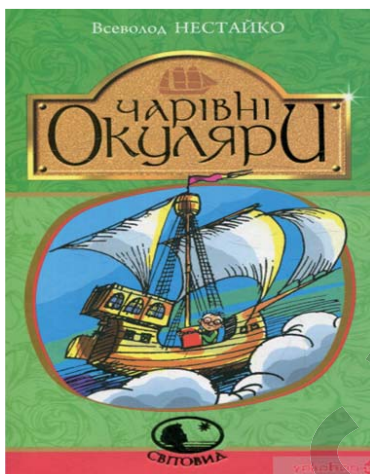
Козачок Гулька

У сусідньому будинку оселився дев'ятикласник Альберт Біляков (Алик Мармиза), який вважав себе крутим хуліганом. Він вимагав у менших гроші, а коли хтось відмовляв, то тому Альберт бив «шалабани». Вася з Ромою намагалися його уникати. Одного разу, коли Алик вимагав у Васи з Ромою гроші, на лобі у нього з'явилися дві здоровенні сині гулі.

Хлопці вирішили, що можуть скористатися чарівними окулярами.

Поміркуй!

- Що в цьому розділі повісті реальне, а що фантастичне?

А. Василенко. Обкладинка книжки «Чарівні окуляри»

Раптом вони почули голос, який просив їх одягти окуляри. Але окуляри були одні. Ця проблема вирішилася магичним чином — з'явилося дві пари окулярів — кожна з одним скельцем, а друге заклеєне.

Коли хлопці одягли їх, то побачили в повітрі усміхненого хлопчика у сорочці-вишиванці, у червоних шароварах і чоботях, який сидів верхи на чарівному конику Літайку. У руках хлопчик тримав срібний пернач, яким і бив гулі. Це був козак Гулька з роду Мамаїв. Гулька захищав скривджених дітей, а хуліганам набивав гулі...По Україні він літав відтоді, як Україна стала незалежною.

Взагалі йому було 412 років. А не виріс він, бо хотів залишитися хлопчиком і захищати скривджених дітей. Козак Гулька запропо-

Мовна скарбничка

Ти помітив/помітила, що герої та героїні повісті мають незвичайні, «чарівні» імена. Ці імена одразу характеризують персонажів, указують на їхній рід занять тощо. Скажімо, Мить Митьович Часомір може змінювати плин часу. Козачок має ім'я Гулька, бо набиває гулі тим людям, які кривдять слабших. Телебаба Яга — це вредна бабця, яка живе на телебаченні. Зверни увагу, що такі імена ще й створюють комічний ефект, викликають сміх у читачів/читачок.

нував хлопцям відвідати Синє Потойбіччя — вони сіли на Літайка і полетіли.

У синьому Потойбіччі все було тільки синє. Козак Гулька показував їм різних чарівників і був радий, що в Посейбіччі тепер зможе з кимось спілкуватися. Вони повернулися в Посейбіччя. Козак пообіцяв з'явитися, коли потрібна буде його допомога.

Пригода тринадцята

Викрадення

Ромка шкодував, що не може поділитися своїми пригодами з іншими. Вася намагався нагадати, що окулярами можна користуватися лише в крайньому разі. Їхню розмову почула Рита Скрипаль і почала розпитувати. Хлопці переконували, що говорили про комп'ютерну гру. І тоді Рита засмутилася. Виявляється, її двоюрідна сестра Люба сліпа й операції не допомагають...

Рита пішла, і Вася подумав, що добре було б віддати їй чарівні окуляри. Але Рома не хотів лишатися без них.

Потім Вася пішов з мамою купувати куртку, а коли ввечері повернувся, то дізнався, що Рома зник. Його шукала мама, і Вася пішов до них у квартиру, щоб «оглянути місце події» і знайти чарівні окуляри. Але їх там не було... Вася від Гульки дізнався, що коли вони з Ромкою грали на комп'ютері, подзвонив шофер мами і попросив винести їй теплу кофту. Ромка пішов і більше не повертався. Вася зрозумів, що його викрали, щоб отримати викуп від батьків-бізнесменів.

А. Василенко. Ілюстрація до повісті «Чарівні окуляри»

Поміркуй!

- Уяви себе героєм цього твору. Як би ти вчинив/вчинила з окулярами?

Гулька і Вася полетіли до Казкового Довідкового Бюро Надзвичайних Подій, яке крутиться на орбіті навколо Землі і збирає інформацію про всі надзвичайні події. Керує Довідковим Бюро чарівник Іван Іванович Шукайло.

Там вони дізналися, де тримають Рому, і полетіли його визволити. Ромка був зв'язаний у якомусь підвалі, його охороняв здоровило з бичачою потилицею. Вася став, як і Гулька, невидимий,

вони пройшли крізь стіни, звільнили Ромку, зв'язали охоронця. А Гулька вперішив його своїм перначем — на його лобі з'явилися здоровенні гулі.

Вони сіли на коника Літайка і полетіли додому. Ромка сказав мамі, що сам втік від викрадачів. Чарівні окуляри Ромка віддав Васі, щоб він сам вирішив їхню долю.

Пригода чотирнадцята

Остання

Ми з Ромкою дуже переживали: і сліпу Любочку, Ритчину сестричку було дуже жаль, і так не хотілося назавжди втратити чарівні окуляри!..

— Це ж без чарівних окулярів і Козачка Гульку більше ніколи вже не побачимо... — зітхав Ромка.

— Авжеж... Але... — зітхав я.

— Ну що ти все алекаєш, алекаєш?! — вигукнув Ромка. — Думати треба!

— А що... що робити? Ти знаєш?

— Ну... хоча б до нашої доброї чарівниці Маргарити Степанівни піти. Вона ж добра, вона щось придумає, допоможе нам...

І ми пішли шукати квартиру Маргарити Степанівни...

— О! Оце таки той двір! Я запам'ятав підворіття.

Ми зайшли у двір і здивовано перезирнулися. Будинку Маргарити Степанівни не було — його знесли.

— Тю! Ти диви! Знесли! — вигукнув Ромка. Він знайшов дошки, не дуже міцно прибиті, одірвав їх, розсунув і поліз. Я, звичайно, за ним. І раптом Ромка почав падати у глибокий котлован, виритий під фундамент нового будинку. Я схопив його за рукав, але не втримав і разом з ним полетів униз. На наше щастя, хтось поклав на дно котловану в цьому місці солом'яні мати.

— Їжачку, ти живий? — спитав мене Ромка.

— Та живий! Але як ми звідси виберемося? Глибоко ж!

Чарівні окуляри при тобі? Не розбив?

— По-моєму, цілі, — я поліз у кишеню й витягнув окуляри. І раптом побачив, що в мене в руці не одні, а двоє окулярів — у кожних одне скельце заклеєне.

А. Василенко. Ілюстрація до повісті
«Чарівні окуляри»

— О! Козачок Гулька зараз з'явиться, раз дві пари зробив! — вигукнув Ромка.

Я дав одні окуляри Ромці, й ми одночасно начепили їх. І враз настала абсолютна темрява, хоч в око стрель, як каже мій дідусь. Я торкнув себе за обличчя, щоб скинути окуляри, і відчув, що окулярів на носі нема.

— Ой! — почув я розгублений Ромчин голос. — Їжачку! Ти щось бачиш?! У мене темрява перед очима! І окуляри зникли!

— І в мене! — вигукнув я. — Що ж це таке? Ми осліпли!

— Гулько! Де ти?! — загукав Ромка. — Гулько-о!

Але Козачок Гулька не озивався.

— Маргарито Степанівно-о! — закричав я.

Але й Маргарита Степанівна не озвалася. Та й як вона могла озватися, коли вона вже тут не жила, адже її будинок знесли... Ми лежали на дні глибокого котловану сліпі й безпомічні. Мене охопив жах...

— Їжачку! Це нам за те, що ми хотіли схитрувати, залишити собі чарівні окуляри... Ну, чому, чому ми не віддали їх одразу сліпій дівчинці?! Ну чому, чому в мене такий характер?.. — і Ромка заплакав.

І раптом... раптом я побачив Ромку, що, плачучи, уткнувся в зігнутий лікоть. — Ромко! — закричав я. — Ромко! Я знову бачу!..

— Ой! І я бачу!..

Я відчув і побачив у своїй руці чарівні окуляри. І враз почувся голос невидимого Козачка Гульки:

— Молодець, Ромко, що покався! Коли можна зробити добро, ніколи не треба хитрувати.

— Ой, Гулько, однеси нас, будь ласка, до сліпої Любочки! — вигукнув я. — Ми віддамо їй чарівні окуляри.

— Ні! — заперечив Гулька. — Ви з Риткою Скрипаль мали справу, до неї вас і однесу. А там самі розбирайтеся.

І за мить ми злетіли вгору. Вилетіли з котловану і полетіли до будинку Ритки Скрипаль. Біля будинку ми опустилися на землю і злізли з коника.

— Ну, а тепер, хлопці, будьте здоровенькі! Я поспішаю.

— Куди? — прохопився Ромка.

— Не закудикуй! — невдоволено мовив Козачок Гулька. — У дуже важливій справі. Потім дізнаєтеся.

— Ну що ж, Ромко, доведеться в Ритки питати адресу її сестри Любочки, — сказав я...

— Будь ласка, заходьте! — відчинила двері Ритка. — Чому не подзвонили? Щось сталося?

Ромка підштовхнув мене ліктем:

— Давай! Доповідай!

— Ми прийшли... ми прийшли... по адресу твоєї сестрички Любоч... ну... тієї... що не бачить... — затинаючись, сказав я.

— А... а нащо вона вам?.. Вона у лікарні.

— Ми... ми хотіли віддати їй чарівні окуляри! — одним духом випалив я.

— Що-о?! Не треба, хлопці, жартувати! Такими речами не жартують!

— А ми не жартуємо! — серйозним тоном сказав Ромка. — Давай, Їжачку, розкажуй!

І я почав розповідати. З самого початку. Як одержав таємничого листа з підписом «Ритас».

— Фантастика! Неймовірно! — вигукнула Ритка, коли я закінчив.

Я поліз у кишеню і... Серце моє зупинилося — чарівних окулярів у кишені не було! — Во... вони з-зникли! — ледь чутно прохарамаркав я.

— Ха-ха-ха! — засміялася Ритка. — Ну й фантасти! Брати Стругацькі!.. Я навіть повірила була!

Я мало не плакав. І раптом задзвонив телефон. Ритка побігла, взяла трубку і враз радісно вигукнула:

— Що?! Серйозно?! Ой, яке щастя! Тьотю Зіночко, я зараз приїду! — Ритка поклала трубку й побігла одягатися. І на ходу вигукнула:

— Ой, хлопчики! Після чергової операції Любочка нарешті почала бачити! Правда, зі спеціальними окулярами, але... Яке щастя!

За хвилину ми вже були на вулиці. Ритка попрощалася з нами і побігла на зупинку таксі.

— Слухай, а це ж, мабуть, Козачок Гулька в тебе окуляри забрав!.. І передав Любочці!.. Пам'ятаєш, він сказав: «Поспішаю у важливій справі. Потім дізнаєтесь». От і дізналися!.. Чарівні окуляри таки зробили свою справу!

— І слава Богу! — сказав я. От і закінчилися наші пригоди з чарівними окулярами.

 Потіркуй!

- Як закінчилися пригоди Васі та Роми із чарівними окулярами?
- Якби в тебе були такі окуляри, як би ти ними скористався/ скористалася? Розкажи про це друзі/подрузі за партою.

Мовна скарбничка

Палких шанувальників/шанувальниць певного письменника чи письменниці, співака чи співачки тощо називають *фанатами*. В українській мові не так давно з'явилося слово *фанфік* (англ. *fan fiction*), що утворилося від слова *фанат*. Словом *фанфік* називають вигадану історію, написану шанувальниками (фанатами) певного фільму, гри чи книжки.

Спробуй і ти стати автором/авторкою фанфіку – напиши продовження повісті-казки Вс. Нестайка на тему «Нові пригоди Васі Богданця і Ромки Черняка». Опиши, як, на твою думку, склалося життя Васька та Ромки після пригод із чарівними окулярами.

 Ти вже вмієш виокремлювати реальне і фантастичне в народних і літературних казках. Визнач реальне і фантастичне у «Чарівних окулярах». Подумай, чого у цьому творі більше – реального чи фантастичного.

Літературознавчий клуб

Автор повісті-казки «Чарівні окуляри» — український письменник **Всеволод Нестайко** (1930–2014). Народився митець на Житомирщині. У дитинстві на його долю випали нелегкі випробування: Голодомор, трагічна загибель батька, воєнне лихоліття, бідність. Однак письменник не втратив оптимізму, дитячої безпосередності та почуття гумору. Вс. Нестайко говорив, що міг би в школах навіть проводити уроки гумору, адже, на його думку, це запорука того, що діти зростатимуть доброзичливими. Тож гумор — одна з визначальних особливостей творів письменника, навіть злодії у його книжках не страшні, а кумедні.

Всеволод Нестайко

Твори Вс. Нестайка відзначені багатьма літературними преміями, а *повість* «Тореадори з Васюківки» внесено до особливого Почесного списку Г. К. Андерсена як один із найвидатніших творів сучасної дитячої літератури.

Головні герої *повісті-казки* «Чарівні окуляри» — Ромка й Васько з кумедним прізвиськом Рудий Африканський Їжачок (до речі, саме так називали в дитинстві і самого автора твору). Юні герої гідно долають усі труднощі завдяки своїй сміливості, ви-

нахідливості, наполегливості. Кожен із хлопців виявляє себе справжнім другом, який ніколи не покине товариша в біді, хоч би заради цього потрібно ризикувати своїм життям.

Чарівні окуляри — не лише предмет, завдяки якому можна познайомитися з казковими персонажами та потрапити у вир неймовірних пригод, вони дають змогу побачити те, на що в повсякденному житті друзі не звертали уваги, чому не надавали значення. Хлопці зрештою усвідомлюють, як важливо творити добро. Вони побачили, що навколо є люди з особливими потребами, яким потрібна допомога. Окуляри навчають друзів бути людьми, милосердними.

У колі мистецтв

Твори сучасного мистецтва вражають своєю різноманітністю. Дедалі більшої популярності в світі набувають фантазійні скульптури. Так, у Києві на Співочому полі розміщено мистецький, або ще кажуть *арт-об'єкт*, що називається «Світ крізь рожеві окуляри». Його висота сягає трьох метрів, а маса близько 250 кг. На скло було витрачено 800 пар лінз для справжніх окулярів.

Ця незвична скульптура є символом світу, який для кожної людини свій. І той, хто подивиться на світ крізь рожеве скло, пригадає свої мрії — ті, що вже здійснились, або ж ті, що так і залишились фантазіями.

Мовна скарбничка

Фразеологізм «дивитися крізь рожеві окуляри» означає не помічати вад, недоліків; ідеалізувати когось або щось.

Літературознавчий словничок

Епічні твори — твори, в яких головну увагу зосереджено на розповіді про певні події. Характери героїв/героїнь розкриваються передовсім через опис їхніх вчинків.

Повість-казка — досить великий авторський епічний твір, у якому розповідається фантастична історія, діють казкові персонажі.

Світ крізь рожеві окуляри.
Арт-проект В. Падун, Л. Роздобудько-Падун. 2014 р.

 Поміркуй!

- Чи доводилося тобі бачити сучасні мистецькі об'єкти на зразок «Світ крізь рожеві окуляри»? Чи є подібні там, де ти мешкаєш? Яке твоє ставлення до таких мистецьких творів?
- Чи схожі «рожеві окуляри» на «чарівні окуляри» Вс. Нестайка? Чим саме?
- Як ти гадаєш, чи обов'язково треба приміряти рожеві окуляри, щоб бачити в інших людях їхні найкращі якості?

Читай і досліджуй!

Обери один із епізодів повісті Вс. Нестайка «Чарівні окуляри», що тобі найбільше сподобався, і створи на його основі комікс на 4–5 ілюстрацій. Для цього скористайся онлайн-ресурсом *Write Comics*.

Якщо ти хочеш більше дізнатися про життя письменника, твір якого ти наразі прочитав/прочитала, то переглянь документальний фільм «Всеволод Нестайко» режисера Максима Погребняка. Для цього зіскануй **QR-код**.

Підсумуй!

- Про що розповідається у повісті Вс. Нестайка «Чарівні окуляри»?
- Яка пригода Васька Богданця й Ромки Черняка сподобалася тобі найбільше? Чому?
- Чи хочеш ти прочитати текст повісті Вс. Нестайка «Чарівні окуляри» повністю? А можеш і прослухати її повну версію, перейшовши за **QR-кодом**.
- Доведи, що твір «Чарівні окуляри» – повість-казка.
- У чому ти хотів би/хотіла б бути схожим/схожою на головних героїв повісті Вс. Нестайка «Чарівні окуляри»?
- Яка ідея цього літературного твору?
- Пригадай пригоди, що траплялися з тобою у школі. Як друзі/подруги тобі допомагають? Чи маєте ви якісь корисні заняття після уроків?
- Що тобі хотілося б дізнатися ще про творчість Вс. Нестайка?
- Що для тебе залишилося в прочитаному творі незрозумілим? Запитай у своїх однокласників/однокласниць або ж у вчителя/вчительки.
- Оціни свою роботу над літературним твором Вс. Нестайка.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись **QR-кодом**.

Зірка Мензатюк

 Ти вже знаєш, що козаки – це вільні люди, хоробрі вояки, які боронили рідну землю від ворогів. Про них відомо ще з XV століття. А згодом козаки побудували Запорозьку Січ, що стала осередком козаччини.

Пригадай художні твори про цю історичну добу, які ти вивчав/вивчала в п'ятому класі.

Мовна скарбничка

Із повісті Зірки Мензатюк «Тємниця козацької шаблі» ти довідаєшся про козацьку зброю. Як-от про таку. *Шабля* – зброя з вигнутим довгим лезом (80–110 см), загостреним з одного боку. *Булава* – зброя, що складається з держака й кулі з гострими шпичаками (шипамі). У козаків булава – це символ влади.

Тємниця козацької шаблі

(Скорочено)

Розділ 1, у якому з'являється Машка

У розділі розповідається про те, як родина Руснаків придбала старий автомобіль, що назвали Машкою. Татів приятель – пан Богдан, історик і мандрівник – щиро радіє за них. Згодом він розповідає, що в його помешканні оселився привид і повідомляє, що, маючи автомобіль, Руснаки, тепер зможуть урятувати цінну старовинну реліквію, якій загрожує знищення.

Розділ 2, у якому з'являється патріотично настроєний привид

Руснаки приходять у гості до Богдана, аби поспілкуватися із привидам-козаком. З'явившись, той намагається жестами пояснити, що за річ треба відшукати. Усі розуміють лише те, що річ має бути на місці якогось козацького бою на заході України і що це зброя – шабля або булава.

Наталочка згадує, що найбільша битва була під Берестечком у червні 1651 року. Саме там незабаром мають відзначати її річницю. Родина вирішує їхати в Берестечко.

Розділ 3, у якому з'являється елегантний незнайомиць

Руснаки вирушають у подорож і дорогою милуються красою рідного краю.

(...) Вони звернули до першої ж бензозаправної станції, що трапилася по дорозі, і Наталочка встала розім'ятися.

За ними різко загальмував чорний джип із затемненими вікнами, з якого вийшов хлопець і також став проходжуватися, злегка накульгуючи. Мабуть, засидів у машині ногу. Він був елегантний і модний до неможливості, зачесаний так гладесенько, що волосся лежало, мов прилизане, тільки на маківці настовбурчувалося двома невеличкими горбочками.

— Хочеш, я вгадаю, куди ви їдете? — спитав він, окинувши оком Наталоччину вишиванку. — В Берестечко, на завтрашні урочистості.

Дівчинка ствердно кивнула, і на його губах заграла скептична посмішечка:

— Х-ха! Помітингуєте, поспіваєте «Ще не вмерла», покричите «Слава» й «Ганьба». Старі взялися за твоє патріотичне виховання, чи не так?

— Ніхто ні за що не взявся, — відказала Наталочка. Насмішкуватий тон незнайомця зачепив її за живе. — Мені самій цікаво. І ми не просто мандруємо, ми ще й... маємо дуже важливу справу.

У хлопця в очах зблиснуло зацікавлення (ага, знай наших!), але тут же й згасло, сховалося за лінкуватим іронічним прижмуром:

— У вас, виявляється, справа... Якщо ви хочете знайти реліквію, то нащо їдете в Берестечко?

Наталочка сторопіла.

— Звідки ти знаєш про шаблю? — вражено спитала вона.

— Отже, і це я вгадав. Два — нуль на мою користь: шаблю шу-

І. Ключковська. Ілюстрація до повісті «Таємниця козацької шаблі»

Поміркуй!

- Яке враження справив на Наталочку незнайомиць?
- Чому небезпечно розмовляти з незнайомими людьми і прислухатися до їхніх порад?
- Як Антип змінює плани Руснаків? Як ти думаєш, чому він це робить?
- Чи погоджуєшся ти з його переконаннями, що іноді можна трохи схитрувати? Свою думку обґрунтуй.
- Чи безпечною буде ця подорож? Чому ти так вважаєш?

каєте ви, — засміявся незнайомиць і пояснив ошелешеній Наталочці: — Ми також її шукаємо. Та ж ситуація: привид і так далі.

Он воно що. Напевно, привид просто перестрашувався. З'явився не тільки до пана Богдана, а й до цих людей. От і вся розгадка. Трохи прикро, але що вдієш. Може, Руснаки видалися йому не дуже тямущими?

— Мене звати Антип, — відрекомендувався хлопець. — Тож навіщо ви їдете в Берестечко?

— Як навіщо? Шабля десь на бойовищі чи у фортеці. Найімовірніше під Берестечком, бо то місце великої битви. — наголосив Антип на останньому слові. — А ви обрали, що більше до вподоби.

— Ми не забули про фортеці, — похмуро зауважила Наталочка. — Якщо в Берестечку нічого не відшукаємо, то напевно повернемо в Олесько...

— Але на мітинг передусім, — пирхнув Антип. — На Козацьких Могилах буде тлум, гам, юрби народу. Там музей, заповідник і давно вже все знайдено, що тільки можна було знайти. Туди нема за чим їхати, лиш змарнуєте час. (...)

— Фортець та замків є чимало — в Олеську, в Хусті, в Кам'янці-Подільському, — вів далі Антип. — Раз уже ми займаємось однією справою, давайте діяти злагоджено. В одні фортеці їдьте ви, а в інші — ми. Так швидше досягнемо успіху.

Він гарно придумав, але... Дівчинка тільки зітхнула. Він не знав Наталоччиної матері. Минути Берестечко, будучи за крок від нього? Та ще й тоді, коли туди їдуть усі порядні українці? Ні, цього їй краще не казати.

— А ти й не кажи... Навіщо все розказувати? Краще й не згадуй, що шаблю ще хтось шукає... — засміявся Антип. — Чи ти ніколи не хитрувала? От і схитруй: коли їхатимете через Дубно, підмов батьків зупинитися і розпитай про шаблю в тамтешньому замку. (...)

— Не хвилюйся, ми повернемо в Дубно. Я вмовлю батьків, — сказала вона.

— От і добре. А ми тим часом рвонемо до Кам'янця-Подільського.

Діти попрощалися, і Наталочка побігла до Машки, яку давно заправили.

— Гляди ж, не підведи! — гукнув услід Антип. Усмішка щезла з його лица, тонкі губи стислися, а в очах зблисли червонясті вогники. Але Наталочка вже його не бачила. (...)

Читай і досліджуй!

Родина Руснаків не дарма вирушає на пошуки реліквії у Берестечко – невелике містечко поблизу Луцька. Адже там відбулася одна з найвизначніших в історії козаччини битва. Українці та українки прагнули самостійності, а польський король хотів її обмежити.

30 червня 1651 року 100-тисячне козацьке військо гетьмана Богдана Хмельницького та його союзники-татари вступили в бій із армією Речі Посполитої.

Козаки гідно відбили наступ польського війська, однак татари несподівано покинули поле бою, узявши в полон гетьмана. Попри поразку, більшій частині війська вдалося вийти з оточення.

Про які ще битви козаків ти знаєш? Допоможи родині Руснаків у пошуках козацької реліквії: підготуй у парі з другом/подругою «Карту найвизначніших битв козаків».

Розділ 4, у якому плани несподівано міняються

Дубно виявилось чистим затишним містечком, яке Наталочці відразу припало до душі. Замок стояв у самісінькому центрі, доглянутий і напрочуд мирний.

Замковий двір дихав спокоєм і літом. Ним вешталися численні туристи, й екскурсоводи розказували їм усіякі дива.

Руснаки й собі зазирнули в кожен куток, оглянули вежі й палаци. В одному з них колись дійсно зберігалися коштовності князів Острозьких, але все те заграбастав російський цар Петро I та й вивіз у свою північну столицю.

— Чи підземні ходи хоча б довгі? — знічев'я поцікавилася Наталочка.

Дубенський замок
(м. Дубно, Рівненська обл.)

Поміркуй!

- Про що дізналася Наталочка від екскурсовода?
- Чи знайшли Руснаки шаблю? Чи здогадуєшся ти чому?

— О так, вони тягнуться аж до Нової Дубенської фортеці, або форту¹ Тараканівського, як її ще називають, — охоче пояснив екскурсовод. — То цікавий об'єкт, його збудували для російського війська в кінці XIX століття. Але самим відвідувати його надто небезпечно. Можете замовити екскурсію...

Проте форт Руснаків не цікавив. Натомість Наталочка питала про шаблю, але всі, до кого вона зверталася, лише знизували плечима.

Біля готелю Наталочка несподівано зустріла Антипа.

Антип, як і вдень, був супермодний і прилизаний, а на ногу й тепер накульгував.

— У чому справа? Щось сталося? Чому ви не поїхали в Кам'янець? У вас поламалось авто? — дівчинка обсипала його питаннями, як горохом.

Але Антип проігнорував їх, ніби й не чув.

— Ми вернулися мало не з півдороги, — загадково повідомив він. — Маю важливу новину. Власник шаблі уже напивав покупця і навіть домовився про зустріч. І знаєш, звідки він? З Дубна! А покупець — із Кам'янця-Подільського, ха-ха!

— Зустріч завтра вранці, але не вдалося в'яснити, де саме: чи то в Кам'янці на Турецькому мості, чи під Дубном у Тараканівському форті. Тому ми й вернулися. Потрібна твоя допомога.

Наталочка злегка зашарілася. Он як, цим людям вона потрібна. І неважко вгадати, навіщо: раз невідомо, де зустріч, то треба чатувати в обох місцях.

— І що ж нам треба зробити? — поцікавилася вона.

Авжеж, піти в Тараканівський форт, як вона й гадала. Але — їй самій, без батьків. Антип з досади аж зітхнув. Що вдієш, коли іншої ради нема! Треба з'ясувати, хто ці люди, принаймні запам'ятати номер їхнього автомобіля. Та коли у форті вони побачать кого-небудь стороннього, це наполохає зловмисників. Зате на дітей зазвичай не звертають уваги...

— То підеш? Не боятимешся? — запитливо глянув на неї Антип.

Чомусь недоречно пригадалося, що форт небезпечний, принаймні так казав екскурсовод. Проте Наталочка рішуче стріпнула чубчиком:

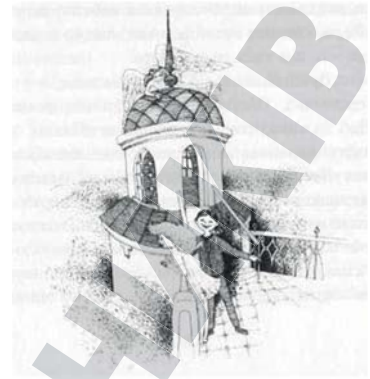
¹ *Форт* — окреме укріплення, що складається з однієї або кількох захисних споруд.

— Ото ще! Я не боягузка. Аби лиш батьки дозволили.

— А навіщо їх питати, коли можна схитрувати? Бачиш, уже заговорив віршами, — Антип полегшено розсміявся. — Якщо тебе не пустять, усе полетить шкереберть. Тому придумав дотепний план...

Він розказав, як владнати справу. Все просто й легко. Батьків доведеться обманути... Задля шаблі, задля її врятування. Трохи мулько на душі, але то нічого.

За розмовою не зогледілись, як дійшли до замку. Стали на містку перед в'їзною баштою, задивилися на старі пощерблені мури.

І. Ключковська. Ілюстрація до повісті «Таємниця козацької шаблі»

📖 *Поміркуй!*

- У чому намагається Антип переконати Наталку? Які аргументи він використовує? Як ти ставишся до того, що він пропонує Наталочці не питати дозволу в батьків?

— Скільки тут точилося боїв, — задумливо мовив Антип. — Навколо замку, та й навколо Дубна... Ти чула про битву під Плоскою? ...Зранені козацькі полки відходили з-під Берестечка. Що-хвили могли напасти поляки. Щоб їм завадити, щоб уберегти військо, яке відступало після нещасливої битви, полковник Іван Богун виставив під Плоскою заслону з шестисот козаків. Шістсот сміливців проти ворожої навали!.. Козаки стали табором: оточили себе возами, скували їх залізними ланцюгами, обсипали земляним валом. Билися, як чорти (бо чорти хвацько б'ються, — лукаво підморгнув Антип). Багато їх полягло. На полі досі стоять кам'яні хрести.

Дівчинка слухала, мов заворожена. Сумна та велична картина поставала в її уяві.

— Зроби, як домовилися, — вдоволено засміявся Антип.

Наталочка кивнула на знак згоди.

О, вона не відступить, вона вміє бути впертою! (...)

📖 *Поміркуй!*

- Як Антипкові вдалося переконати Наталочку відвідати Тараканівський форт?
- Що нового з історії козащини тобі стало відомо з його розповіді?
- Як збагачує людину відвідування музеїв?

Розділ 5, у якому ніхто не з'являється, натомість Наталочка пропадає

Тато телефонує до пана Богдана, і той розповідає, що привид шаленів, хапався за голову й крутив пальцем біля скроні. Історик побоювався, що Руснаки втраплять у халепу. Наталці таки вдається вмовити батьків заїхати до Тараканівського форту.

На місці дівчинка сама йде оглядати руїни форту. Почувши голоси незнайомих чоловіків, вона кидається до найближчого виходу й падає в кам'яний колодязь.

Тим часом Антип говорить батькам Наталки, що їхня дочка пішла на екскурсію, а їх просила зачекати. Раптом Машка сигналізує на всю долину. Тоді батько здогадується, що машина подає якийсь знак. Батьки лізуть на кручу, але не знаходять там ні форту, ні туристів, ні Наталки. На сигнал авто вискочив сільський хлопець на мотоциклі, який урешті допоміг знайти дівчинку.

Наталка мусила розповісти про Антипа, який теж шукає шаблю і що це він послав її у форт. Батьки подумали, що хлопець хоче перший знайти шаблю, тому вирішив таким чином їх затримати.

Урешті-решт Руснаки вирушили в Берестечко.

Розділ 6, у якому Наталочка бачить тривожні видіння на полі Берестецької битви

У Берестечку Наталці примарився день 30 червня 1651 року. Проти короля Яна Казимира та його війська вийшли 100 тисяч козаків із союзниками-татарами. Тривала запекла битва. Татари втекли з поля бою, і козаки почали програвати...

Згодом на святі в Берестечку дівчинка знайомиться з Васильком і Северином — пластунами зі Львова. Від них вона довідується, що якийсь чоловік знайшов козацьку шаблю, збережену в поліському торфі. Діти почали його пошуки, але все було марно.

Тараканівський форт
(с. Тараканів, Рівненська обл.)

Поміркуй!

- Розглянь світлину Тараканівського форту.
- Які пригоди, на твою думку, чекають героїв та героїнь у цьому місці?

Розділ 7, у якому з Антипом стається дивовижне перетворення

Діти обійшли майдан, тоді Северин вирішив заглянути ще й у підземний хід, що з'єднував церкви і вів кудись за пагорб. Наталочка воліла лишитися надворі — досить з неї підземель, принаймні на сьогодні. Зручніше прилаштувалася під старою церквою, заплющила очі... Хотіла ще бодай на мить побачити битву. (...)

...Їх стояло три сотні на пагорбі, що, мов острів, височів серед болота. Наталочка помітила, що за боєм невідривно стежив якийсь вельможний чоловік у коштовних латах. Він щось сказав одному зі своїх наближених, і той, пересилюючи дзенькіт шабель, закричав до козаків:

— Панове запорожці! Ясно-вельможний король Ян Казимир подивований вашою відвагою, — («Так то сам король!» — збагнула Наталочка). — Він помилує вас, якщо складете зброю. Він візьме вас на службу за високу плату!

Між козаками пішов якийсь рух.

«Невже здаються?» — не то злякалася, не то зраділа дівчинка, але раптом збагнула, що вони робили: з-за поясів та з глибоких кишень своїх безкраїх шароварів діставали гроші і зневажливо, широким жестом кидали їх.

— Срібло-злото — то болото, — гукнув сивий січовик. — Вибачай, королю, але нам не потрібна твоя ласка. Лицарська смерть козакові дорожча.

— Слухай-но, пане-брате, — звернувся до чорнявого козака старий січовик. — Треба якось прорватися до Богуна і передати ось це, — він дістав з-за пазухи сяйливий малиновий згорток. Наталочка впізнала, що то: короґва¹, яку в паніці збили додолу. Отже, старий підняв і заховав її.

— А як поляжу разом із короґвою? — спитав козак, дбайливо ховаючи малиновий шовк.

Поміркуй!

- У чому мусила зізнатися Наталочка батькам?
- Як розкрився підступний обман Антипка?
- Як удалося врятувати дівчинку? Хто допоміг у цьому?
- Із ким познайомилася Наталочка у Берестечку?
- Як ти думаєш, чи будуть Василь і Северин надійними друзями для дівчинки?

¹ *Короґва* — старовинний бойовий прапор.

— То хоч лишиться слава, що рятували її, — спокійно, ніби навіть байдуже мовив старий.

— Не випадає кидати бій...

— Стане ще для тебе боїв, — старий обняв чорнявого і легенько підштовхнув: — Іди.

Козак упав в очерет, мов качур: ані шелеснуло.

Бій на острові довершувався. Козаків ставало все менше. Один за одним падали вбиті. Аж ось лишився єдиний січовик. Невже битиметься сам? Один проти цілого війська? Він озирнувся, метнувся до берега й ускочив у човен, прихований в очереті. Не сідаючи, відштовхнув його, виплив серед плеса¹; гордо взявшись у боки, окинув оком ворогів, мовляв, наступайте, чого ви баритесь. Король знову щось сказав своєму наближеному, той квапливо передав наказ. Поляки, брѳохаючись у баговинні, оточили озерце, серед якого плавав козак, та не могли здолати героя.

Наталочка затулила очі. Почула, як радісно загелготали поляки... Човен плавав порожній. Зиркнула на короля — той роздратовано відвернувся й пішов геть. Ти не радієш, королю? Ти ж переміг!

І враз вона збагнула. Козаків перемогли. Але не покорили! Вони гинули, не піддавшись, не схилившись, лишаючи по собі невмирущу славу!

...Знову гомонів святковий майдан, цвіли вишиванки. (...)

Пластуни верталися ні з чим. Учорашній чолов'яга зник, мов крізь землю провалився. (...) За нарадою пластуни не помітили хлопця, що прислухався до їхньої розмови, а далі гучно розреготався:

— Ви спізналися, мої дорогенькі! — Безнадійно спізналися! Назавжди!

Озирнувшись, Наталочка на мить отетеріла. Коли ж до неї вернувся дар мови, розгублено відрекомендувала хлопця пластунам:

— Це... Антип. Він також шукає шаблю.

— Чортик, Антипко? — перепитав Василько.

— Так, власною персоною, — Антип картинно вклонився; вітер дмухнув на його прилизане волосся, і з-під нього показалися два округлі, як у молодого бичка, ріжечки.

— Маю тобі подякувати, — обернувся він до Наталочки. — Ти дуже мені допомогла.

— Я? — вражено перепитала дівчинка.

¹ Плесо — ділянка річки.

— Ти, ти, голубонько! — захихотів Антип. — Мої старі прочули, що привид хоче врятувати якусь реліквію, але довго не могли вивідати нічого конкретного. Вирішили навмання поїхати в Берестечко і по дорозі побачили тебе. Ти була в вишиванці, тому привернула увагу. І треба ж такого: рятувати реліквію мали саме ви, і ти вибовкала про неї все, що знала! — чортяча мармиза розпливлася від задоволення. — Лишалося затримати вас, і я на ходу придумав, як це зробити. Досить було змалювати бій, підпустивши романтичного туману, і ти погодилася на все, що порадив. Ха-ха! Дивно, що ти досі не сидиш у колодязі в Тараканівському форті!

— Падлюка! — скрикнула Наталочка.

— Проте це вже не має значення, — вів далі Антип. — Я знайшов власника шаблі і дав йому адресу покупця. Так що шабелька тютю! Поїде за кордон, можеш не сумніватися. Там добре платять за антикварні речі.

Дівчинка закрила лице руками, воліючи зсезнути, зникнути, провалитися під землю. Ганьба, ганьба! Та ще й перед пластунами!

Мов крізь воду, вона почула голос Северина.

— Не тішся завчасу, — казав він Антипкові. — Шабля ще не втрачена. Її ще можна врятувати.

— Яким чином, хотів би знати? — реготнув Антип.

— А ми подумаємо, як.

Наталочка витерла щоки, кліпнула мокрими віями.

— Так, придумаємо, — повторила вона, не уявляючи, що можна придумати, коли справа безнадійна.

— Ха-ха-ха! Ти хочеш змагатися? Зі мною? — зверхньо глянув на неї Антипко. — Що ж, гаразд! Я навіть дещо тобі підкажу... В обмін на...

— Не здумай погоджуватися! — застеріг Северин.

Але дівчинка лиш похитала головою:

— Я згодна.

І. Ключковська. Ілюстрація до повісті «Таємниця козацької шаблі»

— Згоду скріплюють кров'ю, — прошепотів Антипко.

Вона зняла з грудей Северина значок, вколола палець і видавила на папірець, який запобігливо подав чортик, червону краплю. Антипкова пика вдоволено засяла.

— Отже, слухай: не горіх, а тверде; не панни, а в узорах жупани; стрілець їх сватав, та й голову склав. Не забудь: брехатимеш довіку! — глузливо хихикнув Антипко, ще раз уклонився і ...щез.

— Нащо ти це зробила? Нащо погодилася? — розсердився Северин.

Наталочка знизала плечима. Невже він не розуміє? Вона ніколи собі не простить, якщо шабля пропаде з її вини.

— Краще допоможи відгадати загадку, — сказала вона.

Загадка виявилася не з легких.

— Не горіх, а тверде — то тверді оборонні мури, — розмірковував Василько. — Не панни... Може, князівни чи королівни... Колись один шляхтич посватався до красуні Марціани, дочки одеського воєводи. Йому відмовили, і він пробив собі серце кинджалом у неї на очах. Отже, і сватав, і голову склав. Загадка про Одесько! — переможно завив він.

Пластуни схвально загули, тільки Северин, здавалося, вагався.

— Я мушу негайно знайти батьків, — заквапилася Наталочка. — Так що бувайте!

Наталочка помахала рукою на прощання вже на бігу.

Розділ 8, у якому відбувається шалена гонитва і ще шаленіший бенкет

Руснаки вирушають в Одеський замок, але Антипко з батьками заплутує їх, і вони стають на ночівлю біля замку в Підгірцях.

Уночі Наталка, ідучи на звуки старовинної музики, потрапляє на бал чортів і відьом. Антипко викриває її. Нечиста сила намагається впіймати дівчинку, але Наталочку рятує Машка, від світла фар якої відьомське кодло кидається врізнобіч.

Поміркуй!

- Як розкрилась підступність Антипа? Ким виявився цей хлопець?
- Що він розповів про свою авантюру із козацькою шаблею?
- Що почуває Наталочка, дізнавшись про витівки Антипка?
- Чому вона знову піддається на його хитрощі? Про які риси характеру дівчинки свідчить її поведінка?
- А як би ти вчинив/учинила на її місці?
- Яку загадку мусить розгадати Наталочка?
- Куди вирушає далі родина Руснаків?

Розділ 9, у якому Олеський замок перетворюється на пастку
 Мабуть, гарнішого ранку не було на світі. (...)

Машка вискочила на трасу, і перед мандрівцями розгорнулася чудова картина: неозору долину ще сповивав ранковий туман, а з туману, мов з піни морської, здіймався сліпучо-білий замок.

Це й було Олесько — нарешті таки воно.

Руснаки приїхали рано: замок ще не відчинили. Біля входу юрмилося чимало туристів, і автобуси ще прибували.

Нарешті увійшли до замку. Знову, як і в Дубні, Руснаки ретельно розпитали музейних працівників про шаблю. І так само, як у Дубні, ті розводили руками: ніхто не заїжджав, ніхто не пропонував, аякже, музей придбав би, але на жаль, на жаль...

На додачу до всього стало ясно, що загадка не про Олесько.

Марціану сватав бідний шляхтич-сусід, що на роль загадкового стрільця не вельми підходив, та й сватати він мав не одну, а принаймні кількох отих, що в жупанах... Ні, не витанцюувалася розгадка.

Але Наталочку млоїло від згадки про Антипа, про свою угоду з ним — куди ж тепер їхати, де шукати шаблю? Правду казав Северин, вона по-дурному поквапилася з тією угодою... (...)

Наталчиних батьків ненадовго затримує охорона: їх підозрюють у крадіжці картини. Дівчинка приєднується до туристичної групи, з якою оглядає замок. Згодом Руснаки рушають до Кам'яця.

Підгорецький замок
 (с. Підгірці, Львівська обл.)

Олеський замок
 (смт Олесько, Львівська обл.)

Поміркуй!

- Розглянь світлини Підгорецького та Олеського замків.
- опиши ці історичні споруди.
- Які фантастичні пригоди трапилися з Наталочкою та її батьками у цих місцях?

Розділ 10, у якому з Машкою стаються небезпечні дорожньо-транспортні пригоди

По дорозі до Кам'яця Антипка та його батьки з двома чолов'ягами в чорних масках намагаються зупинити Руснаків, але родині допомагає водій знайомої вантажівки.

Тікаючи від чорного джипа, Машка злітає з дороги й разом із пасажирами опиняється в кроні розлогої верби. Лише завдяки Наталчиній кмітливості Руснаків помічають місцеві пастухи й викликають рятувальників. Від міліціонера родина довідується, що бугай розтрощив автомобіль батьків Антипка.

Розділ 11, у якому мандрівників підстерігають суцільні несподіванки

Усе було намарно!

У Кам'янець-Подільський Руснаки запізнилися. В музеї закінчився робочий день, і фортеця стояла замкнута. Вони не могли розпитатися, чи сватав якихось дівчат пан Володийовський та чи влучно він стріляв, тому не були певні, чи правильно відгадали Антипкову загадку. Повештавшись перед зачиненою брамою, вони зайшли повечеряти в ресторанчик коло Турецького мосту. Фортеця видніла звідси, як на долоні, — грандіозна, незборима твердиня, справді горішок над горішками. Її вежі стриміли, мов стрункі гордовиті панни, проте Наталочка даремно вишукувала на них поглядом які-небудь оздоби. Їхні жупани не були узорчастими, і це не давало оптимізму.

І. Ключковська. Ілюстрація до повісті «Таємниця козацької шаблі»

Кам'янець-Подільська фортеця
(м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька обл.)

Наталочці ані їлося, ані пилося, її охопив такий гіркущий, безпросвітний розпач, що й на світ не хотілося дивитися. (...)

— Доню, не муч себе. Ми зробили, що могли, — ласкава мамина долоня лягла на Наталоччине плече.

Дівчинці від того не полегшало, навпаки, у горлі застряг давкий клубок. Бідолашна мама! Вона не знала всієї правди. Вона не підозрювала, що відзавтра її люба донечка мусить стати брехухою.

А пісня дзвеніла, пориваючи за собою. Чоловіки за сусіднім столиком взялися її підспівувати:

Гей, вернися, Сагайдачний!

Візьми собі жінку,

Віддай тютюн-люльку,

Необачний!

Гей, долиною...

— Ох я дурень! — раптом підскочив тато, гучно ляснувши себе по лобі. — Як я не здогадався! Сагайдачний! Ми мали їхати в Хотин!

— Мій друже, — зауважила мама, — сядь, не лякай офіціантів і поясни все до ладу.

Хоча було й без того ясно. Вони забулися про Хотин, Хотинську фортецю, а саме там колись розігралася велетенська битва, в якій смертельно поранили Петра Сагайдачного, славетного гетьмана, знаменитого стрільця з лука-сагайдака, тобто там був і горіх, і стрелець, ну і так далі.

За мить Руснаки сиділи в автомобілі. (...)

На тлі сутінкового неба височів суворий бронзовий гетьман. Внизу широко послалося ясне вечорове плесо Дністра з окрайцем місяця — молодика, тихе-тихе, в облямівці темних берегів. Фортеця стояла не на горі, а нижче, на пагорбі над водою. Напрочуд ошатна, струнка фортеця: вежі, мов панни в дахах-капелюшках, між ними високі акуратні зубчасті мури.

— Гляньте... В узорах жупани! — аж засміялася Наталочка й показала на мур.

Хоча вже посутеніло, але не настільки, щоб Руснаки не розгледіли узорів, викладених червоною цеглою на світлих стінах.

Хотинська фортеця.
(м. Хотин, Чернівецька обл.)

— Фортеця, мов у вишиванці... Гарно, — замилювалася мама. Все було точнісінько, як у загадці. Все збігалося: і загадка, і привидова підказка. Цим разом вони не помилилися. (...)

І враз... То не привиділося: з вулиці, що вела сюди з містечка, засяли два снопи світла, і до бронзового Сагайдачного підкотив автомобіль. Слідом за ним зачмихала і теж спинилася якась стара тарадайка. З першого авто вибрався дебелий парубійко. У світлі ліхтарів було добре видно його накачані м'язи й коротко стрижену потилицю. З тарадайки виліз щуплий, невеличкого зросту чоловічина. В руці він тримав щось довгасте. «Власник шаблі», — здогадалася Наталочка, бо він був достоту такий, як описували пластуни. Обидва потисли один одному руки.

— Ущипніть мене за ніс, — попросив тато, не вірячи власним очам.

Але мама не стала його щипати.

— Годі дивитися, ходімо до них, — мовила вона й рішуче покрокувала до прибулих.

Та поки Руснаки підходили, з міста вискочило таксі, і з нього витрусилися старий чорт, чортиця й Антипко, що кульгав дужче, ніж звичайно. Рука в старого чорта була перебинтована. Мабуть, від бугая перепало не тільки їхньому джипові. Антипко з глумливою церемонністю вклонився Наталочці:

— Здоровенькі були! Як не дивно, ви майже встигли, — попри всю самовпевненість він був явно не в душі.

— Чому «майже»? Ми виграли! — засміялася Наталочка.

— Та невже? Певно, шабля вже у вас? Певно, ви знаєте, як її дістати без грошей? — ехидненько запитав Антипко.

І. Ключковська. Ілюстрація до повісті «Таємниця козацької шаблі»

Поміркуй!

- Яка козацька пісня допомогла Руснакам відгадати загадку?
- Роздивися світлину Хотинської фортеці. Порівняй, чи відповідає зображення її опису в творі?

— Не хвилюйся, дістанемо, — запевнила дівчинка, але всередині їй похололо. (...)

Першим за справу взявся тато. Він почав здалеку, насамперед нагадав миршавому, що знайдена реліквія належить державі, що при передачі її в музей той дістане значну винагороду, а за знищення чи вивезення за кордон доведеться відповідати по закону; тато погрожував зловмисникам карою, метаючи блискавки, наче Зевс-громовержець.

— А хто докаже, що я знайшов шаблю? — зухвало вишкірився миршавий. — Нічого не знайшов!

Тато з несподіванки урвав на пів слові.

— А в руках у вас що, оте загорнуте?

— А нічого! Обшуку не зробите, не маєте права!

— Не маєте, — вставив слово й дебелий, вочевидь, добре обізнаний із кримінальним кодексом.

Татова спроба закінчилася провалом. Антипкова мармиза розпливалася від задоволення.

Тоді в атаку пішла мама. Вона говорила від імені Союзу українок, Сестринства святої княгині Ольги й Товариства української мови «Просвіта», в яких була членкинею. Вона промовляла тихо й задушевно, а далі все палкіше, все завзятіше. Про честь і звитягу, про духовність і славу, про історичну пам'ять, врешті про старовину, про те диво, що було, минуло... Її промова мала успіх.

— Атож, слава не вмере, не поляже... Я теж люблю Шевченка. Навіть мріяв зіграти в сільському театрі Назара Стодолю... Щоправда, не зіграв, — від розчулення миршавий мало не просльозився, та, глянувши на старого чорта, передумав. — Звичайно, шаблю віддам... За належну ціну.

— Само собою, — підтакнув йому дебелий таким тоном, що не випадало сумніватися: його ціна буде найналежніша.

Антипко процвітав, наче мак у городі. Мав від чого процвітати.

У Наталочки виникла підозра, що чорти з'явилися тут неспроста, що вони, хоч і мовчать, але дивним чином впливають на миршавого й дебелого, тому ті такі непоступливі. Але вона не встигла над цим поміркувати.

Раптом перед Руснаками заколихалася напівпрозора біла постать. То з'явився привид-патріот.

— Що це? — здивувався миршавий, а дебелий зблід, як полотно.

— А це наш знайомий привид, — ступнула крок уперед Наталочка. Настала її черга йти в словесну атаку. — Привид вам каже, що не залишить вас у спокої, доки шабля не опиниться в безпечному місці. Він говорить це жестами глухонімих, які трохи розумію... Привид каже, що налякає вашу дружину й дітей, що жоднісінької ночі не дасть вам ані задрімати!

Привид спершу здивувався, бо нічого подібного не казав, а тоді схвально закивав головою, мовляв, так і буде.

Дебелий парубійко умлівав з переляку і, певно, дременував би геть, якби його не спиняла чортиця.

Миршавий також трішки розгубився, але старий чорт шепнув йому щось підбадьорливе, і він оговтався.

— Ти, мала, не заливай. Наукою доказано, що привидів не буває, — сказав він.

Від нечуваного обурення привид отетерів. Тоді різко крутнувся і щез.

— Ну от, казав, що привидів не буває, — остаточно підбадьорився миршавий, та й парубійко почав поволі приходити до тями.

Антипко торжествував. Наталочка похнюпилася. Красномовство Руснаків вичерпалось, і не було звідки чекати допомоги. Проте вона несподівано надійшла. Точніше, над'їхала: з міста

враз вигулькнув автобус, і з нього висипали... львівські пластуни! Наталочка, як ластівка, кинулася до них:

— Северине! Васильку! Звідки ви тут?

— Та, бачиш, Василько вирішив, що загадка про Хотин. То ми зібралися й приїхали, — пояснив Северин, а Василько гордо усміхався.

— Ага. Так і є. Онде покупець і власник шаблі, — кивнула Наталочка на дебелого й миршавого. — Тільки з ними неможливо домовитися, бо заважають чорти.

— Он як? — повів бровою Северин. Мабуть, він відразу щось придумав, бо рвучко підійшов до компанії, що зібралася на горі.

І. Ключковська. Ілюстрація до повісті
«Таємниця козацької шаблі»

— Добрий вечір, шановний пане, — звернувся він до миршавого. — Пластуни шукали вас у Берестечку і ось нарешті знайшли. Ми маємо для вас привабливу пропозицію. Однак, перш ніж про щось говорити, хочемо переконатися, що шабля справжня, а не фальшивка.

Може, шабля не варта перемов.

— Ах, не варта? — скипів миршавий. Антипко хотів щось заперечити, та не встиг: той уже розгорнув зім'яту полотнину. В сутінках сяйнула гартована сталь. Це була справжня козацька шабля, схожа на місяць-молодик. У волинському торфі вона напрочуд добре збереглася. Руків'я мала просте, без золота й діамантів, і було не схоже, щоб миршавий їх повиколупував. Усі дивилися на шаблю, як заворожені. Тільки з Антипком коїлося щось незрозуміле: він пересмикував плечима, чухав ріжки, переступав з ноги на ногу, наче йому нестримно закортіло в туалет.

— Ні... Ні... Я біля неї не встою! — раптом простогнав він і з поросячим виском стрімголов чкурнув додолу з хотинської гори.

Старий чорт зітхнув, крекнув, махнув перебинтованою рукою і теж потрюхикав слідком за синочком. Тільки чортиця ще якось трималася, проте і їй були непереливки: її руки трусилися, губи перекошилися, вона щось забелькотіла, але їй забракло повітря, тож аби не вдушитися, вона й собі кинулася геть. Потім знизу, з кущів бузини, ще довго чулося ображене порохкування та повискування.

— А тепер поговоримо без чортів, — сказав Северин.

Він пропонував таке. Оскільки пластуни¹ з його гурту мріють стати журналістами й активно дописують до різних видань, вони вмістять публікації про добродійний вчинок шановного пана у «Високому Замку», «Галичині», «Літературній Україні» та ще з десяткові газет, а також повідомлять про нього по радіо. Це неабияка моральна винагорода, не кажучи про те, що, врешті-решт, шановний пан одержить і належні йому гроші.

Наталочка слухала й раділа. Северин чудово все придумав! Він розважливий і рішучий, і цей словесний поєдинок він безперечно виграв.

— А якщо не погоджуся? — все ще впирався миршавий.

Тоді, казав Северин, у ті ж газети будуть надані матеріали про ваш аморальний вчинок, який призвів до знищення славетної козацької реліквії задля власної вигоди. Цю інформацію над-

¹ Пластуни — учасники громадської організації «Пласт».

рукують ще охочіше, оскільки подібних повідомлень до редакції практично не надходить. Само собою, за справу візьмуться правоохоронні органи.

Дебелий мовчки стояв осторонь. Він повільно й важко міркував. Відколи втекли чорти, він пригадав собі, що перед битвою козаки освятили зброю. Але шабля йому подобалася, гроші за неї можна взяти фантастичні...

— Ти чого мовчиш? Я що, за дурно їхав аж у Хотин? — раптом напустився на нього миршавий. — Кажі прямо: купуєш шаблю чи ні?

— Купую, — наважився дебелий.

І тут... Ох, тут сталося щось цілком неймовірне. Над фортецею, спочатку над крайньою вежею, потім над сусідньою, далі над усіма п'ятьма, над двором і мурами заколихалися білі по-статі. То були привиди, і їх ставало все більше. Вони виповзали з кам'яних підземель, здіймалися з довколишніх рвів і пагорбів, гуртуючись у загони. Попереду виступав знайомий Наталоччин привид, за ним пливли мужні, хоча й напівпрозорі козаки, полеглі в Хотинській битві, і бронзовий гетьман на горі радо вітав своє славне товариство. Не тямлячись від переляку, дебелий парубійко якимось боком посунувся до свого автомобіля і за хвилину сидів у ньому, замкнувши дверцята і для певності заховавши голову під сидінням. Шаблі йому якимось відразу перехотілося, а запраглося єдиного: вийти живим з усієї цієї катавасії.

Миршавий також знітився й зіщулився, бо хоч він і не вірив у привидів, але тепер на нього насувалося надто вже багато цих не вивчених наукою об'єктів, цілком можливо, небезпечних...

— Та що... Я ж патріот... Я продам шаблю нашій рідній українській державі... Музеєві чи, може, банкові, який непогано заплатить... — залепетав він і, тяжко зітхнувши, подав шаблю Наталоччиній матері.

Мама взяла її обережно й урочисто. Тато по-лицарськи став на коліно й поцілував холодну сталь. Враз довкола його голови

 Поміркуй!

- Як герої вмовляли злодіїв віддати шаблю?
- Чиї аргументи були більш переконливими – тата, мами, пластунів? Чому?
- опиши старовинну козацьку реліквію від імені Наталочки.
- Як шабля подіяла на чортячу родину?
- Як могли б розвиватися події, якби родина Руснаків не встигла приїхати вчасно до Хотинської фортеці?

спалахнуло сліпуче світло, — просто його осяяв фарами, під'їжджаючи, маршрутний автобус «Київ — Чернівці». Двері розчинилися, і в них з'явився пан Богдан власною персоною.

— О, бачу, вже все в порядку? — спитався пан Богдан, тоді повернувся до свого давнього приятеля привида: — Бачиш, друже, ти даремно хвилювався. Я ж казав тобі, що панство Руснаки — надійні люди.

На знак згоди привид замахав руками, закивав головою, радісно обняв пана Богдана, тата, далі вклонився мамі, Наталочці, пластунам і пішов обнімати всіх підряд; інші привиди теж уклонилися й вочевидь раділи. (...)

Урочистості на цьому не скінчилися. Северин виструнчився, поправив на лівій кишені срібні шнури — відзнаку гурткового:

— Наталочко, — поважно мовив він. — Наш гурт порадився й вирішив надати тобі відзнаку пластунських вмілостей. Ти виявилася сміливою й зарадною.

Він приколов їй на рукав пластунську нашивку. Дівчинка зарум'янілася від задоволення. Це було майже як медаль, а може, навіть краще.

Епілог

Музика лилася, мов кришталева ріка.

У київській опері відкривався сезон — виставою «Запорожець за Дунаєм». Наталочка сиділа в оббитому оксамитом кріслі, поряд були мама, тато й дядько Богдан, а весь ряд справа займали львівські пластуни. З директорської ложі часом визирало щось білувате: то був знайомий привид. Щоб не привертати уваги глядачів, він чемно ховався

І. Ключковська. Ілюстрація до повісті «Таємниця козацької шаблі».

Поміркуй!

- Чи сподобався тобі епілог повісті (тобто заключна її частина)?
- Чи бував/бувала ти в театрі? Можливо, тобі доводилось бачити виступи колективів народної творчості, які виконували козацькі пісні. Поділися своїми враженнями про театральні вистави або концерти.

за шторкою. Тільки Машки бракувало для повної компанії, але й вона дістала винагороду: її заново пофарбували, звичайно ж, у червоний колір «корида», бо він гарний, життєрадісний і добре помітний на вербах.

На сцені стояли блакитні сутінки; декорації зображали хатину над річковою широчинню. «Схоже на Хотин, — подумала Наталочка. — На той вечір над Дністром». Навіть місяць-молодик прозирав з намальованого неба.

З хати вийшла дівчина Оксана й заспівала про те, як вона чекає коханого козака Андрія. Наталочка чекала його не менше, адже в нього, в його руці... Але поки що то секрет. Аж ось і він вилетів з-за куліс, чорновусий, чорнобривий і палкий, мов іскра. Він заспівав, заквапив Оксану вертатися з Туреччини за Дунай, додому. Раптом на сцену вискочили турки, що шукали козака-перебіжчика з України. Андрій вихопив шаблю — вона сяйнула, мов вогонь! Справжня козацька шабля!

Артистам, що грали турків, цим разом довелося нелегко. Андрій був як вихор; він відбивався на всі боки; козацька шабля спадала на них, наче блискавка, наче кара, наче гнів самого Всевишнього. І хоч за дією турки мусили схопити героя, він був непереможний, нездоланий!

Глядачі гаряче аплодували. Вистава йшла прекрасно! Чудово співали солісти, могутньо звучав хор, артисти балету мов на крилах літали в танці, а проте було ще щось — поривне, проймаюче. Те, що сильніше за смерть... Чи то шабля вогнистим зблиском запалювала дух лицарства? Наталочці здавалося, що справа таки в шаблі. Вона щосили плескала в долоні, навколо вигукували: «Браво! Бравісімо!» Співак вийшов на поклін на авансцену, і шабля в його правиці сяяла, як сонце.

Мовна скарбничка

Мама Наталочки згадує *назви* таких українських громадських організацій, як Союз українок, Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Є в Україні й юнацькі громадські організації. Зокрема «Пласт», що сприяє вихованню відповідальних громадян, покликаних служити суспільним інтересам. Друзі Наталочки Северин і Василько — учасники цієї юнацької організації.

Ти вже вмієш виділяти у прозових творах елементи структури сюжету. Особливістю пригодницьких творів, як тобі відомо, є низка подій, учасниками яких є головні герої та героїні. Установи послідовність подій у повісті «Таємниця козацької шаблі». Визнач, із якою метою родина Руснаків здійснила подорож фортецями і замками України.

Літературознавчий клуб

Зірка Мензатюк (1954) — сучасна українська письменниця. Народилася вона в Чернівецькій області. Свій перший літературний твір написала ще в другому класі. Вірші школярки публікували в районній та обласній газетах. А згодом твори письменниці видали в журналах для дітей та окремими книжками. Зірка Мензатюк працювала журналісткою, однак згодом вирішила присвятити себе творчості для дітей.

Зірка Мензатюк

Літературознавчий словничок

Пригодницька повість — більший за оповідання епічний твір, у якому змальовані незвичайні, часто небезпечні події. Зазвичай у такому творі розгадують якусь таємницю.

Літературний детектив — різновид пригодницької літератури, твір, у якому йдеться про якийсь злочин і пошуки злочинця.

Поміркуй!

- Доведи що в повісті «Таємниця козацької шаблі» є ознаки пригодницького, детективного та фантастичного творів.

Письменниця подорожує Україною. Вона згадувала, що ідея написання *повісті* «Таємниця козацької шаблі» виникла саме після таких сімейних мандрівок.

У цій **пригодницькій повісті** переплелися сучасність із історичним минулим доби Хмельниччини. Під час подорожі головна героїня Наталочка пізнає красу Батьківщини, щиро переймається збереженням історичних пам'яток, дивується величчю старовинних українських замків, знаходить справжніх друзів.

Козацька шабля в повісті — це і символ історичного минулого, яким ми пишаємося, і знак зв'язку між поколіннями українців та українок.

За жанровими ознаками твір «Таємниця козацької шаблі» — **детективна повість**. У ній є заплутаний сюжет, яскраві образи головних героїв/героїнь, таємнича реліквія, яку треба розшукати й урятувати від злочинців. На шляху розслідування в героїв/героїнь трапляються перепони, що створюють чарівні злодії — родина чортів. А допомагає їм добра чарівна істота — привид козака-патріота.

У колі мистецтв

Козацькі походи й баталії майстерно зображено на картинах українських і зарубіжних художників минулого і сьогодення. Зокрема, на полотні польського митця *Юзефа Брандта* «Вставайте, козаки».

На картині сучасного українського художника *Артура Орльонова* відтворено битву під Берестечком. На ній майстерно передано батальні сцени. Тобто на передньому плані картини і прості козаки, і старшини, які однаково безстрашно б'ються із супротивниками. Позаду зображено вогонь і дим пожежі, що ілюструють запеклість довготривалої історичної битви.

Ю. Брандт. Вставайте, козаки

А. Орльонов.
Битва під Берестечком

Поміркуй!

- Героїчні походи козаків оспівані в піснях. Зіскануй **QR-код** і прослухай народні пісні про козаків та пісні про них у сучасній обробці.
- Яка з пісень сподобалася тобі найбільше? Чому? Поділися враженнями від прослуховування з однокласниками/однокласницями.
- Роздивися картину Ю. Брандта «Вставайте, козаки». Розкажи про свої враження.
- Який настрій переданий на полотні?
- Перечитай епізод, у якому уява дівчинки малює битву під Берестечком. Порівняй його із картиною А. Орльонова.

Читай і досліджуй!

Чи доводилося тобі побувати принаймні в одному із замків, описаних Зіркою Мензатюк у повісті «Таємниця козацької шаблі»? Можливо, ти навіть живеш поблизу одного з них.

Підготуй віртуальну екскурсію замками України, використавши власну фотоколекцію або ж матеріали інтернет-джерел. Для цього зіскануй *QR-код*.

Запропонуй своїм однокласникам/однокласницям разом здійснити віртуальну екскурсію. Поділіться враженнями. Обговоріть, чи збігається побачене із описом у художньому творі?

Підсумуй!

- Які враження справила на тебе повість З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»? Поділися ними з другом/ подругою за партою.
- Хто з персонажів тобі сподобався найбільше? Чому?
- Сформулюй тему та ідею твору.
- Чому знання історії потрібні сучасній людині?
- Чи подорожуєш ти зі своїми рідними, друзями/подругами Україною? Поділися своїми спогадами про цікаві мандрівки рідною країною.
- Чи виникло в тебе бажання прочитати повість повністю?
- Оціни свої знання про пригодницький твір «Таємниця козацької шаблі» за допомогою смайлика.

Читацьке дозвілля

Цікаво і змістовно організувати своє читацьке дозвілля ти зможеш, скориставшись *QR-кодом*.

Узагальнюємо вивчене

Юний читачу! Юна читачко!

Швидко промайнув час твоєї захопливої подорожі літературними стежками, здійсненої у другому півріччі *п'ятого класу*. Упевнені, що він не минув для тебе марно, а збагатив новими враженнями, знайомствами з новими героями та героїнями літературних творів, навчив бачити красу рідної природи, цінувати дружбу, допомагати людям у скрутну хвилину їхнього життя.

Ти вже усвідомлюєш своє місце в розбудові рідної України. Сподіваємося, що патріотичні почуття — любов до рідної землі, мови народу — допоможуть тобі визначитися на твоєму життєвому шляху, гідно продовжити справи твоїх пращурів, шанувати батьківську домівку, національні символи.

Напевно, тобі сподобалося споглядати красу рідної природи, по-своєму чудову будь-якої пори року, відтворену в поезії *Олени Пчілки, Павла Тичини, Анатолія Качана*. Ти дізнався/дізналася про родинні почуття й обов'язки як у світі тварин, так і в людей, читаючи літературні *казки про тварин Оксани Іваненко та Миколи Вінграновського*. Ти переймався/переймалася викликами про людське втручання в навколишнє середовище. Ти зміг/змогла переконатися, що реальна історія із життя собаки на ім'я Хатіко, його дружба з людьми стала національним символом відданості в Японії та увіковічена у різних видах мистецтва.

Ти занурився/занурилась у *світ дитинства* літературних героїв/героїнь. Так, разом із героєм оповідання *І. Нечуя-Левицького «Вітрогон»* Васильком ти відчув/відчула смак літніх пригод, а ще переконався/переконалась, що деякі з них можуть бути дуже небезпечними. Ти тепер знаєш, що не все в дитячому світі є ідеальним. Трапляються в ньому й прикромці, непорозуміння, не всі діти живуть у безпечних і комфортних умовах. Це спонукає їх робити неприпустимі вчинки, як Олександра із оповідання *Бориса Грінченка «Украла»* та Ритка із твору *Оксани Сайко «Гаманець»*, але мудрість учителя й милосердя подружки допомогли цим дівчаткам зрозуміти хибність шляху, на який вони ступили.

Також ти вже знаєш про героїзм українців та українок, які загинули під час подій Революції гідності, але обстоювали право українського народу на волю, чесне життя у своїй державі. Ти відчув/відчула, як сумно, коли вже не можеш обійняти своїх

рідних, які навіки пішли від тебе і стали зірками, як тато дівчинки із оповідання *Галини Кирпи* «Мій тато став зіркою».

Ми сподіваємось, що ти добре підготувався/підготувалась до літніх канікул. Ти неодмінно знайдеш чарівні окуляри, як *Вася Богданець* та *Ромка Черняк* із повісті *Всеволода Нестайка* і зможеш побачити крізь них усю чарівність світу, що тебе оточує, та вчасно допомагати своїм друзям/подругам.

Ми маємо надію, що свої пригоди ти продовжиш, здійснюючи мандрівку за маршрутами *Наталочки Руснак* із твору *Зірки Мензатюк*, розгадуючи таємниці стародавніх реліквій. Ти вже навчився/навчилась аналізувати композицію і сюжет, розрізняти реальне і фантастичне у художніх текстах, визначати художні засоби в літературних творах, характеризувати їх героїв/героїнь.

Ми маємо надію, що тобі також цікаво було прочитати художні твори для дітей письменників і письменниць твого рідного краю та довідатися про найцікавіші літературні новинки.

Юний читачу! Юна читачко! До зустрічі в нових мандрах сторінками літературних творів українських письменників та письменниць у шостому класі!

Зміст

Від авторів	3
ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА – ДУХОВНА	
СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА	5
Захопливий світ книжок	5
Любіть книгу	6
Спляча книга	7
МАЛІ ЖАНРИ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЛІТЕРАТУРИ	13
Прислів'я та приказки – перлини народної мудрості	13
Народні загадки	17
Леонід Глібов	21
НАРОДНІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ	25
Народна казка «Яйце-райце»	25
Літературні казки	37
Іван Франко «Фарбований Лис»	37
Леся Українка «Лелія»	46
Валерій Шевчук «Чотири сестри»	59
МИНУЛЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ЛЕГЕНДИ, ПЕРЕКАЗИ, ЛІТОПИСНІ ОПОВІДІ	70
Легенди	70
«Калина»	70
«Берегиня»	73
Народні перекази	79
«Старі Кодаки й перші запорожці-козари»	79
Літописні оповіді	85
«Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь»	85
Олександр Олесь «Микита Кожум'яка»	90
Сергій Плачинда «Богатирська застава»	99

Узагальнюємо вивчене	107
УКРАЇНА І Я	109
Тарас Шевченко	109
«Учітесь, читайте...»	110
«Зоре моя вечірняя...»	112
Богдан Лепкий «Шевченкова верба»	117
Галина Кирпа «Мова моя»	122
Тетяна Майданович	
«Країна Українія»	124
«О Україно! Божий білий цвіт!»	126
РІДНА ПРИРОДА	129
Олена Пчілка «З гринджолятами»	129
Павло Тичина	135
«Хор лісових дзвіночків»	135
«Гаї шумлять...»	136
Оксана Іваненко «Цвітарінь»	140
Микола Вінграновський «Гусенятко»	150
Марія Морозенко «Вірність Хатіко»	161
Анатолій Качан «Море грає»	169
СВІТ ДИТИНСТВА	173
Іван Нечуй-Левицький	173
«Вітрогон»	174
Борис Грінченко «Украла»	185
Оксана Сайко «Гаманець»	192
Галина Кирпа	198
«Мій тато став зіркою»	200
У ПОШУКАХ ПРИГОД І ЧУДЕС	212
Всеволод Нестайко «Чарівні окуляри»	212
Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»	228
Узагальнюємо вивчене	252